

OBSAH

Velké výročí	105
Viliam Šwanzer, Modelle rationaler Sprachen	107
Jozef Mistrík, Pokus o sémantickú analýzu predikačných kategórií pomocou exaktných metód	120
Ján Kačala, Doplnok a intencná štruktúra	129
Štefan Pečiar, Funkcie slovesnej predpony <i>na-</i> v slovenčine	138

ROZHLADY

Ján Horecký, Súčasný stav vo fonológii	151
Šimon Ondruš, Bilancia prvej generácie štrukturalistov	158
Viktor Krupa, Nové cesty glottochronológie	167

ZPRÁVY A POSUDKY

Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas. A. Habov- štiak	171
Sympóziu o slovanských historických slovníkoch. V. Blanár	173
III. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku. M. Majtá- nová — M. Majtán	177
Morfológia slovenského jazyka. J. Horecký	179
G. Herdan, Quantitative Linguistics. J. Horecký	182
Ervin Koschmieder, Beiträge zur allgemeinen Syntax. J. Ružička	184
A. V. Isačenko, Sprachwissenschaft und Akustik. J. Ružička	186
A. D. Apresian, Ideji i metody sovremennoj strukturnoj lingvistiki. K. Buzássyová	188
A. V. Isačenko und Hans-Joachim Schädlich, Untersuchungen über die deutsche Satzintonation. E. Kriaková	190
Krystyna Pisarkowa, Predykatywność określeń w polskim zdaniu. J. Mlacek	193
F. R. Palmer, A Linguistic Study of the English Verb. J. Šimko	194
Polské štúdie o stredoanglickom a staroanglickom poriadku slov. J. Šimko	196
Josef Skulina, Severní pomezí moravskoslovenských nářečí. A. Habovštiak	198
Teorie informace a jazykověda. V. Krupa	203

СОДЕРЖАНИЕ

Великая годовщина	105
Вилиам Шванцер, Модели рациональных языков	107
Йозеф Мистрик, Опыт семантического анализа сказуемых категорий при помощи точных методов	120
Ян Качала, Второе сказуемое и интенциональная структура	129
Штефан Печяр, Функции глагольной приставки <i>на-</i> в словацком языке	138

ОБЗОРЫ

Ян Горецкий, Современное положение в фонологии	151
Шимон Ондруш, Первое поколение структуралистов	158
Виктор Крупа, Новые пути глоттохронологии	167

VEĽKÉ VÝROČIE

Celý pokrokový svet si tohto roku pripomína päťdesiate výročie Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, tej revolúcie, ktorá znamená medzník vo vývine nie iba pre národy Sovietskeho sväzu, ale pre všetky vykorisťované národy na celom svete, pre celé ľudstvo.

Bolo by nehistorické tvrdiť, že práve len bezprostredným vplyvom Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie sa zmenil život všetkých národov sveta. Mnohé národy o nej nevedeli, mnohé sa o nej dozvedeli iba nepriamo a skreslene, ba aj mnohé z tých národov, ktoré o nej vedeli a ktoré v nej videli skutočne maják ukazujúci smer k lepšiemu životu, boli v takom spoločenskom zriadení, ktoré zámerne bojovalo proti Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii.

História nie je obmedzená na krátke časové obdobia, chod dejín i po náhlych zvratoch je pomalý. Ani postavenie národov Sovietskeho sväzu sa nezmenilo odrazu, výstrelom z Aurory. Známe sú mnohé utrpenia a strádania sovietskeho ľudu i peripetie revolúcie. No v historickej perspektíve bola Veľká októbrová socialistická revolúcia skutočne veľkým začiatkom. V duchu revolúcie sa začal budovať prvý socialistický štát vo svete a za päťdesiat rokov budovania sa dosiahol cieľ: Sovietsky sväz je vyspelý štát so socialistickým zriadením, v ktorom nemá miesto vykorisťovanie, v ktorom sa novým spôsobom utvárajú hospodárske podmienky, ktorý znamená nové, spravodlivé riešenie vzťahov medzi národmi, ktorý dosiahol vysokú úroveň politického i kultúrneho života v krajine a ktorý znamená dôležitú silu aj v medzinárodnej politike a medzinárodnom hospodárskom súťažení.

Sovietsky sväz nie je po päťdesiatich rokoch sám. Semeno zasiaté Veľkou októbrovou socialistickou revolúciou vzišlo aj mimo vlastných polí, rozvíjajú sa ďalšie socialistické štáty, v ktorých sa realizujú myšlienky Veľkého októbra. Sme hrdí, že patríme k týmto štátom.

Socialistické zriadenie nie je mysliteľné bez kultúry — preto mladý sovietsky štát už na začiatku svojej existencie, už v búrlivých revolučných dňoch začal venovať neobyčajnú pozornosť povzneseniu kultúry. A kultúra — to je aj veda. Netreba rozvádzať na tomto mieste, na akej úrovni je dnes sovietska veda, koľko má pracovníkov a akí to sú pracovníci. Hovoria tu fakty, hovoria výsledky uznávané celým svetom.

Pozoruhodné miesto si vydobyla aj sovietska jazykoveda. Po rokoch váhania i hľadania vlastných ciest, po rokoch prehodnocovania výsledkov i metód ruskej i sovietskej jazykovednej školy možno povedať, že niet oblasti v jazykovednom bá-

dani, v ktorej by sovietski jazykovedci nedosahovali dobré a všeobecne uznávané výsledky.

Naša veda sa dlhý čas po Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii vyvíjala pod inými vplyvmi než sovietska veda. Ale jej priblíženie k metódam sovietskej vedy nemôže nepriniesť kladné výsledky. Tým viac, že naši vedeckí pracovníci majú v sovietskych vedeckých pracovníkoch dobrých priateľov a ochotných spolupracovníkov na tej istej hlavnej úlohe — na získavaní nových poznatkov, smerujúcich k hlbšiemu poznaniu sveta a umožňujúcich budovať lepší, spravodlivejší svet. K dosiahnutiu tohto cieľa musí prispievať svojou skromnou hrienuou i naša jazykoveda.

V tomto zmysle je i pre slovenskú jazykovedu Veľká októbrová socialistickej revolúcia majákom.

MODELLE RATIONALER SPRACHEN

VILIAM SCHWANZER

Es erübrigt sich, an dieser Stelle über die Dignität mathematischer Vorgehensweisen zum Zwecke der Erarbeitung linguistischer Erkenntnisse zu rechten. In den Polemiken gehen nämlich die Meinungen schon deshalb oft auseinander, weil die Mathematisierung der Linguistik¹ meist nicht auf gleiche Weise verstanden wird, weil vor allem nicht nur den Gegnern der sog. mathematischen Linguistik, sondern mitunter auch ihren Vertretern nicht klar zu sein scheint, was es heißt, in der Sprachwissenschaft mathematisch vorzugehen.

Mit Vorliebe wird Mathematisieren mit Formalisieren gleichgesetzt.² Was heißt aber Formalisieren in Bezug auf eine Semiotik? — Es bedeutet das Aufsuchen und Klarlegen der operativen Funktionen der Zeichen, d. h. die Erprobung und Festlegung (Konstatierung) aller Operationen, die mit einem Zeichen im gegebenen Zeichensystem durchführbar sind, die sich aus der Beobachtung ergebende Feststellung, in welche Positionen das Zeichen gebracht, mit welchen Zeichen es kombiniert, wie es zusammen mit anderen Zeichen in einem Komplex variiert werden kann usw. Die Betrachtung der eidetischen Funktionen der Zeichen, d. h. die Frage nach dem, was ein Zeichen versinnbildlicht, tritt bei der Formalisierung in den Hintergrund oder wird vollkommen ausgeschaltet.

Sofern wir also das Objekt der Mathematik, das Numerische oder Algebraische, (An-)Zahlen als Quantitäts- oder Raumvorstellungen³ betrachten, ist dieses selbst ebensowenig formalisiert (ein Formalismus) wie die menschliche Sprache. So wie diese entspringt es einer natürlichen Fähigkeit des Menschen, erkannte Tatsachen und Sachverhalte für sich (im Denken) und für andere (durch Sprechen) zu formulieren. Solche Formulierungen, denen Quantitätsunterschiede als Erkennungstatsachen zugrunde liegen, sind der Zahl-

¹ Von einer solchen spricht E. Koschmieder, *Mathematisierung der Sprachwissenschaft*, Forschungen und Fortschritte 30, 1956, 210—216.

² Z. B. von A. F. Losev in seiner 1. und 2. Schlußthese der kritischen Auseinandersetzung mit I. I. Revzins *Modeli jazyka (O metodach izloženiya matematičeskoj lingvistiki dla lingvistov)*, Voprosy jazykoznanija 1965, 5, 13—30 (28—29).

³ K. Menninger, *Zahlwort und Ziffer. Eine Kulturgeschichte der Zahl*. Göttingen 1958 (2. Aufl.), 17—43.

begriff und das Zahlwort im weitesten Sinn. Erst das Operieren mit früh abstrahierten Zeichen für Begriff und Wort, die reine Mathematik der Relationen zwischen Zahlbegriffen, bewegt sich auf der Ebene des Formalen: *Anzahlen erkennen* heißt nicht *zählen können*, *zählen können* bedeutet nicht *rechnen können* und *rechnen können* heißt noch nicht *die Mathematik beherrschen*. Ebenso: *Unterscheidbares erkennen* heißt noch nicht *es zu benennen wissen*, *benennen können* bedeutet noch nicht (*zusammenhängend*) *sprechen können* und *sprechen können* genügt nicht, *um als Linguist zu gelten*. Wie die formalisierte Mathematik der Beziehungen (Relationsmathematik) die Gesamtheit der operativen Funktionen von Zeichen erfaßt, denen Quantitätskorrelate zukommen, so ist die formalisierte Linguistik darauf aus, die operativen Funktionen der Sprachzeichen festzustellen, denen äußerst mannigfaltige, darunter auch quantitative Realkorrelate des objektiven und subjektiven Seins entsprechen.

Es ist daher nicht nur die Gleichsetzung von Mathematisierung und Formalisierung, sondern auch die Ansicht, mathematische Linguistik sei identisch mit quantitativer Linguistik, mit Statistik in der Sprachwissenschaft, unrichtig.⁴ Dies bedeutet keine Herabsetzung der linguistischen Forschungsmethoden, die sich mit der quantitativen Seite und mit Frequenzerscheinungen in der Sprache befassen, sondern eine säuberliche Scheidung verschiedener Aspekte und Methoden. Ist es doch offensichtlich, welchen Nutzen quantitative Untersuchungen der Phonologie, Sprachtypologie usw. bringen können.⁵

Ein Hauptfehler bei der Einschätzung mathematischer Methoden in der Linguistik, der meist von hartnäckigen Vertretern anderer Methoden gemacht wird, besteht darin, daß man Methoden für exklusiv hält. Man meint oft, „bewährte“ Methoden müßten unbedingt ins Wanken geraten, bzw. fallen, wenn eine andere, neue Methode sich durchsetzt, weil sie „richtig“ ist. Nun ist aber die Ansicht, daß die Richtigkeit einer Methode zur wissenschaftlichen Erforschung eines Objekts die Richtigkeit einer anderen Methode ausschließt, irrig.⁶ Allen wissenschaftlichen Methoden gemeinsam ist, daß sie auf ein

⁴ Darauf weist auch F. Kiefer (*Some Aspects of Mathematical Models in Linguistics. Statistical Methods in Linguistics* 3, Stockholm 1964, 8–26) hin. — Auch die Auffassung des Sprachmodells bei Kiefer kommt der hier zugrunde liegenden Auffassung am nächsten.

⁵ Vgl. A. H. Roberts, *A Statistical Linguistic Analysis of American English*. (Center for Applied Linguistics, Washington). The Hague—Paris 1965 (Janua linguarum, Practica 8). — Quantitative phonologische Untersuchungen wurden in letzter Zeit auch von slowakischen Sprachwissenschaftlern angestellt: J. Bosák, *Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expression of some Phonemic Relations*, *Jazykovedný časopis* 16, 1965, 120–135; J. Sabol, *Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie* (Die Frequenz der Laute in der Sprache der zeitgenössischen slowakischen Poesie), *Jazykovedný časopis* 17, 1966, 13–25. — Zur Typologie: J. H. Greenberg, *A Quantitative Approach to the Morphological Typology of Languages*, *International Journal of American Linguistics* 26, 1960, 178–194; V. Krupa, *On Quantification of Typology*, *Linguistics* 12, 1965, 31–36; J. Krámský, *A Quantitative Typology of Languages*, *Language and Speech*, Vol. 2, Part 2, 1959, 72–85.

⁶ Dies betont u.a. H. Seiler, *Sprachwissenschaftliche Methoden heute: dargestellt am Problem der deutschen Einsilbler*, *Studium Generale* 15, 1962, 1, 22–31 (22).

bestimmtes Objekt angewandt werden, um dieses substantiell und relationell erkennen zu helfen, und daß sie dabei das Objekt zwar als Ganzheit sehen, jedoch berechtigterweise gewisse Seiten des Objekts vorzüglich betrachten, also isolieren und diese Betrachtung nach den jeder bestimmten Methode zukommenden Aspekten vornehmen.

Linguistische Methoden haben als Objekt das überaus komplexe und daher von vielen Seiten betrachtbare Phänomen der Sprache. Es ist also kein Wunder, wenn es mehrere Methoden der Sprachforschung gibt, ja eher wäre es angebracht, mit Rücksicht auf die Beschaffenheit des Objekts Sprache (Einzelsprache oder Sprache überhaupt) mehrere Methoden vorauszusetzen oder gar zu fordern und eine Methode von vornherein als insuffizient anzusehen. Insuffizient in dem Sinne, daß sie nicht imstande ist und sein kann, alle Seiten einer so komplexen und komplizierten Erscheinung aufzudecken.

Dies gilt selbstverständlich auch für die sog. mathematische Methode in der Linguistik.

Worin besteht nun eigentlich diese mathematische Methode? Wie bereits angedeutet, ist sie nicht identisch mit Formalisierung. Es muß vielmehr aus der bestehenden Vielfalt der sprachlichen Substanz und der Relationen, in denen sich gewisse rekurrente Elemente befinden (manifestieren), das der Sprache als Semiotik zukommende Formale, die operativen Funktionen der Zeichen, letzten Endes erst induktiv herausgehoben (abstrahiert) werden.⁷ Das Augenmerk ist hierbei auf gewisse allgemeine Grundzüge der Sprache gerichtet, die sich als formale Tatsachen offenbaren und als solche erfassbar sind.⁸ Aus diesen wird auf bestehende Grundbeziehungen (Koexistenz, Abhängigkeit, Bedingtheit, Notwendigkeit) geschlossen und damit Schritt für Schritt der sprachliche Formalismus — Hartmanns induktives Modell 2 — zunächst ohne Mathematik konstruiert.

Ein solches Vorgehen ist in vorwiegend empirischen Wissenschaften ziemlich allgemein und kann mit dem Vordringen vom Phänotypus zum Genotypus⁹ (Idiotypus) in der klassischen Genetik verglichen werden.

⁷ Mit Recht betont M. Bierwisch (*Grammatik des deutschen Verbs*, Berlin 1963, 10), „daß die Linguistik eine induktive und theoretische Wissenschaft ist,“ und P. Hartmann (*Modellbildungen in der Sprachwissenschaft*, *Studium Generale* 18, 1965, 6, 364—379) konstatiert neutraler, daß sich die Linguistik „vorwiegend als induktiv und bei aller Theorie notwendig objektgebundene Disziplin betrachtet“ (371, 2.5).

⁸ I. I. Revzin (*Kakovo značenie malajsko-polinezijskich jazykov dla obščej teorii modelirovanija jazyka? Voprosy struktury jazyka*, AN SSSR, Institut narodov Azii, M. 1964, 104—116) sieht in der Theorie der Sprachmodelle eine deduktive Disziplin und verweist gleichfalls auf allgemeinste Charakteristik der Sprache als eines semiotischen Systems. Vgl. auch I. I. Revzin, *Modeli jazyka*. AN SSSR, Institut Slavjano-vedenija, M. 1962, 8.

⁹ S. K. Šaumian, *Preobrazovanije informacii v processe poznanija i dvuchstupenčataja teorija strukturnoj lingvistiki*, Tezisy dokladov na konferencii po obrabotke informacii, mašinnomu perevodu i avtomatičeskomu čteniju teksta, M. 1961, 111—115; S. K. Šaumian, *Strukturnaja lingvistika*. M. 1965, 96.

Den auf induktivem Wege gewonnenen, d. h. erkannten sprachlichen Formalismus kann man symbolhaft — als Modell — darstellen. Dieses Modell wird notwendig eine, nämlich die formale Seite des Objekts veranschaulichen, mit dem Objekt also in diesem Sinne sozusagen verbunden sein, andererseits aber gewisse gemeinsame Züge mit anderen Modellen aufweisen. So werden z. B. im Formalen der Sprache gewisse Erscheinungen zu bemerken sein, die auch im Formalismus der Mathematik anzutreffen sind: Mengenbildung, Kombinatorik, Valenz durch Position, Determination, Limitation usw.

Da nun aber die Linguistik auch nach Ansicht sog. traditioneller Sprachwissenschaftler als Wissenschaft nicht isoliert zu bestehen hat, sondern vielmehr Erkenntnisse anderer Wissenszweige tunlichst verwerten und mitberücksichtigen, d. h. die letzteren als Hilfswissenschaften heranziehen soll, ist es naheliegend und legitim, daß sie auf einer viel höheren Ebene wissenschaftlichen Erkenntnis, die allerdings einseitig auf das Formale ausgerichtet ist, nicht zufällig erkannte und auf eine „Nachbardisziplin“ hinweisende Einzelheiten hervorhebt, sondern als ähnlich oder identisch zu bezeichnende Formtatsachen in einem anderen (disziplinfremden) Formalmodell, das Deduktionen ohne Bezug auf ein konkretes Objekt oder besser Deduktionen auf jedes beliebige konkrete Objekt erlaubt, in Betracht zieht, ihre Theoreme überprüft und anhand der Theoreme (in unserem Falle) der Mathematik daran geht, ihr induktives Modell über ein tentatives zu einem deduktiven Modell umzugestalten.¹⁰

Die mathematische Methode in der Linguistik besteht also darin, daß aufgrund konstituierender Züge der Sprachen, bzw. der Sprache, in Parallelität mit für Deduktionen geeigneten Grundgesetzen der Mathematik und unter ständiger Prüfung der Angemessenheit solcher Parallelität Grundgesetze (Axiome) der Sprachwissenschaft konstituiert werden und auf diesem Wege ein deduktives Modell der Sprache(n) entsteht. Dies bedeutet allerdings wieder nicht, daß die Linguistik ihre Axiome von der Mathematik zu beziehen habe, und es ist ohne weiteres anzuerkennen, daß es Axiome der Linguistik gibt, über die sich auch die mathematische Methode nicht hinwegsetzen kann und darf.¹¹

¹⁰ Über induktives (2), tentatives (3) und deduktives (1) Modell s. P. Hartmann, l.c. 370, 2.4.

¹¹ Die Definition des Begriffes *Sprache* ist — wie E. Koschmieder (*Sprache und Weltbild*, Beiträge zur Sprachkunde und Informationsverarbeitung 3, München — Wien 1964, 8—18, u.zw. 11) in einer Stellungnahme zu B. L. Whorf (*Sprache, Denken, Wirklichkeit. Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie*, übers. u. hg. v. P. Krausser, Hamburg 1963) feststellt — eines der Axiome der Sprachwissenschaft. Also ist nicht alles, was das deduktive Modell der Sprache ausmacht, mathematisch und nicht alles, was in Bezug auf Sprache mathematisch-deduktiv applikabel zu sein scheint, kann akzeptiert werden, wenn es den aus den Induktionen der linguistischen Erkennungsmethoden resultierenden Schlüssen zuwiderläuft.

Die Modelle der Sprache können verschiedener Art sein. Sie können analytischen oder synthetischen Charakter haben, sie können sich auf verschiedene Teilgebiete des Sprachlichen — sofern diese derzeit formalisierbar sind — beziehen (phonologische, morphologische, syntaktische Modelle; paradigmatische, syntagmatische Modelle), sie können jedoch auch als Modelle der Sprache(n) als Ganzheit konzipiert werden.¹²

Das Bestreben, zu einem deduktiven linguistischen Modell zu gelangen, setzt natürlich neben der bloßen Beobachtung und Beschreibung der Sprachfakten die Aktivität des Intellekts von seiten des Observers voraus.¹³ Somit ist das Modell selbst nicht ein Teil der Sprache als System, sondern eine hypothetische wissenschaftliche Konstruktion, ein Konstrukt.¹⁴

Konstrukte können so geschaffen werden, daß sie nicht nur auf natürliche Sprachen, sondern auch auf gewisse extreme, nicht realisierte, nur wahrscheinliche, ja unwahrscheinliche oder unmögliche Sprachen bezogen werden.¹⁵

Eine solche Art von Konstrukt soll hier noch näher betrachtet werden. Wir gehen dabei auf eine ältere, vorwiegend vom Mathematischen her orientierte Arbeit W. Fucks' zurück.¹⁶

Im Kapitel II dieses Buches (Aus der Theorie des Sprechens) werden nämlich — ausgehend von einer Reihe simpler Sprachen — unter Anwendung der Mengentheorie eine als absolut optimal bezeichnete und ferner durch Derivation zwei Extremalsprachen abgeleitet.

Sowohl die absolut optimale Sprache, die hier als *L abs. opt.* bezeichnet werden soll, als auch die Extremalsprachen — *L extr. I* und *L extr. II* — sind

¹² Die umfassendste und durchdachtste Theorie sprachlicher Modelle stammt von I. I. Revzin (*Modeli jazyka*. M. 1962). Außer der schon erwähnten kritischen Analyse dieses Buches (vgl. Anm. 2) gibt es auch weniger treffend argumentierende, meist mit allgemeiner Kritik der Neuerungen überhaupt verbundene Einwände: V. I. Abajev, *Lingvističeskij modernizm kak degumanizacija nauki o jazyke*, *Voprosy jazykoznanija* 1965, 3, 22–44. Diese Kritik wurde entschieden abgelehnt und widerlegt von A. V. Gladkij, *O formalnych metodach v lingvistike*, *Voprosy jazykoznanija* 1966, 3, 52–59, gemäßiger von L. R. Zinder, *O novom v jazykovedenii*, *Voprosy jazykoznanija* 1966, 3, 60–64, der allerdings unnötigerweise in diesem Zusammenhang die Prioritätsfrage *Denken — Sprache* (Kode) berührt (63–64). — Eine Zusammenfassung der Theorien über Modellbildung in der Sprachwissenschaft (bis 1965, jedoch noch ohne Berücksichtigung der knapp nachher bekannt gewordenen Theorie Hartmanns, s. Anm. 7, 10) bietet J. Horecký, *Teória modelovania v jazykovede* (Theorie der Modellbildung in der Sprachwissenschaft), *Jazykovedný časopis* 16, 1965, 1, 63–72.

¹³ A. Kuipers, *Model and Insight*, *The Concept and the Role of the Model in Mathematics and Natural and Social Sciences*, Dordrecht 1961, 125–132 (132).

¹⁴ I. I. Revzin, *Modeli jazyka*, 9; S. K. Saumian, *Operacionnyje opredelenija i ich primenenije v fonologii*, *Primenenije logiki v nauke i tehnike*. M. 1960, 150 ff. — Mit einem typologischen Konstrukt, das geeignet ist, eine deduktive Typologie der Sprachen zu konstituieren, arbeitet neuestens V. Skalička, *Ein „typologisches Konstrukt“*, *Travaux linguistiques de Prague* 2, 1966, 157–163.

¹⁵ V. Skalička spricht dies von typologischen Konstrukten aus (l.c. 157).

¹⁶ W. Fucks, *Mathematische Analyse von Sprachelementen, Sprachstil und Sprachen*. Köln—Opladen 1955. (Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, H. 34a).

nichtwirkliche Sprachen, Konstrukte, die man m. E. am besten als rationale Sprachen begreift.

Der deutsche Gebrauch des Wortes *rational* (Doppelform: *rational* — *rationell*), der die Gefahr einer Verwischung der an sich verschiedenen Bedeutungen von *rational* und *rationell* in sich birgt, macht es notwendig, zunächst den Terminus seinem Inhalte nach ganz klar zu umreißen: Wie nämlich *rationell* verhängnisvoll nahe an den Begriff *wirtschaftlich*, *sparsam* — also *ökonomisch* — heranrückt, so wird ein Teil dieser Bedeutung auch auf *rational* übertragen. Auch Fucks scheint das Wesentliche seiner konstruierten Sprachen verkannt zu haben, wenn er sozusagen gegenüberstellend konstatiert, „daß die natürlichen Sprachen bei der Bildung der Wörter aus Silben nicht sehr rationell verfahren“.¹⁷

Zwischen Rationalität und Ökonomie wird in der Linguistik überhaupt unzureichend unterschieden. Seit O. Jespersen¹⁸ sieht man Effizienz und Ökonomie der Sprache vor allem dynamisch als Tendenzen¹⁹ oder Faktoren²⁰ der Sprachentwicklung. Eine auf größere Ökonomie gerichtete oder zumindest so ausgelegte Tendenz wird als Rationalisierungstendenz verstanden und bezeichnet²¹ und somit das Wesentliche dessen, was *ratio* besagt, beschnitten, bzw. mißverstanden.

Wo Effizienz und Ökonomie nicht dynamisch, sondern als existente oder anzunehmende Sprachtatsachen, bzw. sprachliche Verhalte verstanden werden, stellen sie zusammenwirkend notwendige Mindestbestände (Mindestmengen) von Elementen, bzw. Relationen (Oppositionen) dar.²²

Wenn hier von rationalen Sprachen die Rede ist, soll auf den Kern der Bedeutung des Wortes Bezug genommen werden: *Ratio* als Tätigkeit des

¹⁷ W. Fucks, l.c. 16.

¹⁸ Von besonderer Nachwirkung blieben: *Language: Its Nature, Development and Origin* (1922, 12. Aufl. 1964), deutsch *Die Sprache. Ihre Natur, Entwicklung und Entstehung* (A. Hittmair — K. Waibel). Heidelberg 1925; *Philosophy of Grammar*. London — N.Y. 1924, 9. Aufl. 1963; *Efficiency in Linguistic Change*, Historisk-filologiske Meddelelser, XXVII, 4 (1941—1942).

¹⁹ So vor allem W. H. A. Koenraads, *Studien über sprachökonomische Entwicklungen im Deutschen*. Amsterdam 1953.

²⁰ L. J. Pietro, *Fonction et économie*, Revue internationale de linguistique générale (red. A. Martinet), 1965, I, 1—13, II, 41—66.

²¹ C. B. van Haeringen, *Rationalisierung en efficiency in taal*, Die Nieuwe Taalgids 49, 1; „*Taalökonomische tendenties in het Duits en het Nederlands*, ebd. 49, 3; P. A. Verburg, *Taal en Functionaliteit*. Wageningen 1952.

²² G. Altmann — V. Krupa, *On Relations of Structure and Inventory in Linguistic Systems*, Jazykovedný časopis 15, 1964, 2, 97—100: These efficiency and economy are two parallel qualities of a system: the economy is a parsimony (reduction) on the level of the inventory, where the aim is the analysis with the smallest number of units; efficiency is a parsimony (reduction) on the level of the structure, where the aim is the analysis with the smallest number of oppositions (99). Der Hilfsterminus *reduction* ist m.E. nicht am Platze, da er prozessual verstanden werden kann, was hier bestimmt nicht gemeint ist. Es wäre eher von einem Minimalbestand (*smallest amount* — *smallest inventory*, *smallest structure*) zu sprechen.

menschlichen Intellekts, die auf Erkenntnis universeller Zusammenhänge und des Grundsätzlichen gerichtet ist. *Rational* heißt also in diesem Sinne *vernünftig*, dem **Universales** und Prinzipielles suchenden und aufdeckenden Intellekt entsprungen. So stehen rationale, vernünftige Sprachen (Vernunftsprachen) anderen, mehr oder minder „unvernünftigen“, d. h. nicht nach erkannten **Universalien** oder Grundsätzen aufgebauten, sondern **triebhaft** gebildeten, natürlichen Sprachen gegenüber.

Im Prinzip sind somit auch gewisse internationale Kunstsprachen (Esperanto, Ido u. v. a., auch Jespersens Novial) dementsprechend den natürlichen Sprachen zuzuordnen, obgleich sie gewissen vernünftigen Überlegungen entsprungen, im Grunde jedoch in keinem Fall von der Frage nach dem Allgemeinen und Grundsätzlichen ausgehen.²³

Ansätze zu wirklich rationalen Sprachen, anfangs eigentlich bloß Hinweise aufgrund von Einzelerkenntnissen an natürlichen Sprachen reichen bekanntlich weit in die Geschichte zurück: Die *Ars Magna* des Ramón Lull(us), ein wirkliches Gedanken- und Begriffs-Kombinationssystem, die *Polygraphica seu artificium linguarum* Athanasius Kirchners bis zu Leibniz' *langue rationelle* dringen stellenweise bis zum Grundsätzlichen, bis zur rationalen Konzeption eines Sprachsystems vor, das entweder als Modell wenigstens angedeutet oder durch einen Kode dargestellt wird, dem ein rationales Modell zugrunde liegt.

In solchen vorlinguistischen und späteren linguistischen Sprachmodellen spielen allerdings gewisse Intentionen eine Rolle, die auf Vollkommenheit, Sparsamkeit, Einfachheit und gleichzeitig auf vielseitige Verwendbarkeit und Effizienz hinzielen. Doch sind diese in rationalen Modellen nur ein mitauschlaggebender Aspekt und treten als eine der Forderungen an die Grundkonzeption der Sprache, als gegebenes (postuliertes) oder aufzustellendes (zu postulierendes, dabei begründbares oder ableitbares) Prinzip auf. Sie werden nicht als mehr oder minder elementar wirkende Kraft, die der Sprache einfach innewohnt, angesehen. Sie „entspringen“ nicht aus im Sprachsystem bereits vorhandenen Verhältnissen (Spannungen), sie „entwickeln sich“ nicht aufgrund der unbewußten, außersprachlich beeinflussten Aktivität des Sprechers (Participants), sondern bilden die vom bewußten Sprachbeobachter (Observer) als möglich, vorhanden oder notwendig erkannten Konstitutivzüge einer so und so konstruierten oder zu konstruierenden Sprache.

Effizienz und Ökonomie finden in diesem Sinne ihren Ausdruck in rational konzipierten und formulierten Extremalforderungen (Postulaten), die sich

---

²³ Dies dürfte auch von der neuestens angekündigten Weltsprache *Mundra* (Erfinder: F. K. Igel, S. Paulo, Brasilien) gelten, doch kann ein entscheidendes Wort erst gesprochen werden, wenn das Elaborat vorliegt.

auf die Erkenntnis stützen, daß zwischen den Elementen eines Systems und seiner Struktur u. a. auch quantitative Beziehungen bestehen.²⁴

Das Modell einer rationalen Sprache kann z. B. vom Prinzip der maximalen Ausnützung sprachlicher Elemente und der absoluten Punkt-für-Punkt-Entsprechung (Konkordanz) zwischen Formelementen und deren Inhalten her konzipiert werden. A. Martinet²⁵ deutete ein solches Konstrukt (maximaler Ausnützung von Sprachelementen) auf der Basis der Anzahl in einem Wort kombinierbarer Phoneme an. Vorausgesetzt wird ein den meisten natürlichen Sprachen nahekommendes Gesamtinventar an Phonemen (36). Eine Sprache, deren Wörter grundsätzlich aus einem Phonem bestehen, könnte also 36 Wörter produzieren. Eine Sprache, die in jedem ihrer Wörter zwei Phoneme kombiniert, könnte 36^2 , d. i. 1296 Wörter haben. Dazu kämen, wenn daneben auch einphonemige Wörter zugelassen wären, weitere 36. Eine Sprache mit Wörtern aus maximal drei Phonemen hätte 36^3 , d. i. 46,656 Wörter, unter Zulassung von ein- und zweiphonemigen Wörtern weitere $36 + 1296$ Wörter. Wenn die Wörter einer solchen Sprache aus vier Phonemen bestehen dürfen, sind es 36^4 , d. i. 1.679,616 Wörter ($+ 36 + 1296 + 46,656$ Wörter unter Zulassung von ein-, zwei- und dreiphonemigen Wörtern).

Daß eine solche Sprache nur gedacht werden kann, leuchtet ein, wenn man sie den Bedingungen natürlicher Sprachen gegenüberstellt: Die Phoneme dieser Sprache müssen nicht als Laute, d. h. physiologisch-physikalisch realisiert werden. Ihre Kombinationen sind von den Bedingungen artikulatorischer Realisierung unabhängig; deshalb kann jedes dieser Phoneme in jeder Position mit jedem anderen Phonem und auch mit sich selbst uneingeschränkt kombiniert werden. Natürliche Sprachen weisen jedoch schon mit Rücksicht auf die physiologisch-physikalisch bedingte Realisierung der Phoneme nur gewisse, jeweils zulässige (durchschnittlich vorkommende, häufige und seltene) Kombinationen auf, wodurch die Erzeugung von Wörtern stark beschränkt wird. Die Einschränkungen haben ihren Grund in dem Umstand, daß jedes Phonem einer natürlichen Sprache an einen Laut sozusagen gekettet ist²⁶, mit diesem eine Einheit bildet, also nur ein mit gewissen Mitteln und auf eine gewisse Weise realisierbares Zeichen sein darf, daß seine Kombinierbarkeit mit anderen Phonemen durch lautrelevante Eigenheiten mitbestimmt wird, was bedeutet, daß lautlich-artikulatorisch unmögliche oder sonst in einer konkreten natürlichen Sprache vermiedene („verbotene“) Kombinationen nicht eintreten. In natürlichen Sprachen gibt es also gewisse Auswahltypen (Mengen) mit

²⁴ Vgl. G. Altmann — V. Krupa, I. c. 98.

²⁵ *Éléments de linguistique générale*. Paris 1960; deutsch: *Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Stuttgart 1963, 173.

²⁶ Methodologisch angewandt von F. Balk, *The Pronounceability of Phonemes*, *Linguistics* 9, 1964, 1—12. Der Schluß *Phonemes can be described by making use of phonetic facts* wird abgeleitet auf S. 7.

bestimmten Phonemkombinationen, bzw. von in sich geschlossenen Aneinanderreihungen (Laut- und Phonemkontinuen).

Andererseits ist es immerhin interessant festzustellen, daß die Kombination von vier Phonemen in einem Wort vollkommen ausreichen muß, um alles zu sagen, was derzeit und in absehbarer Zukunft zu sagen ist, d. h. daß eine Sprache mit vierphonemigen Wörtern einen allen Anforderungen genügenden Wortschatz zur Verfügung hat. Von einer Sprache mit dreiphonemigen Wörtern könnte dies wenigstens dann nicht behauptet werden, wenn gewisse Kategorien und syntaktische Beziehungen durch Wortformen und nicht durch Position oder Wortkombinationen (als positionsfeste Kontinuen) ausgedrückt werden. Wortformen sind hier nämlich als Wörter anzusehen²⁷, so daß sich die Anzahl der notwendigen Wörter ungemein erhöht.

Das Modell einer solchen rationalen, Phoneme bis zu einer gewissen Anzahl je Wort uneingeschränkt kombinierenden Sprache ist nun nicht etwa dazu da, eine natürliche Sprache kreieren zu helfen, die diesen Bedingungen zu entsprechen hätte, oder den Maßstab dafür abzugeben, wie und wie weit eine natürliche Sprache „umzumodeln“ wäre, um der *ratio* näherzukommen, denn diese postuliert bewußt einseitige Prinzipien.

Trotz der einseitigen Grundsätze oder gerade durch diese Prinzipsetzung bildet das Modell jedoch eine Vergleichsbasis für die objektive Feststellung, wie einzelne natürliche Sprachen ihr Phoneminventar ausnützen, durch welche Einschränkungen in der Kombinierbarkeit der Phoneme dies geschieht usw. Das Modell kann zum *tertium comparationis* werden und den direkten Vergleich natürlicher Sprachen präzisieren.

Aber auch sonst leistet ein solches Modell in der Linguistik heuristische Dienste: Es ist immerhin bemerkenswert, daß schon das einfache Modell Martinets ganz deutlich die optimale, d. i. unbedingt notwendige Phonemzahl je Wort für Sprachen mit reicher Formenbildung mit drei bis vier angibt, was in natürlichen Sprachen dieser Art tatsächlich als Norm anzutreffen ist. Andererseits greifen aber doch die natürlichen Sprachen zur Konstituierung von Wörtern aus mehr als vier Phonemen, während nicht alle auch nach den spezifischen Kombinationsgesetzen einer Sprache möglichen Kombinationen realisiert werden. In manchen Sprachen äußert sich auch eine ausgesprochene Aversion gegen einphonemige Wörter (Deutsch).

Man muß aber eigentlich nicht unbedingt von der Anzahl der Phoneme in natürlichen Sprachen ausgehen, sondern es könnte vielmehr gerade die Frage gestellt werden, wieviel Phoneme in einer Sprache notwendig sind, um eine geforderte Anzahl von Wörtern (Wortmenge) vorgeschriebener Länge (Anzahl der Phoneme) produzieren zu können. Dabei ist es möglich, gewisse Umstände

---

²⁷ Vgl. Anm. 32.

oder Bedingungen (Wiederholung eines Phonems innerhalb eines Wortkontinuums, Sortenbildung der Phoneme, **Einschränkungen** der Kombinatorik, Positionsbedingungen innerhalb von Permutationen usw.), wie sie als tatsächliche Erscheinungen oder **Gesetzmäßigkeiten** natürlicher Sprachen bemerkbar sind, mitzuberücksichtigen.

Von der hier ausgesprochenen Grundfrage geht W. Fucks aus. Sein Versuch stellt jedoch unmittelbar kein phonematisches, sondern ein morphematisches oder morphematisch-lexikalisches Modell rationaler Sprachen dar. So müßte er — von der Ausgangsposition betrachtet — wenigstens aufgefaßt werden.

Es ist nämlich eine bekannte Tatsache, daß mathematische Analysen Linguisten in der Regel dadurch Schwierigkeiten bereiten, daß ihnen das mathematische Rüstzeug fehlt. Umgekehrt ist es Mathematikern und Physikern nicht immer gegeben, linguistische Begriffe **genau** auseinanderzuhalten.

Fucks geht nämlich bei der Ableitung von *L abs. opt.*, *L extr. I* und *L extr. II* von der Silbe aus und versteht unter Silbe zunächst **genau das**, was der Linguist entweder als Phonem (Zeichen ohne Bedeutungskorrelat) oder als Morphem (Zeichen mit Bedeutungskorrelat), auf jeden Fall jedoch als Zeichen ansehen würde.

Da es sich bei der Konstituierung rationaler Sprachen stets um Fragen der Zusammenordnung, Zuordnung und Kombinatorik sprachlicher Zeichen handeln muß, da man sich auf dem Boden der *langue* zu bewegen hat, kommt die Silbe als Grundeinheit nicht in Betracht. Silben sind keine Sprachzeichen und Kombinationen von Silben werden nicht produziert, sondern größere Einheiten (Wörter) sind aufgrund physiologisch-physikalisch bedingter Eigenheiten bei ihrer Realisierung (in der *parole*) in Silben zerlegbar. Weil die Silbe kein Sprachzeichen ist, kann sie auch nicht Kombinationsglied sein.

Es ist zu bedauern, daß Fucks das Grundlegende der Definition der Silbe²⁸ unbeachtet ließ.

Dies spielt — wie gesagt — schon bei der theoretischen Ableitung der *L abs. opt.*, *L extr. I* und *L extr. II* eine Rolle. Man könnte den Modellen jedoch durch eine Art von Korrektur bedingte Geltung verleihen: Wenn die Silbe ein kombinierbares Zeichen ohne Bedeutungskorrelat wäre oder in der Symbolik durch ein solches ersetzt werden könnte, ließe sich die Zweisilbensprache Fucks' auf eine Zweiphonemsprache reduzieren und die maximale (*I*), bzw. mittlere (*i*) Silbenzahl je Wort wäre dann eben maximale oder minimale Phonemzahl je

---

²⁸ Zu berücksichtigen wären vor allem: J. Kuryłowicz, *Contribution à la théorie de la syllable*, Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego VIII, 1948, 80—114; C. F. Hockett, *A Manual of Phonology*. Bloomington 1955, 51 ff.; E. Haugen, *The Syllable in Linguistic Description*, For Roman Jakobson, 213 ff. (1956). Ferner: P. Menznerath, *Die Architektonik des deutschen Wortschatzes*, Phonet. Studien 3, 1954, insbes. S. 100 (Lautzahl: Silbenzahl).

Wort (oder Morphem), die Silbenmenge (S) die Anzahl der in der betreffenden Sprache vorhandenen Phoneme.

Also gilt dann ebenso wie

eine Zweisilbensprache weist bei einer geforderten Gesamtwortmenge (K) von 30,000 Wörtern eine maximale Silbenzahl je Wort (I) von 14 Silben, eine durchschnittliche Silbenzahl je Wort (i) von 13 Silben auf

auch

eine Sprache, die nur zwei Phoneme kennt, hat bei einer Gesamtwortmenge ($Menge$ der geforderten Morpheme) von 30,000 Wörtern (Morphemen) eine maximale Phonemzahl je Wort (Morphem) von 14 Phonemen, eine durchschnittliche Phonemzahl je Wort (Morphem) von 13 Phonemen.

Ebenso kann gesagt werden, daß eine Dreiphonensprache bei $K = 30,000$ maximal 10, durchschnittlich 8,8 Phoneme je Wort (Morphem) haben müßte. Unter gleichen Bedingungen wären es bei einer Zehnphonensprache maximal 5, durchschnittlich 4,3 Phoneme je Wort (Morphem). Eine Vierzigphonensprache — die etwa dem Stand der natürlichen Sprachen am nächsten kommt — hätte maximal 3,1, durchschnittlich 3 Phoneme je Wort (Morphem).

In die Modelle der Optimalsprachen kann also behelfsweise Phonem für Silbe substituiert werden und in diesem Sinne sind sie benutzbar.

Wie sieht unter diesen Umständen nun die L abs. opt. aus? Sie stellt einen ausgezeichneten Bereich durch die Spezifik der Silbe²⁹ quantenbedingter Kurven der Optimalsprachen dar. Diese sind insofern optimal, als sie nicht mehr und nicht weniger an Elementen und Kombinationsmöglichkeiten aufweisen, als zur Erzeugung der geforderten Wortmenge (K) nötig ist. Die Kurven dieser Sprachen mit dem jeweiligen Kurvenparameter K , die sich als diskrete (unstetige) Funktionen ausweisen, beantworten — nach W. Fucks — die Frage, wie bei lexikalischer Verteilung der Wörter, also nicht auf syntagmatischer Ebene, I und i mit S zusammenhängen (I , i als Funktionen von S).

Auch dies kann und muß eigentlich in den Phonemplan transponiert werden. Dann ist auch der sich für L abs. opt. ergebende ausgezeichnete Bereich, ($S = 173 - 299$ bei $I = 2$, $i = 1,993$, also nahezu $I = i$) für phonematische und nicht für syllabische Verhältnisse maßgeblich. Dies würde bedeuten, daß L abs. opt. nur zweiphonemige Wörter hätte, daß sie jedoch über mindestens 173 (untere Grenze) verschiedene Phoneme verfügen müßte, um eine Wortmenge von 30,000 Wörtern produzieren zu können.

Als Extremalsprachen bezeichnet Fucks jene Optimalsprachen, die durch die Forderungen (durch die notwendigen, aber nicht ausreichenden Bedingungen), $\delta(S \cdot I)_K = 0$ für L extr. I, bzw. $\delta(S \cdot i)_K = 0$ für L extr. II definiert sind. Für diese gilt:

²⁹ Die Silbe ist — nach Fucks — nur unteilbar existent, was aber auch vom Phonem gilt. Daher Anwendbarkeit der Quantenkurven im Phonembereich.

L extr. I: S = 2, I = 14

L extr. II: S = 3, i = 8,52

Auch diese Ergebnisse lassen sich in den phonematischen Plan übertragen. Es ist nicht zu verkennen, von welchem Nutzen solche Konstrukte — nach linguistischer Korrektur — sein können, wenngleich die aufgezeigten Mängel weitere Folgen nach sich ziehen und daher die sog. Ballastfaktoren, die aufgrund der *L abs. opt.*, *L extr. I*, *L extr. II* konzipiert sind und Verhältnisse zwischen diesen und den natürlichen Sprachen aufzeigen sollen, nur im Prinzip anwendbar sind. Tabellen der Ballastfaktoren, die anhand der Formeln

$$\log B(I) = \log (S \cdot I)_{L. nat.} - \log (S \cdot I)_{L. abs. opt.}$$

$$\log B(I) = \log (S \cdot i)_{L. nat.} - \log (S \cdot i)_{L. abs. opt.}$$

$$\log B(2) = \log (S \cdot I)_{L. nat.} - \log (S \cdot I)_{L. extr. I}$$

$$\log B(\bar{2}) = \log (S \cdot i)_{L. nat.} - \log (S \cdot i)_{L. extr. II}$$

berechnet werden könnten, stellen einheitlich bestimmte Maßstäbe für gewisse Affinitäten verschiedener Sprachen dar.³⁰

Es wäre anzuregen, um zu linguistisch relevanteren Ergebnissen zu gelangen, die mengentheoretisch, also der Sprache angemessen³¹ fundierten Ballastfaktoren vor allem auf den morphematischen Plan anzuwenden, wobei selbstverständlich linguistisch unvermeidliche und begründete Distinktionen (verschiedene Funktion und Valenz der Morpheme, Einschränkungen der Kombinatorik, Positionsbedingungen u. ä.) zur Geltung kommen sollten. Vom Standpunkt der Informationstheorie wird allerdings die Notwendigkeit der Trennung von **Lexemen** und **Grammatemen** nicht anerkannt und eher einer nicht-kanonischen Bestimmung des Wortes der Vorrang gegeben.³²

³⁰ Ob man $B(I)$ und $B(\bar{I})$ als Redundanzindices im Sinne H. Teichmanns (*Sprachwissenschaft in neuer Sicht*, Nürnberg 1959, 20–22) ansehen darf, bleibe vorläufig dahingestellt.

³¹ Fucks' Quantenkurven sind — auch auf Silben bezogen — ein Argument für die Angemessenheit mengentheoretischer Vorgehensweise bei der Behandlung der Sprache. Eine eingehende Applikation der Quantentheorie auf sprachliche Erscheinungen stellt das Buch von S. Marcus, *Lingvistică matematică, Modele matematice în lingvistică*, Bucuresti 1963, dar. Vgl. auch G. Herdan, *The Calculus of Linguistic Observations*, 's-Gravenhage 1962. Die Geltung der Quantenzahlen (in Anwendung auf das Wort) bei Herdan wird von J. Horecký (*Jazykovedný časopis* 15, 1964, 2, 185–186) z. T. skeptisch beurteilt.

³² G. F. Meier, *Probleme der semantischen und noematischen Analyse bei der Ausschaltung von sprachlichen Mehrdeutigkeiten (Polysemien)*, Wiss. Zeitschr. d. Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, XIV, 1965, 6, 781–795 (783–784).

Erst nachdem die Idee dieser Modelle linguistisch akzeptabel formuliert ist, kann an gewisse Vergleiche mit natürlichen Sprachen, die objektive Aussagen z. B. über Affinität von Sprachen — jeweils von bestimmten Gesichtspunkten gesehen — zulassen, gedacht werden.

MODELY RACIONÁLNYCH JAZYKOV

Resumé

V úvode sa autor zmiňuje o oprávnenosti matematických metód v jazykovede. Nestotožňuje formalizáciu s matematizáciou a rozlišuje tiež medzi matematickou a kvantitatívnou (štatistickou) lingvistikou.

Lingvistika postupuje v podstate induktívne a dospieva formalizáciou, t. j. abstrahovaním rekurentných elementov a javov ako aj pozorovaním základných štruktúrnych črt jazyka k induktívne získanému modelu (formalizmu), ktorého podstatu tvoria operatívne funkcie znakov. Tento model, hoci je jednostranný (formálny), je závislý od objektu (jazyka) a je s ním spojený. Na druhej strane javia sa v ňom určité základné rysy, ktoré majú niečo spoločného s inými formálnymi modelmi, o. i. aj s formalizmom matematiky. Preto možno sa pri konštituovaní deduktívneho modelu pre lingvistické účely opierať o (relačnú) matematiku. Avšak nie všetko, čo obsahuje tento deduktívny model, možno vyvodiť z matematiky; jestvujú axiómy jazykovedy, ktoré nemajú paralelu v axiomatike matematiky, a predsa ich nesmie zanedbať alebo neuznať ani matematická lingvistika.

Pod racionálnym jazykom chápe autor jazyk, ktorý je zostrojený vedome, rozumove, chápe teda ratio v zmysle rozumu, intelektu aktívneho pozorovateľa (skúmateľa) jazyka. Tým sa termín racionálny dištancuje od ekonómie, ktorá je iba čiastkovým pohľadom v racionálnom poňatí.

Autor ukazuje použiteľnosť niektorých racionálnych modelov (A. Martineta, W. Fucks) najmä pre typológiu, pre určovanie štruktúrnej afinity jazykov, upozorňuje však tiež na chybné poňatie slabiky (u Fucks) ako novej jednotky pre tzv. absolútne optimálny jazyk i pre extrémne jazyky. Záverom vyslovuje mienku, že spomenuté modely by sa dali — po lingvistickej korektúre — aplikovať najmä na morfológický plán.

POKUS O SÉMANTICKÚ ANALÝZU PREDIKAČNÝCH KATEGÓRIÍ POMOCOU EXAKTNÝCH METÓD

JOZEF MISTRÍK

1. Cieľom tohto príspevku je poukázať na sémantické kvality predikačných kategórií metódou matematicko-štatistickou. Ide o metódu, ktorá sa **primárne** využíva pri štylistickej analýze; **no ak sémantiku** gramatických kategórií **hľadáme** smerom od kontextu, **potom je to metóda** primeraná aj na tento cieľ. **Matematicky zistený** spôsob distribúcie je však iba signálom, ktorý naznačuje, pokiaľ pomer výskytu týchto kategórií je zákonitý alebo iba náhodný. Až kvalitatívna analýza, v ktorej sa pozorované javy komplexne zhodnotia, je záverečnou časťou výskumu.

Texty, ktoré sme pre tento cieľ vybrali, mali rozsah 400 000 kontextových jednotiek.¹ Všetok skúmaný materiál sa rozčlenil do oblastí podľa funkčných štýlov. Avšak v priebehu experimentu apriórne postavené triediace kritériá celkom zlyhali. No čím ďalej tým výraznejšie sa črtalo členenie podľa toho, čo nazývame slohovými postupmi, čo súvisí s tektonikou prejavu. A tak, pod tlakom nadbúdajúcich numerických údajov, bolo treba texty preskupiť a uplatniť iné triediace kritériá. Sila údajov o iterácii a distribúcii predikačných kategórií bola dosť výrazná a jednoznačne vyhranila tieto typy textov: a) konverzácia, b) rozprávanie, c) výklad, d) informácia.

2. Fungovanie jednotlivých predikačných kategórií v naznačených 4 typoch textov vykazovalo divergentný stav. Pre sémantickú analýzu je dôležité to zistenie, že pojmy kategórií, ktorých hranice sú formálne dané paradigmaticky, ako 1., 2., 3. osoba, minulý, prítomný a budúci čas, singulár, plurál, indikatív, kondicionál, imperatív, tieto pojmy sa pri našom výskume rozpadli a ukázala sa evidentná disharmónia medzi tradičnými paradigmami a tými paradigmami, ktoré diktuje zistená sémantika. Také pojmy, ako je gnómický čas alebo všeobecná osoba, sú síce všeobecne známe, ale exaktná analýza ich stavia

¹ Zo súvislých textov o rozsahu 400 000 kontextových jednotiek bolo: 6 divadelných hier a reč postáv z jednej dlhšej prózy, spolu o rozsahu 74 000 jednotiek; päťoro novín (denníky i týždenníky) — ústredné i vidiecke — o rozsahu 98 000 jednotiek; 5 prameňov z odbornej literatúry o rozsahu 110 000 kontextových jednotiek; 5 prameňov z beletrie s naračným postupom o rozsahu 105 000 kontextových jednotiek.

na celkom inú rovinu než akú im dáva trichotomická klasifikácia. Kategórie tretia osoba a prítomný čas možno identifikovať alebo konštatovať len ako **synsémantické kategórie** na pozadí kategórií s inherentnými vlastnosťami alebo na pozadí kontextu, situácie, zatiaľ čo kategórie kolokvijných osôb (1. a 2. sing. i pl.) a ohraničených časov (minulého a budúceho) sú autosémantické, s vlastnými inherentnými sémantickými vlastnosťami.

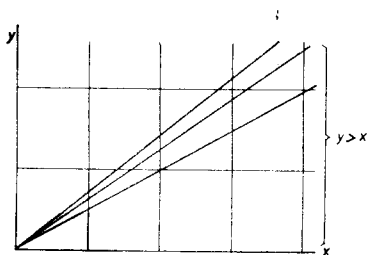
Kategória čísla má so zreteľom na tekto-štalistickú povahu prejavu absolútne nezákonný, náhodný výskyt. Sú také texty, v ktorých je iba plurál. Je to kategória, ktorá súvisí výlučne s témou. Vyskytuje sa čisto ako kongruentná, funguje len v hraniciach dvojice podmet — prísudkové sloveso. Je to teda formálny ukazovateľ predikatívnej syntagmy ako druhu syntagmy determinatívnej. Kategória čísla je typická synsémantická kategória (sémantiquement vide), ktorá svojím fungovaním klesá na úroveň iba formálneho ukazovateľa gramatickej závislosti dvoch prvkov. Doklady neuvedieme, lebo tu stačí prostá empiria. V textoch, ktoré sme skúmali, sa kategória čísla vyskytovala zákonite nepravidelne, nesystematicky, len ako dôsledok tematiky textov.

Kategória osoby a času však vykazovali vo výskyte systém, ktorý sa už **dal konštatovať** a zachytiť aj matematickými metódami.

Kategória osoby. Tu treba vyňať kolokvijné osoby a so zreteľom na systematický výskyt ich hodnotiť osobitne. Pomer výskytu kolokvijných osôb k súčtu tzv. 3. osôb sg. i pl. možno vyjadriť pomocou funkcie

$$y = f(x),$$

pričom závisle premennou (y) je suma 1. a 2. osôb sg. i pl. (už sme povedali, že číslo je tu irelevantným prvkom) a nezávisle premennou (x) je suma prípadov 3. osoby sg. i pl. (teda vlastne neosobných prípadov). Štandardné sú údaje o situácii v konverzačnom texte. V reči postáv Chudobovej prózy $y = 0,5x$, v hre Marína Havranová $y = 0,8x$, v hre Mravci a svrčkovia $y = 0,7x$. Vyjadrené graficky:

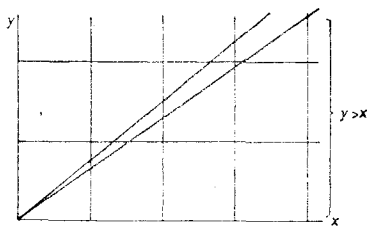

Vo všetkých konverzačných textoch $y > x$. V ostatných je niekedy vysoko a nepravidelne nad 1: informácia 4,3 a 4,2, rozprávanie 3,4 a 2,7; učebnica vlastivedy 8,8; F.lkornova Metóda vedy 4,3; administratívne texty 3,5; v celom

ročníku časopisu Včielka je rozpätie až 7,6 (1,1—8,7) atď. Kolísanie v nekonverzačných textoch je preto, lebo výskyt kolokvijných osôb je potenciálne nevyhnutný len v dialogickej reči, inde je vecou náhody alebo nesústavný. O nepravidelnosti a nesystematickosti vo výskyte hovoríme preto, že aj v tektonicky zhodných textoch sa ukazovali rozporné výsledky, hoci — ako ukážeme ďalej — v istých, iného charakteru textoch sú údaje hodnotou paralelné.

Odlíšna je situácia s výskytom 3. osoby sg. a pl. Tá je neutrálnym pozadím v prostredí vyhradenom pre fungovanie 1. a 2. osoby. V kontextovom prostredí „neosobnom“ (vo výklade, informácii, rozprávaní a opise) ničo kolokvijných osôb a v dôsledku toho sa tu aj tzv. 3. osoba neutralizuje alebo ešte lepšie: nekonštituuje. Z toho dôvodu sa nám pojem 3. osoby z paradigmy slovesných osôb sám vylučuje. Prvej a druhej osobe vtlačá sémantickú kvalitu jej domovské prostredie. V pojmoch týchto osôb treba súčasne vidieť o jeden prvok viac, ako má pojem 3. osoby sg. i pl.

Pri kategórii času je situácia obdobná. Osobitne si všimnime préteritum a futúrum, ako ohraničené časy, a osobitne prézens, t. j. neobmedzený (i keď terminologicky „prítomný“ čas). Pomer súčtu určených (obmedzených) časov k neohraničenému (prítomnému) času v konkrétnych textoch možno tiež vyjadriť pomocou funkcie $y = f(x)$, pričom závisle premennou (y) je suma préterita a futúra a nezávisle premennou (x) je suma prípadov prézentu. Štandardný je údaj o situácii v naratívnom postupe (v rozprávaní). V autor-skej reči Chudobovej prózy $y = 0,8x$, v časopise Ohník $y = 0,8x$, v celom ročníku detského časopisu Včielka je priemerne $y = 0,7x$.

Vo všetkých rozprávacích textoch $y > x$. V iných je y niekedy vysoko nad $1x$: v jednom konverzačnom texte (Marína Havranová) je 2,5 a v inom (Mravci a svrčkovia) ho vôbec nemožno určiť, lebo v celej hre sa vyskytuje iba neohraničený čas; vo Filkornovej Metóde vedy $y = 4,3x$. Aj tu hovoríme o nesystematickosti vo výskyte preto, že aj v tektonicky paralelných textoch (napríklad v konverzácii) sú údaje celkom protichodné. Zatiaľ však v iných — ako sme naznačili — je vo výskyte systém. Pravdaže, pri čase aj pri osobe vidíme systém aj v tom, že zatiaľ čo distribúcia v iných textoch je preukazne usporia-

daná, distribúcia v iných je absolútne nepravidelná. Aj „nepravidelnosť“ je signálom istej systematickosti.

Odlíšná je situácia s výskytom prézenta. Ten je vlastne neutrálnym pozadím v prostredí, kde sa dej časovo presne ohraničuje. Cítíme ho ako prítomný len v protiklade k minulému a budúcemu času, konštituuje sa buď na ich pozadí, buď na pozadí kontextu alebo situácie. V takej kontextovej situácii, kde je časové zaradenie irelevantné (výklad, opis a niekedy aj konverzácia), sa pojem času jednoducho nekonštituuje. A preto sa nám aj tento pojem z tradičnej paradigmy časov sám vylučuje — stojí na osobitnej rovine. Súčasne v pojmoch determinovaných časov treba vidieť o jeden určujúci prvok viacej, ako je to v pojme prítomného času. Tento prvok môže v prézente suplovať aj lexikálny prostriedok, ktorým faktom vlastne v slovese presný údaj o čase je povyšovaný až na úroveň lexikálneho prvku.

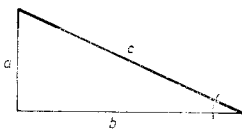
V obdobnej situácii je imperatív oproti indikatívu: prvý s jasnou interjekčnou sémantikou a druhý iba ako sémanticky neutrálne pozadie.

3. Doteraz sme k sémantickej analýze pristupovali cez pozorovanie fungovania predikačných kategórií v tektonike prejavu. Získané hypotézy si overme aj pozorovaním vertikálneho rozloženia slovnej zásoby v textoch charakterizovaných systematickým rozložením predikačných kategórií.

Je všeobecne známe, že 110 slov v ktoromkoľvek texte ktoréhokoľvek jazyka reprezentuje viac ako 40 % parolových jednotiek. Uvedme na porovnanie zhodnú situáciu aspoň v troch slovanských jazykoch: v slovenčine prvých najfrekvencovanejších 110 slov predstavuje 42,340 %, v češtine 42,059 %, v ruštine 42,245 % súvislého textu. K sémantike konkrétneho textu môže teda veľa povedať rozloženie a charakter týchto prvých 110 slov. Táto množina sa rozpadá na 3 podmnožiny: na podmnožinu konštrukčných slov (K) — to je spolu 20 najfrekvencovanejších slov, podmnožinu subjektívno-situačných slov (S) — to je spolu 50 slov, a podmnožinu gnómických slov — slov so všeobecným významom — (G) — to je spolu 40 slov. Po týchto podmnožinách (v rade od r_{111}) nasledujú odborné-tematické slová (T). Lexikálosémantický charakter súvislého textu usmerňuje proporčné rozloženie týchto podmnožín v konkrétnych textoch. Ich vzájomný pomer možno merať pomocou indexu frekvenčnej deminutácie: čím je podmnožina slov bohatšia, tým je sklon medzi frekvenciou slova s a počtom jednotiek v množinách menší. Vertikálne rozloženie slov v texte je síce reprezentované hyperbolou, ale sklon de-

minutácie sa vyjadruje priamkou spájajúcou koncové body priamok nameraných najvyššou frekvenciou $f_{r_1} (= a)$ a počtom členov v rade $r (= b)$.

Veľkosť sklonu možno zistiť pomocou tangentovej vety $\left(\operatorname{tg} \alpha = \frac{a}{b}\right)$ alebo dĺžku sklonu pomocou Pythagorovej vety $\left(\sqrt{a^2 - b^2}\right)$, prípadne deminutáciu $(\bar{x}_{d_f})$ pomocou geometrického radu

$$\bar{x}_{d_f} = \sqrt[n]{\pi_{x_i}} = (\pi_{x_i})^{\frac{1}{n}}$$

alebo ešte rýchlejšie podľa vzorca

$$\bar{x}_{d_f} = \sqrt[n-1]{\frac{Y_{r_1}}{Y_{r_n}}},$$

pričom $y_{r_1} = \bar{f}_{r_1}$ v príslušnej podmnožine a $y_{r_n} = \bar{f}$ posledného slova v príslušnej podmnožine; $n =$ počet jednotiek v podmnožine. Výsledky zistené všetkými troma spôsobmi môžu byť rovnako užitočné. Aby však boli porovnateľné s tými, ktoré sme získali meraním fungovania gramatických kategórií pomocou funkcie, upravili sme vzorec pre index frekvenčnej deminutácie takto:

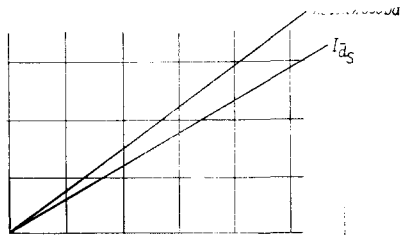
$$I_d = \frac{a}{5b}.$$

Pritom $a =$ konštantné a vyjadruje vždy Σ celej množiny (110) a b je Σ príslušnej podmnožiny. Pomocou neho sa nadobudnú hodnoty, ktoré sa dajú vyjadriť pomocou funkcie $y = f(x)$. Vzorec pre konkrétnu podmnožinu — povedzme pre S — bude

$$I_{dS} = \frac{C}{\Sigma_S} = \frac{110}{\Sigma_S}$$

Teoretické hodnoty pre jednotlivé podmnožiny sú $K = 0,53$, $S = 0,61$, $G = 0,67$. Zistením týchto hodnôt pre konkrétne texty možno uskutočniť meranie porovnávaním. V konverzácii, kde je hypertrofia podmnožiny S , tam $I_{dS} = 0,47$ oproti teoretickému 0,61.

Údaj získaný výpočtami o výskyte kolokvijných osôb (od 0,5 do 0,8) korešponduje s I_{dS} ako jeho protiklad a obidva možno naznačiť ako funkcie ($y > x$):

Konkrétne údaje nebudeme uvádzať, ale uvedieme, ako korešponduje vertikálne rozloženie parolovej lexiky s distribúciou predikačných kategórií. Podobne korešpondujú údaje o ďalších kategóriách so situáciou v slovníku.

Konverzácia je príznačná systematickým fungovaním kolokvijných slovesných osôb ($y > x$) a hypertrofiou lexikálnej podmnožiny S i K na úkor G a T . Rozprávanie je príznačné systematickým fungovaním ohraničených časov ($y < x$) a hypertrofiou lexikálnej podmnožiny K a G na úkor S a T . Výklad je príznačný neutralizáciou kolokvijnej osoby i ohraničených časov, to jest absenciou kategórií času i osoby ($y < x$) a hypertrofiou podmnožiny K i T na úkor S a G . Informácia je príznačná neutralizáciou kolokvijnej osoby a ohraničeného času ($y < x$) a hypertrofiou podmnožiny T na úkor K , S a G .

	osoba	čas	K	S	G	T
Konverzácia	+	(—)	+	+	(+)	(—)
Rozprávanie	(—)	+	+	(—)	+	(—)
Výklad	—	—	+	—	(+)	+
Informácia (+ opis)	—	(+)	(—)	—	(+)	+

+ oblig. prítomnosť (resp. hypertrofia)

(—) fakultatívna neprítomnosť

— obligáttna neprítomnosť

(+) fakultatívna prítomnosť

Z toho, čo sme naznačili, nám vychádza aj 1. suplementárnosť prvkov lexikálnej a morfosyntaktickej roviny, 2. izomorfizmus v distribúcii predikačných kategórií so sémanticky paralelnými lexikálnymi prvkami. Ale to jednoznačne signalizuje členenie predikačných kategórií na synsémantické a auto-sémantické v disharmónii s tým, ktoré ukazujú tradičné paradigmy. Vyššie stoja autosémantické, ktoré majú inherentné štylistické zafarbenie a implikujú gramatické hodnoty nižších predikačných kategórií. O stupeň nižšie stoja synsémantické vetno-predikačné (neurčená osoba a čas),² ktoré implikujú

² Pracovne sme pre tento pojem použili termín „finitív“.

gramatickú hodnotu najnižšie stojacích, kongruentno-predikačných kategórií.

Premietnuté do paradigiem .to značí takéto zostavenie predikačných kategórií podľa hierarchie:

- syns. { 1. kategória čísla
2. kategória neurčitej osoby a času — pracovne nazvaná finitívom (sem patria aj „impersonálie“)
- auts. { 3. kategória osoby (kolokvijná osoba sg. a pl.)
4. kategória času (ohraničený minulý a budúci čas)
5. kategória spôsobu (imperatív).³

4. Naznačili sme, že sémantická hodnota autosémantickej predikačnej kategórie sa dostáva až na úroveň lexikálnej sémantiky. Zdôrazňujeme, že máme na mysli autosémantickú kategóriu, to jest kolokvijnú osobu, ohraničený čas alebo imperatív. Túto tézu dokladáme takýmto porovnaním: čím je sloveso v texte frekventovanejšie, tým viacej autosémantických kategórií sa vrství na plochu danú synsémantickými kategóriami — alebo naopak: čím je sloveso v dôsledku bohatosti autosémantických kategórií plastickejšie, tým je frekventovanejšie. V konverzačných textoch, v ktorých sa popri osobe potenciálne uplatňuje aj čas, sme zistili v konkrétnych textoch (74.000) priemerné percento sloviess 21 %, z čoho vychádza, že v uvedených textoch je každé 5. slovo VF. Vo výkladových textoch (110 000) je 15 % sloviess, z čoho vychádza, že na 6,7 slova pripadá 1 VF. V informácii pripadá 1 VF na 7,7 slova, v rozprávaní 1 VF na 5 slov (situácia taká, ako v konverzácii). Pritom sú vrstvením bohaté práve a pravidelne slovesá tých textov, v ktorých sú krátke vety (jednoduché vety). Po tom, čo sme vzali do úvahy frekvenciu predložkových pádov (v konverzačných textoch 30 %, vo výklade 60 %, v informácii 50 %, v rozprávaní 40 %), definovali sme empiricky vzorec hovoriaci k dĺžke jednoduchej vety i k sémantickej hodnote autosémantických kategórií:

$$\sum \text{auts. kat.} + \sum \text{vet. čl.} = C$$

Súčet autosémantických kategórií v texte prirátaný k počtu vetných členov je konštantné číslo.

Matematicko-štatistické výpočty platnosť tohto vzorca dokazujú, a preto platí, že VF v osobe (1.—2.) a čase (m.—b.) obsahuje navyše prvky, ktoré nemá VF v 3. osobe alebo v prítomnom čase (naš finitív).

5. Predikačné kategórie sa nijako neodlišujú od ostatných jazykových entít, ktoré — hoci patriace k jedinej kategórii — pri fungovaní prestupujú jazykové roviny.

Kongruenčná kategória tu funguje na najnižšej syntaktickej rovine dvoj-

³ Imperatív v našej tabulke na str. 125 neuvádzame, lebo ho pokladáme za interjekčný prvok.

člennej syntagmy, „finitív“ na rovine vety a autosémantická predikačná kategória funguje až v rovine výpovede.⁴

Využiť exaktné metódy pri sémantickej analýze neznačí postupovať mechanicky. Zistený exaktný údaj sme hodnotili iba ako signál alebo ako doklad vyslovenej tézy. V konečnom dôsledku sme kvantitatívny údaj nepovyšovali na kritérium. Výsledky avizujú tieto uzávery:

Predikačné kategórie zďaleka nestoja na jednej sémantickej rovine a zďaleka nefungujú rovnako zákonite ani v jedinom a tom istom jazykovom pláne. Ich sémantický náboj je diametrálne rozdielny. Sú v rozpore s tradovanými paradigmami. V tradičnom zmysle slova čistú vetnopredikujúcu funkciu, to jest slovesný nepríznačový tvar má „finitív“; ostatné majú alebo o funkciu navyše alebo o funkciu menej.

ATTEMPT AT A SEMANTIC ANALYSIS OF VERBAL CATEGORIES BY EXACT METHODS

Summary

The author endeavours in this article to seek semantic qualities of verbal categories and tries to use mathematic — statistical methods for his purpose.

The examination of coherent texts having a volume of 400.000 words shows that 1. the category of number is of irregular occurrence which depends on the theme of the texts only; 2. as to grammatical persons, there regularly occur the first and second person only, whereas the third person stands on quite a different level and forms merely the neutral background for the function of the first and second person (in the capacity of the third person we feel it only when opposed to the other persons); 3. as to grammatical tenses, there regularly occur merely „delimitated“ (past and future) tenses, whereas the present stands on quite a different level and forms the neutral back-ground for the function of the other tenses (in the capacity of the present we feel it only when opposed to the other tenses).

A view at the texts from another side verifies the statement. The quantitative examination of the dictionary proved the following correspondence with the occurrence of verbal categories: 1. in texts where the first and second person are mainly used (in conversation) there exists a hypertrophy of constructional and personal words; 2. in texts where the emphasis lies on the tense of the verb (in narration) there exists a hypertrophy of constructional and semantically gnomic words; 3. in texts where neither a grammatical

⁴ Z toho nám vychádza, že rozlišujeme účasť synsémantických „predikačných“ kategórií v rovine dvojčlennej predikatívnej syntagmy nevetnej — to ide o číslo —, potom účasť synsémantických „predikačných“ kategórií v rovine vetnej predikatívnej syntagmy — to ide o finitív — a nakoniec účasť autosémantických „predikačných“ kategórií v rovine výpovede. A teda aj rozdielnosť monovalentnej „predikačnej“ kategórie (číslo), bivalentnej (finitív) a autosémantickej „predikačnej“ kategórie polyvalentnej (osoba, čas).

person nor a tense is constituted (in interpretation) there exists a hypertrophy of constructional words and terms.

This regular correspondence of elements belonging to two levels of the language points to the reciprocal supplementation and symbiosis of elements belonging to various levels. This signals, at the same time, the division of verbal categories into synsemantic and autosemantic ones (like the division of lexical units). The division of categories into autosemantic and synsemantic ones disharmonises with that shown by traditional paradigm. The third person, present tense and grammatical number are synsemantic categories. The first and second person, as well as past and future tenses (as autosemantic categories of the verb) are a degree higher; they not only contain grammatical elements of synsemantic categories, but — moreover — have an additional grammatical and stylistical element.

The semantic charge of the verbal categories is different and forms an independent system lacking an arrangement like verbal paradigm. A verbal paradigm is a matter of „blind“ form and has nothing to do with the semantic value of the single grammatical elements of verbs.

The article is designed to prove, moreover, that the elements of grammatical character have the same semantic value as the elements of lexical character. It is proved by the empirical figure:

Σ of autosemantic categories of verbs + Σ of the members of the sentence = C (C = constant).

The author derives from all that has been said that the division of elements into grammatical and lexical ones is merely a matter of „langue“. The two groups are equivalent when their use in the context is referred to („parole“). Comparative linguistics of typologically non related languages also confirms this fact: what is grammatically expressed in one system may be or must be lexically expressed in another and inversely. That means that flexemes occurring in a flective language and lexemes occurring in an analytical language are synonyms.

DOPLNOK A INTENČNÁ ŠTRUKTÚRA

JÁN KAČALA

1,0. O doplnku sa všeobecne tvrdí, že je to vetný člen vzťahujúci sa na dva vetné členy zároveň. Vzťah k nositeľovi (t. j. k podmetu alebo k predmetu vety) sa pokladá zvyčajne za **predikáciu** (pravda, implicitnú, resp. nevetnú alebo neplnohodnotnú), vzťah k prísudku (resp. pri predmetovom doplnku aj k vetnému základu) vyhlasuje jedna časť lingvistov za **determináciu**, kým druhá časť **zasa** za **koordináciu**. Tento prístup k doplnku sa zakladá na rozbere syntagmatických vzťahov a ide pri ňom o zisťovanie postavenia doplnku v gramatickej stavbe vety, t. j. o zisťovanie syntagmatických vzťahov doplnku k iným, nerovnorodým (najmä však k centrálnym) zložkám vety.

V našom príspevku chceme poukázať na ďalší možný prístup k doplnku, a to na prístup z hľadiska vzťahu doplnku k intenčnej štruktúre. Nejde o prístup syntagmatický (hoci nemožno poprieť, že medzi syntagmatickou výstavbou daných zložiek vety a tzv. intenčnou štruktúrou je v istých prípadoch harmónia, no nie totožnosť), ide o prístup z hľadiska **lexikálno-gramatickej** kategórie intencie slovesného deja.¹ Tento pohľad (t. j. od slovesa a tých substancií, čo súvisia s jeho intenciou) je odôvodnený predovšetkým tým, že sloveso s funkciou prísudku alebo vetného základu je dôležitým organizujúcim činiteľom vety, mohli by sme povedať, že je centrálnym členom vety. (To, pravda, **neznačí**, že je zároveň vždy východiskovým bodom, východiskom vety: tieto dva atribúty, t. j. centrálnosť a východiskovosť, sa spájajú v slovese iba v jednočlenných [slovesných] vetách. V dvojčlenných vetách je východiskovým bodom podmet ako absolútne nezávislý člen.)

1,1. Základným pojmom, s ktorým tu pracujeme, je už spomínaný pojem **intenčná štruktúra**. Intenčnou štruktúrou rozumieme tie zložky **vetnej** konštrukcie (a vzájomné vzťahy medzi nimi), ktoré súvisia s intenciou slovesného deja, resp. ktoré sa na základe intencie realizujú.² Vychádzame tu teda, ako sme to už naznačili, z pojmu **intencie slovesného deja**, ktorý sa ukazuje aj v našich súvislostiach ako veľmi užitočný.

1,2. Je **známe**, že sa tento pojem (t. j. intencia slovesného deja) zaužíval v slovenskej jazykovednej literatúre od čias vyjdenia práce Eugena Pauli-

¹ Ako lexikálno-gramatická kategória sa intencia slovesného deja chápe v akademickej *Morfológii slovenského jazyka* (Bratislava 1966, str. 360, najmä však 389 n.).

² Ide najčastejšie o trojčlennú alebo dvojčlennú štruktúru, iba zriedkavo aj o viacčlennú štruktúru; **možno tu** teda hovoriť o mikroštruktúre.

nyho, *Štruktúra slovenského slovesa*,³ ktorá je prvým pokusom opísať intencný systém slovenského slovesa. Vymedzenie pojmu intencia v tejto práci („Intenciou nazývame fakt, že sloveso ako predikát vyžaduje alebo nevyžaduje vyslovenie agensa alebo patiensu svojho dejania.“⁴) platí vo svojej podstate dodnes.

Ponímanie intencie plodne rozvinul neskôr Jozef Ružička v štúdiu *Osobné a neosobné slovesá*,⁵ aplikujúc ho na slovesá predovšetkým z hľadiska možnosti alebo nemožnosti vyjadriť na slovesných tvaroch kategóriu osoby (príp. aj čísla). Dôležité je tu jeho konštatovanie, že v istých konštrukciách „nie je zhoda medzi syntaktickou formou konštrukcie a intencnou hodnotou použitého slovesa“.⁶

S pojmom intencia slovesného deja pracuje aj František Miko v práci *Rod, číslo a pád podstatných mien*,⁷ ktorý však pojem intencie obmedzuje: stotožňuje ho „len so zameraním deja na objekt“.⁸ Toto zúženie sa nám však nezdá primerané; máme totiž na zreteli to, že v samom slovese je obsiahnutá nielen možnosť alebo nemožnosť účasti deja na nejakom externom objekte, lež aj predpoklad jestvovania alebo nejestvovania agensa, resp. nositeľa tohto deja (porov. príklady *rúbe — zmráka sa*). Pritom však je pravda, že vzťah slovesného deja k agensovi (resp. k nositeľovi) nie je to isté, čo vzťah slovesného deja k predmetu (k zásahu).⁹

S pojmom intencia slovesného deja sa napokon užitočne pracuje aj v akademickej *Morfológii slovenského jazyka*.¹⁰ Oproti pôvodnej (t. j. Paulinyho) koncepcii sú tu mnohé dôležité spresnenia a vôbec svojská (nová) koncepcia. Na tomto základe sa podáva dôkladný opis šiest intencných typov slovenských sloves.¹¹

1,3. Keďže ide o intenciu slovesného deja, centrálnym členom intencnej štruktúry je sloveso (príp. spojenie viacerých jazykových jednotiek s platnosťou slovesa). Sloveso, vyjadrujúc nesamostatne jestvujúci príznak chápaný ako proces prebiehajúci v čase,¹² stojí v intencnej štruktúre medzi dvoma substanciami. Podľa prítomnosti vzťahu centrálnej jednotky intencnej štruktúry k obidvom substanciam alebo len k jednej substancii (a to z jednej alebo z druhej strany centrálného člena) sa potom rozoznávajú tzv. intencné typy sloves:

³ Bratislava 1943.

⁴ E. Pauliny, c. d., str. 16.

⁵ Pozri Jazykovedný časopis XI, 1960, str. 6–30; porov. aj jeho referát *Veta a sloveso*, sb. Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, str. 141–153, najmä 146–151.

⁶ J. Ružička, c. m., str. 28.

⁷ Bratislava 1962, str. 92 n.

⁸ F. Miko, c. d., str. 93.

⁹ Pozri F. Miko, c. d., str. 90.

¹⁰ Bratislava 1966, str. 389–409.

¹¹ Pozri c. d., str. 390–396.

¹² Pozri E. Pauliny, *Systém v jazyku*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, str. 18–28, 22 a J. Ružička, *Zo základnej problematiky slovných druhov*, Slovenská reč 26, 1961, str. 65–84, 78. Porov. aj citovanú *Morfológiu slovenského jazyka*, str. 28, no najmä 360.

I. Ak dej vychodí z nositeľa (agensa) a zasahuje ďalšiu substanciu, sú relevantné všetky tri zložky intencijnej štruktúry (ide o typ *brat kosí líku*, schematicky: $A \rightarrow D \rightarrow Z$; pričom A = agens, nositeľ deja, D = dej, Z = dejom zasiahnutý predmet, zásah; značka $\rightarrow$ znázorňuje smerovanie deja).

II. Ak dej vychodí z nositeľa, ale nesmeruje von, nezasahuje nijaký iný predmet, sú relevantné iba prvé dve zložky intencijnej štruktúry (ide o typ *brat ide*, schematicky: $A[Z] \rightarrow D$).

III. Ak je nositeľ deja neznámy, resp. ak ho z nejakých príčin nechceme pomenovať, pričom tento dej zasahuje vonkajší predmet, sú relevantné iba druhé dve zložky intencijnej štruktúry (typ *zasypalo ho*, schematicky: $[A \rightarrow] D \rightarrow Z$).

Tieto tri typy intencijnej štruktúry pokladáme z toho hľadiska, ktoré tu uplatňujeme, totiž z hľadiska, či sa pri nich môže, alebo nemôže uplatniť doplnok, za základné. Popri nich jestvujú, pravda, ešte ďalšie typy.¹³ Z tých sa však (zasa z hľadiska, o ktoré nám tu ide) niektoré pričleňujú k uvedeným trom (resp. k prvým dvom), iné zase neprichádzajú do úvahy, lebo sa pri nich doplnok uplatniť nemôže. Dôležité je v tejto súvislosti konštatovať, že doplnok nemôže stáť pri slovesách s takou intenciou, ktorá ani nepredpokladá agensa, činiteľa, ani nepripúšťa nijaký vonkajší zásah, predmet (ide o typ *mrholi*, schematicky: $[A]D[Z]$).

1.4. Aby teda isté sloveso mohlo mať pri sebe vo vete doplnok, musí mať takú intenciu, ktorá alebo predpokladá jeho agensa, alebo znamená realizáciu jeho vonkajšieho zásahu. Sloveso samo (bez predpokladaného agensa, resp. bez realizovaného zásahu) ešte nerozhoduje o tom, či v danej vete môže, alebo nemôže byť doplnok (hoci práve sloveso utvára základnú podmienku na to, aby sa v danej vete mohol uplatniť doplnok¹⁴). Možno sa o tom presvedčiť rozborom napr. tejto vety:

¹³ E. Pauliny rozoznáva v citovanej *Štruktúre slovenského slovesa* 8 typov (+8 zodpovedajúcich zvrätných typov a 4 typy reflexív tantum), v *Morfológii slovenského jazyka* sa uvádza dovedna 6 typov. Vymedzenie intencijných typov sloves sa teda v týchto prácach kryje len čiastočne.

¹⁴ Myslíme tu na to, že vo vete, kde niet slovesa (sloveso nemusí pritom byť vo funkcii prísudku alebo vetného základu, lež môže byť aj vo funkcii podmetu alebo predmetu a pod.), sa nemôže uplatniť doplnok (tak je to napr. v jednočlenných menných vetách). Toto zásadné konštatovanie, pravdaže, nepodvracajú také prípady, keď sa v dvojčlennej vete ako zástupka slovesa v prísudku používa citosloveso, resp. také prípady, keď sa z dôvodov výstavby výpovede eliduje prísudkové sloveso. Porov. k tomu príklady:

a) [Vraný] znova dobiedzali do výra. Ten *rozkatnený* h y b a j do nich zobákom i pazúrmí... (Moric) — A znova sa [kuna] vrhá do vody ako šíp, potom taká *mokrá* h y b a j po mne — a papuľka sa veselo smeje, iste ju teší, že ma umokrila. (Moric) — A tu mu matka *naje-dovaná* plesk po ústach. (úzus)

b) Šesť detí porodila. Tri zomreli a sú na sláve božej, lebo zomreli bez hriechu. Iba jedno, to jedno — ešte *nekrštené*. Pri pôrode. (Jašík; elipsa prísudkového „zomrelo“) — Hanka (nesmierne *roztrpčená*) — Prestaňte! — Už vás nemusím spovedať — viem všetko. (Karvaš; vypustené prísudkové „hovori“) — Všetky čísla [časopisu] sa nachádzajú v knižnici Ústavu dejín KSS v Bratislave, *neúplný* aj v Matici slovenskej pod signatúrou: „SA 165“, v Univerzitnej knižnici v Bratislave... (Gosiorovský; elidované prísudkové „nachádza sa, je“)

Nie je také ľahké prísť do cieľa prvý. (úzus) Sloveso *prísť* z hľadiska svojej intencnej hodnoty pripúšťa pri sebe doplnok k podmetu, **pravda, musia** byť splnené ešte iné podmienky (predovšetkým sa pri tomto slovese musí realizovať predpokladaný vzťah k agensovi — to sa uskutoční v dvojčlennej vete, v ktorej sloveso *prísť* bude v úlohe prísudku vystupovať v určitom tvare: svojím tvarom vyjadri niektorú z gramatických kategórií času a spôsobu a, pravda, aj kategórií osoby a čísla — posledné dve v závislosti od svojho agensa ako subjektu vety; tak je to napr. vo vete *Deti prišli k starej mame prvé*). V uvedenej vete však pri slovese *prísť* nie je vzťah k agensovi realizovaný — dokazuje to jeho tvar: neurčitok.¹⁵ A keďže sa tento vzťah nerealizuje, nemôže sa v takto stavanej vete uplatniť ani podmetový doplnok.¹⁶ Výraz *prvý*, keďže sa viaže iba na sloveso v podmetovej funkcii (t. j. na neurčitok *prísť*), vyslovujú istú jeho okolnosť, treba vykladať nie ako doplnok, lež ako príslovkové určenie. Tento záver sa nám na základe rozboru syntagmatických vzťahov v danej vete ukazuje ako najadekvátnejší.¹⁷

1.5. Tento prístup k doplnku (t. j. na základe intencných typov slovíes) má výhodu aj z inej strany: umožňuje pochopiť, prečo býva doplnok najfrekvencovanejší — najmä ak sa vezme do úvahy sémantická stránka slovíes — práve pri istých intencných typoch slovíes.¹⁸

2.0. Súvislosť doplnku s jednotkami intencnej štruktúry sa manifestuje tak, že ten istý doplnok sa vzťahuje vždy na dva členy intencnej štruktúry zároveň, a to tak, že súvisí alebo s prvou a druhou jednotkou, alebo s druhou a treťou jednotkou, pričom k centrálnemu členu intencnej štruktúry sa doplnok pripája vždy. Jeden a ten istý doplnok sa však nikdy nemôže vzťahovať na všetky tri členy intencnej štruktúry zároveň, resp. ani na obidva krajné členy tejto

¹⁵ Porov. k tomu aj konštatovanie V. Šmilautera: „Je-li sloveso v infinitivě, neuskutečňuje se vztah k podmětu: *Choditi sám.*“ (pozri *Novočeská skladba*, Praha 1947, str. 333). V novom vydaní *Novočeskej skladby* (Praha 1966, str. 335) autor túto myšlienku spresňuje (vo vzťahu k podmetovému doplnku): „Není-li sloveso v přísudku, neuskutečňuje se vztah k podmětu: *Nedoporučuji vám tam chodit sám.*“ Autori *Příručnej mluvnice ruštiny pro Čechy* o týchto prípadoch výslovne vravia, že nejestvovanie vzťahu k nositeľovi nie je na prekážku doplnkového ponímania týchto javov v stavbe vety: „Za doplněk pokládáme jméno i tehdy, když má řídící sloveso tvar neurčitý. Vztah k podmětu (předmětu) se přitom ani uskutečňovat nemusí.“ (pozri J. Bauer — R. Mrázek — S. Žaža, *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II*, Praha 1960, str. 286).

¹⁶ Ak sa však v datíve vyjadri osoba, z hľadiska ktorej platí neurčitkový dej (teda už nie ako agens), môže sa v takom prípade uplatniť predmetový doplnok (hoci termín predmetový doplnok tu nie je celkom primeraný). Porov. to na príklade: *Nie je príjemné íst tade človeku prvému.*

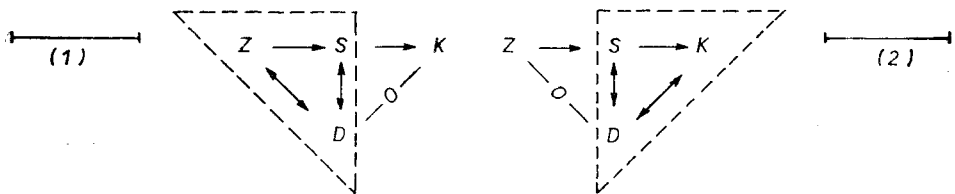
¹⁷ Tento, dalo by sa povedať, rozpor medzi povahou lexikálno-morfologickej jednotky a jej syntaktickou funkciou nie je osihotený: iba na základe rozboru syntagmatických vzťahov možno stanoviť, že napr. predložkový výraz *vo vrchoch* v syntagme *horáreň vo vrchoch* je nezgodný postpozitívny prívlastok, a nie príslovkové určenie miesta, ako by sme to očakávali podľa sémantiky tohto predložkového výrazu. Podobný prípad máme aj pri nezgodných prívlastkoch typu *rozprávanie o neweritelnej príhode*, *plytvanie chlebom*, *obracanie sa na priateľov*, *pomáhanie postihnutým* atd., kde tiež nejde o predmety, ako by sa to dalo predpokladať podľa väzby daných slovesných podstatných mien.

¹⁸ Na rozbor tejto otázky tu však niet miesta.

štruktúry zároveň. Prítom doplnok do vlastnej intencnej štruktúry nevstupuje, t. j. nestáva sa jednou z interných jednotiek štruktúry, lež naopak, vždy ostáva mimo rámca, resp. mimo hraníc intencnej štruktúry. Intenčná štruktúra svojou povahou len umožňuje pripojiť k dvom jej členom zároveň ešte doplnok, ale ináč sa táto štruktúra jestvovaním alebo nejestvovaním doplnku vo vzťahu k nej nijako nemení, ostáva stále tá istá.

2.1. Ak by sme si zložky trojčlennej intencnej štruktúry typu $A \rightarrow D \rightarrow Z$ vymedzili z hľadiska začiatku a konca, potom sa nám vec bude javiť takto: nositeľ deja je začiatok, dej bude stredom a zásah bude koncom. Dej ako stred je teda centrom, kým začiatok a koniec sú okrajmi trojčlennej intencnej štruktúry. Jeden doplnok sa môže pripájať iba na začiatok a stred, alebo na stred a koniec. Jeden doplnok sa teda môže vzťahovať iba na jeden okraj intencnej štruktúry, nikdy nie na obidva okraje, pričom sa záväzne vzťahuje aj na stred intencnej štruktúry. (To, pravda, neznačí, že na obidva okraje intencnej štruktúry — konkrétne typu $A \rightarrow D \rightarrow Z$ — sa súčasne, t. j. v tej istej vete, nemôžu vzťahovať dva rozličné doplnky, pričom sa obidva vzťahujú, pravdaže, aj na stred intencnej štruktúry).¹⁹

Keď sa doplnok viaže na začiatok a súčasne na stred intencnej štruktúry, stáva sa jeho vzťah ku koncu tejto štruktúry irelevantný, indiferentný a aj nemožný. V niektorých prípadoch (v závislosti od intencného typu slovesa v prísudku) koncová zložka môže aj chýbať. (Tu ide o doplnok k podmetu.) Keď sa doplnok viaže na koniec a súčasne na stred intencnej štruktúry, stáva sa zasa jeho vzťah k začiatku tejto štruktúry irelevantný, indiferentný a v konečnom dôsledku aj nemožný. Tu zasa v istých prípadoch nemusí byť začiatková zložka štruktúry vôbec prítomná. (Tu ide o doplnok k predmetu.) Schematicky znázornené to bude vyzeráť takto:

¹⁹ Dosvedčujú to takéto príklady:

[chlapec] *Nastrežený, vyjavený* počúva trávu rásť, materine pleskaté oči má ako na stopkách. (Tatarka) — *Zas vidím pred sebou sa blýskať* ruky kosé /za noci prekliatej opitý v polosne. (Reisel) — *Ako chlapec* počul som starú mater neraz rozprávať o tom, že za nepohody vybehne celá banda z Vepra... (Jilemnický) — *On, oči prižmúrené, díval sa na ňu, ako tak stála na stoličke celá biela.* (Tatarka) — *Museli byť takí, ako sme si ich predstavovali vo vlastnom hneve i odhcdlaní.* (Jilemnický)

(pričom *Z* značí začiatok, *S* = stred, *K* = koniec, *D* = doplnok; značka $\rightarrow$ znázorňuje smerovanie deja, značka $\leftrightarrow$ syntaktickú viazanosť doplnku, kým značka —O— nedostatok [nejestvovanie] syntaktickej viazanosti).

3,0. Ukazuje sa, že možnosťou viazať doplnok na začiatok, ako aj na koniec intencnej štruktúry sa dostávajú na istú spoločnú platformu nositeľ deja (agens) z jednej strany a objekt (zásah) deja z druhej strany. Tieto jednotky sú v podstate (zo stránky lexikálno-sémantickej) pomenovaniami predmetov, ktoré chápeme ako samostatne jestvujúce.²⁰ Táto spoločná črta nositeľa a zásahu²¹ (na rovine čisto syntaktickej: podmetu a predmetu vety) sa dokazuje aj tým, že objekt (zásah), a to priamy objekt ako najplnší, najtypickejší objekt,²² sa môže stať pri prestavbe aktívnej konštrukcie na pasívnu východiskovým bodom vety, t. j. syntaktickým podmetom (porov. vetu *Kosci kosia lúku* proti *Lúka sa kosi*). Pri konštrukcii s doplnkom k predmetu sa po takejto prestavbe prebudávajú aj vzťahy doplnku k členom intencnej štruktúry: doplnok k predmetu sa mení na zodpovedajúci doplnok k podmetu (porov. k tomu vetu *Kyslú kapustu jedávame aj surovú* oproti vete *Kyslá kapusta sa jedáva aj surová*²³). Takto sa nám objasňuje aj príčina, prečo sa doplnok môže viazať okrem podmetu aj na predmet vety (a prečo práve a len na predmet, a nie aj na niektorý iný vetný člen).

3,1. V tejto súvislosti môžu vzniknúť námietky, že nie všetky prípady konštrukcií s doplnkom sa dajú zahrnúť do rámca našich výkladov, že totiž sú aj také typy doplnku, čo sa nemôžu z rozmanitých príčin dávať do súvislosti s intencnou štruktúrou, resp. vysvetľovať na jej pozadí. To je pravda; tak napr. doplnky v konštrukciách typu *Bude mu tam smutno takému opustenému* — *Zle sa mi tade išlo prvému* — *Najlepšie sa mi robí samému* a pod. naozaj nemožno vidieť na pozadí intencnej štruktúry. V týchto jednočlenných vetách s doplnkom je intencná hodnota slovesa zastretá a vôbec sa nevyužíva. Vidno to najmä z toho, že vzájomná väzba relevantných prvkov konštrukcie je rovnaká bez ohľadu na to, akú intencnú hodnotu má slovesná zložka konštrukcie. Možno teda povedať, že v uvedenej konštrukcii sa intencná hodnota slovesa jednoducho neuplatňuje, pričom toto neuplatnenie intencnej hodnoty

²⁰ Pozri E. Pauliny, *Systém v jazyku*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, str. 18—28, 22 a J. Ružička, *Zo základnej problematiky slovných druhov*, Slovenská reč 26, 1961, str. 65—84, 78. Porov. aj citovanú *Morfológiu slovenského jazyka*, str. 28 a 61.

²¹ F. Miko vidí spoločnú črtu nominatívu ako nositeľa deja a akuzatívu, vyjadrujúceho účasť deja na danom predmete, v neobmedzenosti tejto príslušnosti [t. j. vzťahu k nositeľovi], resp. účasti [t. j. vzťahu k predmetu] (pozri jeho *Roľ, číslo a pád podstatných mien*, Bratislava 1962, str. 90—91).

²² Porov. napr. u E. Paulinyho, *Štruktúra slovenského slovesa*, str. 34 n.; u F. Miku, c. d., str. 90, 121; u J. Oravca, *Väzba sloviés u Ondrejova*, Jazykovedné štúdie I, 1956, str. 119 a u iných.

²³ To je tiež očividný dôkaz, že v pasívnych konštrukciách tohto typu má *paciens* skutočne úlohu syntaktického podmetu.

slovesa nie je dané samým slovesom, jeho povahou, resp. intencnými možnosťami (a takisto nie je dané ani inými jednotlivými prvkami konštrukcie), lež konštrukciou ako celkom, jej syntagmatickou výstavbou aj vetnou sémantikou. Táto konštrukcia ako celok je totiž gramaticky aj sémanticky zacielená inde, a nie na využitie intencnej hodnoty slovesa v jej pôvodnej podobe.

Vcelku tu teda ide o prípad, keď sa isté prvky danej časti stávajú vo vzťahu k celku irelevantnými a do celku (t. j. v našom prípade do vetnej konštrukcie) sa daná časť zapája bez týchto prvkov. Zároveň v tomto prípade možno pozorovať aj istú konkurenciu, príp. stretnutie medzi zložkami rozličných jazykových rovín. Okrem toho možno pri tejto príležitosti konštatovať, že substancie môžu v istých osobitných prípadoch (v rámci vetnej konštrukcie) stáť pri slovese aj ináč než na základe intencie, t. j. bez intencného „pozadia“. (Dalo by sa to povedať aj tak, že máme do činenia s jedným z prípadov nezhody medzi vetnou konštrukciou a intencným typom, intencnou hodnotou slovesa.)

4.0. Vráťme sa však k našej pôvodnej téme. Skutočnosti spomínané v ods. 3,0 by, zdá sa, potvrdzovali oprávnenosť názoru, podľa ktorého je podstatou dvojčlennej vety (resp. vety vôbec) trojčlenná štruktúra, t. j. schéma $S \rightarrow \rightarrow P \rightarrow O$.²⁴ Vážny protiargument tu však má naporúdzi syntagmatické ponímanie (vychádzajúce zo santagiem ako dvojčlenných jednotiek) v tom, že v predikatívnej syntagme samej vidí realizáciu konštitutívnych prvkov dvojčlennej vety, ďalej v tom, že v prísudku dvojčlennej vety vystupuje aj veľká skupina slovíes, ktoré nemôžu mať pri sebe nijaký predmet (ide o bezpredmetové slovesá), resp. aj v tom, že sloveso určuje tvar predmetu svojou väzbou aj mimo vetnej súvislosti, t. j. aj bez ohľadu na vzťah k predpokladanému, resp. reálnemu podmetu ako činiteľovi (nositeľovi): popri vete *sused zväža obilie* jestvuje aj všeobecne *zväžať obilie*; popri vete *chlapec sa bojí vody* jestvuje aj všeobecne *bát sa vody*. (Z takéhoto ponímania — a aj reálnej existencie — slovesnej väzby sa vychádza pri lexikografickom spracúvaní slovíes, resp. aj prídavných mien v slovníkoch.) Pravda, treba povedať aj to, že vo všeobecnosti sa pri deji (najmä z prísne logického hľadiska) predpokladá jeho činiteľ, resp. pôvodca alebo všeobecnejšie nositeľ.

5.0. Schopnosť viazať sa na členy intencnej štruktúry a možnosť byť členom intencnej štruktúry si protirečia a navzájom sa vylučujú. Ináč povedané: to, čo je schopné pripájať sa, viazať sa na členy intencnej štruktúry, nemôže byť zároveň členom, internou zložkou tejto štruktúry. Čiže ak sa

²⁴ Takýto náhľad zastáva u nás napr. I. Novák (napr. v prednáške *Semiologický rozbor lineárnych jazykových útvarov*, prednesenej 18. X. 1965 v Združení slovenských jazykovedcov pri SAV v Bratislave), F. Daneš, ktorý pokladá predmet za jednotku „vetného vzorca“ (pozri jeho *Syntaktický model a syntaktický vzorec*, sb. Československé prednášky pro V. mezinárodní kongres slavistů, Praha 1963, str. 115—124, 121; pozri aj jeho referát *K systematickému syntaktickému popisu slovanských jazyků*, Slovo a slovesnosť XXVI, str. 112—117, najmä 113—114), a iní.

doplnok vzťahuje na dve jednotky intencnej štruktúry, nemôže byť doplnok súčasne jednou z tých jednotiek, ktoré sa na základe intencie priamo realizujú, resp. ktorými intencia „prebieha“. Doplnok to dokazuje celý.

Toto zistenie treba využiť pri posudzovaní tých prípadov v stavbe vety, ktoré sa niekedy pokladajú za doplnok napriek tomu, že sú realizáciou väzby slovesa. Týka sa to teda niektorých prípadov pri doplnku k predmetu. Na základe uvedeného konštatovania sa hranica medzi doplnkom k predmetu a predmetom ukáže pomerne veľmi zreteľná: predmet ako zásah prísudkového slovesa je zložkou intencnej štruktúry a ako taký zahŕňa v sebe všetky prípady, čo sú realizáciou väzby²⁵ (pričom táto väzba môže byť aj dvojité²⁶). Tým sa predmet odlišuje od doplnku: to, čo je realizáciou väzby, a patrí teda do koncovej zložky intencnej štruktúry, to nemôže byť doplnkom, lež iba predmetom. A z druhej strany: výraz, ktorý má vo vete funkciu doplnku, nemôže byť väzobným výrazom vo vzťahu k prísudkovému (príp. aj vetnozákkladovému) slovesu. Doplnok k predmetu má v pomere k prísudku (vetnému základu) iný vzťah ako predmet. Kým predmet je väzobným výrazom, doplnok vyslovuje príznak tohto väzobného výrazu, platiaci v tom časovom a modálnom rámci,²⁷ aký vyplýva z tvaru slovesa v prísudku dvojčlennej, resp. vo vetnom základe jednočlennej vety.

DAS SEKUNDÄRE PRÄDIKAT UND DIE INTENTIONSTRUKTUR

Zusammenfassung

In diesem Artikel bemüht sich der Autor einen eigenartigen Zutritt zum sekundären Prädikat als zu einem Sonderbestandteil des Satzes vorzulegen. Der Ausgangspunkt ist hier das Zeitwort als das Zentralglied des Satzes und seine Intention als die lexikalisch-grammatische Kategorie des Zeitwortes. Das Zeitwort steht nämlich im Satz zwischen Substanzen: die Verbalaktion geht von irgendwo hervor und sie ist auf etwas gerichtet. Diejenigen Bestandteile der Satzkonstruktion (und die Beziehungen unter ihnen), die mit der Intention der Verbalaktion im Zusammenhang stehen, nennt man Intensionsstruktur.

Der Zusammenhang zwischen dem sekundären Prädikat und der Intensionsstruktur liegt darin, dass sich das sekundäre Prädikat im Satz nur an die Glieder der Intensionsstruktur binden kann, und zwar immer an zwei Teile dieser Struktur. Bezieht sich das sekundäre Prädikat auf den Anfangsbestandteil der Intensionsstruktur (der im Satz als

²⁵ Porov. k tomu konštatovanie v citovanej *Morfológii slovenského jazyka* (str. 390): „So slovesným dejom sa môže spájať viacej závislých substancií. Vzťah deja k nim nie je však rovnaký, čo sa vyjadruje rozličnými tvarmi substantív.“ (Podobne sa vraví aj na str. 392.)

²⁶ Máme tu na mysli najmä často sponúvané prípady sloves typu *pokladať niekoho za blázna* | *za bláznivého [človeka]*.

²⁷ O pojme časového a modálneho rámca pozri J. Kačala, *Niet v slovenčine doplnkovej vedľajšej vety?* (Slovenská reč 30, 1965, str. 223 – 232, 225 n.).

Subjekt gilt) und gleichzeitig auf den Mittelbestandteil der Intensionsstruktur (der **im Satz** die Funktion des Prädikats hat), handelt es sich um das sekundäre Prädikat **zum Subjekt**. Bindet sich das sekundäre Prädikat an den Schlussbestandteil der Intensionsstruktur (der im Satz die Funktion des Objekts hat) und **gleichzeitig** an den **Mittelbestandteil** dieser Struktur (der im Satz als Prädikat, beziehungsweise auch als Satzfundament des eingliedrichen Satzes vorkommt), handelt es sich um das sekundäre Prädikat zum Objekt. Das sekundäre Prädikat bindet sich also in dem gegebenen Satz immer an den Zentralbestandteil der Intensionsstruktur (d. h. an das Zeitwort). Ausserdem bindet sich das sekundäre Prädikat noch an eine (niemals an beide!) von derjenigen Substanzen, die mit der Intention der Verbalaktion im Zusammenhang sind. Das sekundäre Prädikat bleibt immer ausser Rahmen der Intensionsstruktur, es wird nicht zu seinem Bestandteil.

323
S-M

FUNKCIE SLOVESNEJ PREDPONY NA- V SLOVENČINE

ŠTEFAN PECIAR

Predpona *na-* v slovenčine — podobne ako v iných slovanských jazykoch — patrí medzi veľmi produktívne a viacfunkčné slovotvorné prostriedky. Tvoria sa ňou početné slovesá viacerých slovotvorných typov s charakteristickými významovými odtienkami povahy čisto lexikálnej i gramaticko-lexikálnej (spôsoby slovesného deja). Vo viacerých slovesách má predpona *na-* čisto vidovú funkciu.

Lexikálne významy predpony na-

Základný lexikálny význam predpony *na-* zodpovedá základnému smerovému významu predložky *na*: smerovanie deja na povrch niečoho zhora alebo z boku.¹ Tento význam najlepšie vyniká pri slovesách, ktoré majú alebo môžu mať väzbu s predložkou *na* + akuzatív. Sú to *a)* prechodné i *b)* neprechodné slovesá odvodené od nedok. i dok. slovesných základov. Pri viacerých prechodných slovesách jestvujú aj zvrtné neprechodné formy.² Napr.:

a) *nahrat/-ávať* (čo na zvukový pás), analogicky *naspievať* (pieseň do aparátúry); *na-krútiť/-účať* (niť na cievku i film i zvrtn. *n. sa*), *natočiť¹/-táčať¹*, *namotať/-ávať (sa)*, *na-skrutkovať*, hovor. *našraubovať*, *nabodnúť/-ávať (sa)*, *napichnúť/-ávať/-ovať (sa)*, *nastoknúť/-ávať/-ýnať (sa)*, *nastrčiť/-kovať/-kávať/-střčať* (prsteň na prst), *natknúť/-kýnať (sa)*, *nalepiť/-ovať/-liepať (sa)*, *nasunúť/-ovať (sa)*, *našiť/-šívaať*, *naštepíť/-ovať*, *navaliť/-lovať (sa)*, *navesiť/-ovať*, *naniest²/-nášať²* (vzdialenosť na priamku), *navinúť/-víjať (sa)*, *naviť¹/-víjať (sa)*, *navliecť/-vliekať*, *natriet/-tieraať (sa)*, *naviezť/-vážať*; z viacvýznamových sloves sem patrí *naložiť/-kladaať* v základnom význame, *naraziť/-rážať*, *nasadiť¹/-sádzať/-sadzovať* (klobúk na hlavu, sekeru na porisko), *nabrať/-beraať* (čo, koho na čo).

Viac alebo menej zreteľný je tento význam aj pri niektorých prechodných slovesách bez obligátnej druhej väzby s predl. *na*, ako napr.: *načapovať* (sud), *nahodíť/-hadzovať* (viacvýzn.), *nakydať/-ávať* (hnoj), *nalodíť/-dovaať (sa)*, *naložiť¹/-kladať* (viacvýzn.), *naste-*

¹ Podobne vymedzuje základný význam predpony *na-* v češtine Fr. Kopečný, *Slovesný vid v češtině*, Praha 1962, 123. — Menej výstižné sú formulácie J. Horeckého „dostať sa hore, dať hore, dať na povrch“ (*Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 194).

² V takýchto prípadoch uvádzame pre úsporu miesta v zátvorke častice *sa*. Materiá sme vyexcerpovali zo *Slovníka slovenského jazyka*. Homonymá označujeme indexami 1, 2, 3 v zhode so SSSJ.

hovať (rukáv); techn. termíny *našlinovať* (koleso na hriadel), *naletovať*, *namontovať*|-*ovávať*|-*úvať*, *navariť*²|-*várať*|-*varovať*, *navulkanizovať*; sem patrí i *napadnúť*³|-*pádať*¹ (koho, čo, star. i na koho, na čo), šport. termín *nastreliť*|-*lovať* (ruku, žrd), expr. *napopáckať* (koho, čo); z viacvýznamových ešte *nahnat'*|-*háňať* a *natiahnúť* (*si*) (nohavice, topánky) = obliecť (*si*), obuť (*si*);

b) *nabehnúť*|-*biehať*|-*behávať*|-*behovať* (viacvýzn.), *nabídnúť* (na čo), *nadabíť*|-*piť* (na čo, na koho i zvrat. *n. sa*), *nalahnúť* (na čo, na koho), *naliehať* (na koho), *naletieť* (na čo, na koho; komu), *nalietat'*²|-*ovať*, *nasadnúť*|-*sadať*¹, *naskočiť*|-*skakovať* (viacvýzn.), *nastúpiť*|-*stupovať* (viacvýzn.), *našliapnúť*|-*šlapovať* (na nohu), *natrafiť* (na čo, na koho).

Blízky je význam „usmerniť niečo niekam, smerom k niečomu alebo dovnútra niečoho“. Predpona *na-* ho nadobúda pri slovesách, ktorých základy vyjadrujú smerovanie, alebo majú taký lexikálny význam, ktorý neprotirečí významu smerovania (niektoré sa používajú len s predponou). Slovesá tejto skupiny môžu byť opäť prechodné alebo neprechodné, nezvratné i zvrátne. Tvoria sa od nedok. i dok. základov. Niektoré z nich majú väzbu s predl. *na* s akuzatívom. Napr.:

načeliť, *namieriť*|-*ovať*, *načiahnuť*|-*čahovať* (*sa*), *napriahnúť* (*sa*), *napriamiť*|-*ovať* (*sa*), *napružiť*|-*ovať* (*sa*), *nastrmiť* (*sa*), *narovnať*|-*ávať* (*sa*), *nahrat'*|-*ávať* (loptu), *nastrieknúť*|-*streknuť*|-*strekovať* (liek do svalov), *nastavil'*|-*ovať*², *natrčiť*|-*trčať* (*sa*); z viacvýznamových *naraziť*|-*rázať* (v 7. a 8. význ. podľa SSJ), *nastrčiť*|-*kovať*|-*kávať*|-*střčať* (v 2. a 3. význ. podľa SSJ), *natiahnúť*|-*ťahovať* (*sa*) (v 2. – 4. význ.), *nastrojil'*|-*strájať*|-*strojovať* (*sa*), *natlačiť*¹|-*tláčať* (zver do sieti); sem by sme zaradili i *nakomandovať* (koho kam).

Iný lexikálny význam predpony *na-* je „zväčšenie, zväčšovanie objemu, narastanie“. Vyskytuje sa pri prechodných i neprechodných slovesách, odvodených od nedok. i dok. základov. Ide o nepočitnú skupinu slovies:

načechrat'|-*čuchrat'*|-*ávať*, *nadúchať* (*sa*), *nadúchnúť*|-*duchovať* (*sa*), *naduriť* (*sa*), v pren. význ. „nahnevať (*sa*)“ i *nadurdiť* (*sa*), *nadut'*|-*dúvať* (*sa*), *nadychnúť* *sa*, kniž. *nabubriť*, *nadmúť*|-*dýmať* (*sa*), *nafúkať* (*sa*), *nafúknuť*|-*fukovať* (*sa*), *nahúknúť*, *nakysnúť*, *napučať*|-*čičavať*, *napuchnúť*|-*púchať*, *narásť*|-*rastať*, *našuchoriť*|-*šušoriť* (*sa*), *navriet'*|-*vierať*²; sem možno zaradiť i *napät'*|-*pnúť*|-*pínať* (*sa*), ktorého základ *sa* bez predpony nepoužíva; z viacvýznamových slovies patrí do tejto skupiny viacerými významami *natiahnúť*|-*ťahovať* (*sa*), jedným významom *nabehnúť*|-*biehať* (o žilách, o husej koži).

Blízky je významový odtienok „naplniť, naplniť niečo pridávaním niečoho“. Tento odtienok vyjadrujú napr. tieto slovesá:

*nabiť*¹|-*bíjať* (vo viacerých významoch, napr. sud, kapustu do suda, pušku, akumulátor) i zvrátne *nabiť* *sa*|-*bíjať* *sa*, *načerpáť*|-*pávať*, *nadiet'*|-*dievať* (*sa*), *nadžgať*|-*ávať* (*sa*), *naliat'*|-*lievať* (*sa*), *napchať*|-*ávať* (*sa*), *naplniť*|-*plňať* (*sa*), *nasat'*|-*ávať* (*sa*), *natlať*|-*tíkať* (komu čo do hlavy), *naložiť*|-*kladať* (v niektorých významoch).

Lexikálna funkcia predpony *na-* je nepochybná všade tam, kde sloveso s touto predponou má iný lexikálny význam ako príslušné základné sloveso, alebo kde sa sloveso bez predpony nepoužíva. Formálnym príznakom lexikálnej funkcie slovesných predpôn býva obyčajne existencia sekundárneho predponového imperfektíva. Tento formálny príznak nie je však obligátny, pretože niektoré deje sa nemôžu vyjadriť v oboch vidových formách, ale sa vyjadrujú

iba v jednom vide, dokonavom alebo nedokonavom. Jednovidovosť nie je teda prekážkou lexikálnej funkcie predpony. Rozhodujúci je vzťah lexikálneho významu predponového slovesa a príslušného východiskového (bezpredponového) slovesa (slovesného základu).

V niektorých skupinách slovies s lexikálnou funkciou predpony možno zistiť spoločný viac alebo menej abstraktný sémantický prvok. Takéto slovesá tvoria väčšie alebo menšie skupiny, v ktorých je predpona nositeľom daného spoločného sémantického prvku (porov. vyššie). Mnohé predponové slovesá sa však vymykajú takejto sémantickej klasifikácii. Sú alebo celkom izolované alebo sa dajú zoskupiť podľa blízkosti lexikálneho významu po dvoch-troch. Aj v takýchto prípadoch možno hovoriť o lexikálnej funkcii predpony, ak je splnená spomenutá sémantická a podľa možnosti i formálna podmienka. Lexikálny význam predpony je tu síce z hľadiska súčasného jazyka nejasný alebo neurčitý, ale každé takéto predponové sloveso tvorí osobitnú lexému, odlišnú od východiskového bezpredponového slovesa. Napr. sloveso *nadať/-ávať* (komu, na koho, na čo i bezpredm.) stratilo už sémantickú súvislosť so slovesom *dať/dávať* a tvorí osobitnú lexikálnu jednotku, ktorej celkový význam sa v súčasnom jazyku nerozkladá na dva sémantické prvky (význam predpony *na-* a význam základu *dať*), ale pritom sa výrazne odlišuje nielen od významu predponových slovies *vydať/-ávať*, *podáť/-ávať*, *rozdať/-ávať* atď., ale aj od významu bezpredponového slovesa *dať/dávať*.

Podobných slovies s lexikálnou funkciou predpony *na-*, ale bez určitého významu tejto predpony je v súčasnej slovenčine väčší počet. Zväčša majú obe vidové formy (teda aj sekundárne imperfektívum), ale niektoré sa používajú len v nedok. vidovej forme. Okrem spomenutého slovesa *nadať/-ávať* patria sem tieto slovesá:

a) s oboma vidovými formami: *načrtať/-núť/-ávať/-čítať*, *nahradiť/-hrádzať/-hradzoval*, *nakázať/-kazoval*, *nariadiť¹/-dovať¹*, *nariadiť²/-dovať²* (hodinky — možno chápať aj ako rezultatívny spôsob deja), *naručiť/-rúčať*, *napadnúť²/-dať²* (komu) = prísť na um, *naradiť/-rádzať*, *napustiť/-púšťať*, *nastať/-stávať*, *natisnúť/-tiskať* (sa), *naviesť/-vádzat*, *navnadiť/-dovať/-vnádzať* (sa), *nahovoriť/-várať* (v 1., 2. a 4. význ. podľa SSJ), *navraviť/-ávať* (koho na čo; komu čo), *navrhnúť/-ovať*, *navodiť/-vodzoval*, *nazdať* sa (dok. i nedok.) *|-zdávať* sa, *nazvať/-zývať* (sa); niektoré sa používajú len s predponou: *nadchnúť/-ýnať* (sa), *nadobudnúť/-búdať*, *nahliadnúť/-dať* (= uznať; pochopiť), *namietnuť/-tať*, *napäť/-pnúť/-pínať* (sa), *napomenúť/-mínať* (koho), *napodob(n)iť/-(ň)ovať*, *napraviť/-právať* (sa) (vo viacerých významoch), *nastoliť/-lovať*, *naskytnúť* sa *|-ovať* sa, *narafičiť/-ovať*, *navyknuť/-kať* (si), *navštvíť/-vštevovať*;

b) imperfektíva tantum: *nabádať*, *načúvať* (neúplnosť deja), *nadrapovať* sa, *nadrdáť* sa, *nadrílať*, *nadržat/-držiavať/-držovať*, *namáhať* (sa), *naliehať*, *napádať³* (na jednu nohu), *naparovať* sa², *narábať*, *nasledovať*, *nasvedčovať/-sviedčať*, *naškierať* (sa) = zabídať, doberať (sa), *naúčať*, *navracať* sa² (o samiciach poľnohospodárskych zvierat), *navrávať* (si), *nazerat* (vo filozofickom zmysle), *nažívať*.

Niektoré slovesá tohto typu sú výrazom osobitného odtienku intenzív-

neho spôsobu deja, ktorého základným výrazovým prostriedkom sú imperfektíva s predponou *vy-* typu *vyzváňat*, *vysedávat*, *vylihovať*.³ Takto možno interpretovať napr. slovesá *naháňat* (*sa*), *nariekat*, *natriasat* (*sa*), *nanášat*¹ (koho, čo) = veľa a často nosiť, *navázat*² (*sa*) = veľa a často (*sa*) voziť, *napásat*, nárečové *nazváňat* (so sekundárne prítvorenou dok. formou *nazvonit*).

Viacere slovesá, ktoré vznikli v starších fázach jazyka prefixálnym tvorením, v súčasnom jazyku predstavujú slovotvorné pŕetefakty, i keď v ich morfematickej stavbe možno vydeliť morfému *na-*. Zo slovotvorného hľadiska nerozložiteľné sú slovesá *načat*/*-čínat*, *najat*/*-jínat*, *nájst*, *nájst sa* so sekundárnym zdĺžením pôvodnej predponovej morfémy *na-*; za nemotivované treba pokladať aj nedok. tvary *nachádzat*/*-chodit*, *nachádzat sa*/*-chodit sa*. Nepriehľadné sú výrazy *nádarit sa*, *namanút sa*. Celkom izolované je sloveso *nástojiť* s dlhým *á* v morféme *ná-*. Ide asi o starší kalk z rus. *nastaivát*.

Medzi lexikálne významy predpony *na-* v slovenčine treba zaradiť aj význam „malej miery“ čiže „neúplnosti deja“. Slovesá s týmto významovým odtienkom predpony *na-* majú spravidla obe vidové formy, dokonavú i sekundárnu nedokonavú. Tvoria sa od predmetových i bezpredmetových sloviess nedok. i dok. vidu (typ *nakrojiť*/*-ovať*, *nahnúť*/*-hnívat*). Práve existencia sekundárných imperfektív a možnosť tvoriť slovesá typu *nakuknúť* od perfektív svedčia o úplnej lexikalizácii sloviess tohto typu. Máme tu teda do činenia s lexikálnym (nie s lexikálno-gramatickým) spôsobom deja.⁴ V slovenčine je to pomerne produktívny typ. Patria k nemu napr. tieto slovesá:

prechodné: *na-* *drapit*/*-ovať* (*sa*), *dvihnút*/*-ovať* (*sa*), *hloďat*/*-ávať*, *hnúť*/*-hýnat*/*-hýbať* (*sa*), *hrbiť* (*sa*), *hriať*/*-hrievať*, *hryznút*/*-hrýzať*, *chýliť*/*-chyľovať* (*sa*), *kloniť*/*-kláňať* (*sa*), *kľuvať*/*-kľuť*⁵, *krčiť* (*sa*), *kriviť*/*-ovať* (*sa*), *krojiť*/*-ovať*, *leptať*/*-ávať*, *lomiť*/*-lamovať* (*sa*), *močiť*/*-máčať* (*sa*), *piliť*/*-pilovať*, *povedať*, *pučiť*, *púliť*, *rezať*/*-ávať*, *rušiť*/*-rúšať*/*-rušovať* (*sa*), *seknút*/*-ávať*, *strihnút*, *škeriť*/*-škierať* (*sa*), *šklabiť*/*-ovať* (*sa*), *špúliť*/*-špuľovať* (*sa*), *štiepiť* (*sa*), *štrbiť*/*-ovať* (*sa*), *šepkať*/*-tať*/*-ávať*, *štrknút*/*-ovať*/*-štrkať*, *tať*/*-tínať*, *točiť*⁵/*-táčať*⁵ (*sa*), *trhnút*/*-hávať* (*sa*), *valiť*/*-ľovať* (*sa*), *vážiť*²/*-važovať* (*sa*), *vlažiť*/*-vľazovať*, *vlhčiť*/*-ovať*, *vítať*/*-vrtávať*, *značiť*/*-ovať*; do tejto skupiny patria i slovesá *načriet*/*-čierať* (*sa*), *načat*/*-čínat* a *napomenúť*/*-mínať* (komu čo), ktorých základy sa bez predpony nepoužívajú;

neprechodné: *na-* *hľadáť*/*-dať* (do čoho), *hniť*/*-hnívaať*, *kuknúť*/*-kúkať*/*-kukávať*/*-kukovať*, *kvásiť*/*-kvášaať*/*-kvasovať*, *kysnúť* (trochu), *mrznúť*/*-mrzáať* (trochu), *natres(k)-núť sa*, *tuhnúť*, *zrietať*/*-zerať*, *zizaať*/*-ziznúť*; *nakľičiť*/*-kľičovať* je neprechodné i prechodné.

³ Porov. moju štúdiu *Funkcie slovesnej predpony vy- v slovenčine*, Jazykovedný časopis XVI, 1965, 48—49.

⁴ Dva druhy spôsobov deja, „lexikálne“ (lexikalische Aktionsarten) a „modifikujúce“ (modifizierende Aktionsarten), rozlišuje napr. O. Müller v štúdiu *Zur Stellung der Verben mit préverbes vides im russischen Aspektsystem*, Zeitschrift für Slawistik IX, 1964, 213 až 220, najmä 215—216. Naše vymedzenie lexikálnych a lexikálno-gramatických spôsobov deja sa však nekryje s Müllerovou klasifikáciou.

⁵ SSJ niektoré z týchto sloviess uvádza len v dok. forme. Jednovidovosť niektorých sloviess (napr. *nakysnúť*, *natuhnúť*) vyplýva z ich lexikálneho významu; možné sú však sekundárne imperfektíva *nakľúvať*, *nastrihovať* a i.

Predponou *na-* sa v slovenčine často vyjadruje rezultatívny spôsob deja, t. j. dej chápaný ako výsledok danej činnosti alebo dosiahnutie istého stavu. „Čistý“ rezultatívny význam, ak nie je kombinovaný s iným odtienkom, je veľmi blízky gramatickému významu dokonavosti a v jednotlivých prípadoch nie je vždy ľahké rozlíšiť lexikálno-gramatický význam rezultatívnosti a „čistú“ perfektívnosť, keďže slovesá s rezultatívnym významom predpony sú spravidla jednovidové perfektíva, odvodené od bezpredponových imperfektív. Často záleží na tom, ako široko chápeme význam rezultatívnosti. Napr. pri slovese *nabrúsiť* (čo) alebo *napáchnuť* (čím) je rezultatívny význam výraznejší ako pri slovese *napísať* (bratovi). Za rezultatíva budeme pokladať len tie predponové slovesá, kde je rezultatívny význam predpony dostatočne výrazný. Tam, kde tento význam nie je výrazný, budeme hovoriť o čisto vidovej funkcii predpony, pravda, len vtedy, ak nejedná sa o sekundárne predponové imperfektívum.

Zreteľný rezultatívny význam predpony *na-* možno zistiť pri predmetových i bezpredmetových slovesách viacerých sémantických okruhov. Napr.:

na- badúriť (sa), badurkať, baláchať, hnevať (sa), čertiť (sa), huckať/-ávať, infikovať (koho, čo čím), jašiť (sa), jedovať (sa), kloniť (koho), ladiť/-dovať (sa), lakat' (sa), lakomiť (sa), chytať (sa), lapať (sa), maškrtiť (sa), mrziť (sa), pačmať/pašmať (sa), pajediť (sa), paprčiť (sa), plašiť (sa), prosiť, srdiť (sa), štvat' (sa), zlostiť (sa), strašiť; *len s predponou*: nakriatnuť, namosúriť (sa), napáliť²/-paľovať (sa), nasršiť (sa), nastráchať (sa); hovoriť/-várať (koho na čo; komu čo; koho komu); hútať/-hutovať, imputovať, nútiť/-nucovať, oktrojovať, sugerovať (komu čo); cvičiť/-ovať (sa), učiť (sa), študovať, trénovať, biflovať (sa), driet' (sa), drviť (sa), memorovať (*psychické činnosti a stavy ľudí, prípadne iných živých bytostí*);

na- brúsiť, časovať (granát, bombu), kaderiť, kučeraviť, ondulovať, klepať (kosu, mäso), kaziť (sa), kropiť (sa), kypriť/-ovať (lexikalizované), kuť/kúvať (lexikalizované). linkovať/linajkovať, ostriť; balzamovať, babrat, bieliť, červeniť, čierniť, farbiť (sa), glejiť, jódovať, krémovať, lakovať, líčiť (sa), máčať (sa)², maľovať (sa), maskovať (sa), mastiť, mazať, moriť (moridlom), mydlieť, olejovať, paprikovať, parádiť (sa), parfumovať (sa), parit'¹/-ovať (sa) (lexikalizované), pastovať, pomádovať (sa), pudrovať (sa), sliniť, smoliť, solit'/-sálat'/-solovať (lexikalizované), škrobiť, šminkovať (sa), térovať, vazelínovať, víniť (sud), voňať (sa), voňavkovať (sa), voskovať, voštiť (*dobanie nejakej vlastnosti niečomu*); sem by sme zaradili aj slovesá *naježiť (sa)*, *namrštiť (sa)*;

na- brznúť, čmudnúť, čuchnúť, mognúť, horknúť, chladnúť/chladiť sa, páchnuť, octieť (len s predponou), sladnúť, siaknuť/-sakováť, smradnúť/-smrádzať, vlnnúť (*slovesá vyjadrujúce zmenu stavu, nadobudnutie istej vlastnosti*); sem patria i zvrätne *nabehať sa*² (o krave), *nahorovať sa* (o kobyľe), *nahúkať sa* (o svini), *nahoniť sa* (o ovciach, kozách, zajacoch a i. zvieratách).

Osobitnú skupinu v rámci rezultatívneho spôsobu deja tvoria slovesá typu *najesť sa*, utvorené slovotvorným postupom *na-...sa* od bezpredponových sloves z významového okruhu jedenia a pitia. Môžu byť bezpredmetové alebo s predmetom v partitívnom genitíve:

na- ... sa: jesť, piť, raňajkovať, desiatovať, obedovať, olovrantovať, večerať; bumbať, cicať, cickať, glgať, hltáť, chleptať, chlpať, chlipkať, logať, papať, papkať, slopať, sfkať, strebať, súkať, zobať, zobkať, žrať⁶.

Do tej istej skupiny patria aj analogicky utvorené expresívne slovesá z toho istého významového okruhu, používané v prenesenom význame: *nacengat sa*, *nachmeliť sa*, *nadrať sa* (= opiť sa), *napratať sa*, *naprat sa*, *napáckat sa* (= poriadne, dosýta sa najesť), *narezat sa*² (= napíť sa; najesť sa), *natahať sa* (= napíť sa, opiť sa), *natať sa* (= opiť sa).

Sem patria i slovesá *nadýchac sa* (vôňa, čerstvého vzduchu), *nabažiť sa* a niekoľko slovíes, ktoré sa používajú v nezvratnej podobe (ako prechodné) i vo zvratnej podobe (ako neprechodné): *namaškrtiť (sa)*, *nachovať (sa)*, *nakrmieť (sa)*, *napásť (sa)*, *naobročiť (sa)*, kniž. *nakochať (sa)*, lexikalizované *napojiť/-pájať (sa)*, *nadojiť/-dájať (sa)*, *nasýtiť/-sycovať (sa)*. Analogicky je utvorené prechodné *nahostiť*.

Z veľkého počtu príkladov vidno, že slovesá s rezultatívnym významom predpony *na-* sú spravidla jednovidové perfektíva. Iba niektoré sa väčším alebo menším posunutím významov úplne lexikalizovali; tie majú aj sekundárnu nedokonavú formu.

Charakteristickou črtou rezultatívnych slovíes je to, že sa k nim často tvoria adjektíva z trpných prídavných. Niekedy sa takéto slovesné adjektívum používa častejšie ako samo sloveso. Porov. napr.: *nabrznutý*, *nadudraný/-ený*, *nadur-(d)ený*, *nafintený*, *nahnevaný*, *namosúrený*, *napajedený*, *napálený*, *nachmelený*, *nalakaný*, *namrzený*, *napaprčený*, *naradostený*, *naradovaný*, *natešený*, *nasrdený*, *nasršený*, *naplašený*, *nastráchaný*, *nastrašený*, *nazlostný* a pod.

Veľmi produktívny je v slovenčine typ jednovidových dokonavých zvratných slovíes, utvorených predponou *na-* + zvratnou samostatnou morféom *sa* od nedok. slovíes, najmä bezpredmetových (typ *načakať sa*, *nasedieť sa*, *nasmiať sa*).⁷

⁶ Treba ich rozlišovať od slovíes typu *naprosiť sa* so saturatívnym odtienkom predpony *na-* (porov. ďalej). Pravda, i slovesá *najesť sa*, *napíť sa* môžu mať saturatívny odtienok: vo Švédsku sme sa najedli rýb, napili mlieka (= často sme jedli ryby, pijú mlieko) proti najedli sme sa (halušiek), napili sme sa (vína), t. j. raz alebo každý raz.

⁷ Treba si uvědomiť, že slovesá tohto typu sa tvoria prefixálno-suffixálnym slovo-tvorným postupom *na-...sa* od nedokonavých bezpredponových alebo sekundárnych predponových slovíes, nie od dokonavých slovíes s predponou *na-* pridaním samostatnej morféomy *sa*. To má závažné dôsledky v spôsobe deja, čo treba rešpektovať aj v lexikografickej praxi. Nie je správne spájať do jedného hesla nezvratné a zvratné sloveso s tým istým základom a s tou istou predponou, ak sa zvratnou a nezvratnou formou vyjadruje rozličný spôsob deja. V II. diele SSJ, pri tvorbe ktorého nebola u nás ešte rozpracovaná teória o spôsobe deja, nenáležite sa spájajú do jedného hesla napr. tieto rozličné slovesá: *načítať*² (kumulatívne) a *načítat sa* (saturatívne), *nafajčíť* (kumulat.), a *nafajčiť sa* (saturat.), *nahladať* (kumulat.) a *nahladať sa* (saturat.), *nahrešit sa* (saturat.) a *nahrešit* (kumulat.), *nahromžiť* (kumulat.) a *nahromžiť sa* (saturat.), *nakliat* (kumulat.) a *nakliat sa* (saturat.), *nakosiť* (kumulat.) a *nakosiť sa* (saturat.), *nakričať* (kumulat.) a *nakričať sa* (saturat.), *nalietať*¹ (kumulat.) a *nalietať sa* (saturat.), *namliet* (kumulat.) a *namliet sa* (saturat.), rozlišujúce sa i lexikálnym významom základu, a i.

Podľa vymedzenia A. V. Isačenka⁸ slovesá tohto typu vyjadrujú dej, ktorý je „výsledkom dlhotrvajúcich alebo opakujúcich sa dejov“. Deje tohto druhu Isačenko označuje ako saturatívny odtienok rezultatívneho spôsobu deja. Rozlišuje ešte osobitný saturatívno-frekventatívny odtienok (typ *nabehať sa niekam*). Pre vydelenie takéhoto osobitného odtienku niet však v slovenčine pevných kritérií. Jemné odtienky saturatívneho spôsobu deja zrejme súvisia s významovými odtienkami východiskových sloviess. O akomsi saturatívno-frekventatívnom odtienku možno hovoriť pri tých slovesách typu *na-...sa*, ktorých východiskom sú iteratíva (i potenciálne typu *domŕzať*).

Slovesá typu *na-...sa* so saturatívno-rezultatívnym významovým odtienkom sa v slovenčine bežne odvodzujú od sloviess týchto typov:

1. neprechodných nezvratných:

na-...sa: behať, blúdiť, chodiť, ležať, liečať, putovať, sedieť, skákať, stáť, vandrovať (*slovesá pohybu a pokoja*); biediť, hladovať, mrieť, mrznúť, psotiť, snívajúť, spať, žiť (*stavové slovesá*); bojovať, drhnúť, driať, hrdlačiť, hrdlovať, koňovať, mozolitiť/lovať, kričať, plakať, počítať, pracovať, robiť, rečniť, mlieť (= veľa hovoriť), skývražiť, stenať, šarapať, šlakovať, šomrať, študovať, tancovať, vzdychať, zaháľať (*činnostné bezpredmetové slovesá*); ďakovať, duplikovať, hľadieť, hovoriť, hromžiť, hutať, myslieť, premýšľať, rozmyšľať, modlikať, odkazovať, pichať, pozeráť, rozkazovať, slediť, slúžiť, túžiť, ubližovať, uvažovať (*predmetové neprechodné slovesá*);

2. neprechodných zvratných (rozličných typov):

na-...sa (častica *sa* sa neopakuje): boritiť sa, búriť sa, čudovať sa, divať sa, divitiť sa, hádať sa, hrať sa, hrbiť sa, hrýzť sa, chvastať sa, katovať sa, lopotiť (sa), mocovať sa, modliť sa, mordovať sa, moritiť sa, motať sa, mučitiť sa, nuditiť sa, onačitiť sa, ondiať (sa), plahočitiť sa, ponevierať sa, posmievať sa, postiť sa, potlkať sa, prizeráť sa, protivitiť sa, radiť (sa), rozprávať sa, rozfahovať sa, smiať sa, rehoť sa, spierať sa, starať sa, strachovať sa, súdiť sa, sužovať sa, škriepitiť sa, tešitiť sa, trápiť sa, triať sa, trudiť sa, túlať sa, unúvať sa, ustávať sa, utískatiť sa, vadiť sa, vláčitiť sa, vodiť sa, vozitiť sa, vyhrázať sa, zabávať sa, zhrýzať sa, zjedatiť sa, zlostitiť sa, zožierať sa, zvrátať sa, žalovať sa;

3. prechodných alebo potenciálne prechodných:⁹

na-...sa: čakať, čítať, domŕzať, fajčitiť, hľadať, hrešitiť, hrýzť, karhať, kliať, kosiť, mučitiť, nositiť, obdivovať, odhovárať, prehovárať, opatrovať, orať, píliť, piť, plátať, platiť, počúvať, prať, preberať, prišívatiť, prositiť, rezať, robiť, rozprávať, sľubovať, spievať, spomínať, stvárať, sužovať, trápiť, tkať, trieť (biedy), trpieť, troviť, unúvať, vábiť, užívať, variť, vláčitiť, vodiť, volať, vozitiť, vrviať, vykladať, vymýšľať, vypisovať, vyfahovať, zdierať, žrať, žuť/žuvať, zried. i mať.¹⁰

Niektoré z uvedených sloviess sa používajú najmä vo frazeologických spoje-

⁸ *Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija II.* Bratislava 1960, 246.

⁹ Prechodné slovesá sa pri tomto spôsobe odvodzovania menia na neprechodné s väzbou v genitíve: *fajčitiť dobré cigarety — nafajčitiť sa dobrých cigariess, rozprávať rozprávky — narozprávať sa rozprávok.*

¹⁰ Fr. Kopečný (*Slovesný vid v češtině*, Praha 1962) nazýva tento typ sloviess „augmentatívne“ (str. 23) alebo „intenzitné“ (str. 36) a hovorí o nich, že sa (v češtině) tvoria „zcela paradigmaticky“ aj od reflexív tantum. Tým Kopečný chce upozorniť, že tento typ má blízko ku gramatikalizácii.

niach so zápornou formou modálnych slovíes *nemôct*, *nevedieť*: *nemohol/nevedel sa načudovať*, *nadivíť* (= veľmi sa čudoval, divil), *nevedel sa nadívať* (= díval sa s obdivom), *nemohol/nevedel sa mu dosť nadakovať* (= veľmi mu ďakoval). V týchto frazeologických spojeniach sú ešte bežnejšie formy so zloženou predponou *vyna-*: *vynačudovať sa*, *vynadivíť sa*, *vynadívať sa*, *vynachváliť (si, sa)*.¹¹

Osobitný prípad predstavuje sloveso *nalámať si* (hlavu/-y, jazyk). Vypúšťa sa v ňom morféma *sa*, hoci nie je odvodené od zvratného slovesa v pravom zmysle (*si* je datív zvratného zámena). Sloveso *nalámať si* zachováva väzbu základného prechodného slovesa *lámať si* na rozdiel od slovíes typu *kosíť* (lúku) — *nakosíť sa* (lúky).

Niekoľko slovíes so saturatívnym významom predpony *na-* sa vyskytuje popri zvratnej forme aj vo forme bez „*sa*“. SSJ zaznamenáva veľmi málo nezvratných foriem tohto typu: *načakať* popri *načakať sa*, *namučíť* (koho) popri *namučíť sa* (k zvratnému *mučiť sa*), *nanuďiť* popri *nanuďiť sa* (k *nudiť sa* i k *nudiť*), *naskusovať*, *nasužovať/nasužiť* (koho) popri *nasužovať sa/nasužiť sa* (k *sužovať sa* i k *sužovať*), *natrhať* (koho), *naunúvať* (koho) popri *naunúvať sa* (k *unúvať sa* i k *unúvať*). V hovorovej slovenčine sú však takéto formy dosť časté, najmä v rečníckej otázke a v zápore: *Čo napremýšľaš*, *narozmýšľaš*, *nauvažuješ*, *naprotestuješ*, *natrucuješ? Už veľa nenaspiš*. A pod.¹²

Iný odtienok rezultatívneho spôsobu deja sa vyjadruje predponou *na* v slovesách typu *navariť* (polievky), *napiect* (koláčov), *napadalo* (snehu). Isačenko (c. d., 248) označuje tento typ ako partitívno-kumulatívny odtienok rezultatívnosti. Slovesá tohto typu sa tvoria od nedokonavých predmetových i bezpredmetových slovíes, ktorých lexikálny význam obsahuje (aspoň potenciálne) prvok hromadenia, postupného pridávania. Predpona *na-* tento významový prvok pleonasticky zvýrazňuje a niekedy ho slovesnému základu sama dodáva.¹³ Výsledok deja pri týchto slovesách obyčajne vyjadruje predmet v partitívnom genitíve alebo v spojeniach s kvantitatívnymi (číslovkovými) výrazmi. Viaceré slovesá odvodené od tranzitív si však popritom ponechávajú aj väzbu s akuzatívom.¹⁴ V súčasnej slovenčine je tento typ mimoriadne produktívny. Takmer všetky slovesá sem patriace sú perfektiá tantum.

Bežne sa tvoria napr. od týchto prechodných slovíes:

na- baliť, bodáť, cápať, cediť, cícerkať, cvrkať, ěrkať, ěapovať, ěsať (ľanu), ěistiť (zemiakov), dláviť, dojiť, driapať (peria), drobiť¹, drviť, fabrikovať, fakiť, fúkať (snehu).

¹¹ Pozri moju štúdiu *Funkcie slovesnej predpony vy-* v slovenčine, JČ XVI, 1965, 46.

¹² A. V. Isačenko, c. d., 247, uvádza v citáte z M. Urbana vetu *Čože si tu napredstavuješ?*

¹³ Porov. pojem „zaraďujúcej“ (ěes. „řadící“) predpony u I. Poldaufa, *Spojování s předponami při tvorbě dokonavých sloves v ěeštině*, Slovo a slovesnost XV, 1954, 49 n., najmä 50 a 54–55.

¹⁴ SSJ uvádza pri týchto slovesách väzbu s akuzatívom takmer systematicky popri väzbe s genitívom.

gniaviť, honobiť, habať, hádzat s expr. synonymami prať, pratať; hľadať, hľobovať, hovoriť (v 3. význ. podľa SSJ), hotovať/-viť, hrabať, hriať (vody), chystať, chytáť (sa), káľať, kláť (3. význ.), klepať (10 strán), klochniť/-tiť, kmásať, kopáť (zemiakov), kopit (sa), kosiť, kradnúť, krájať, kresať, kuchtiť, kuť/kováť (klincov), kvapkať, kydať (sa), kváriť, lámať (haluzí), lapať, liahnuť (sa), lisovať, loviť, lúpať, lúštiť, lúpiť, miest, miesiť, miešať, mlátiť (100 q obilia), orať, mlieť, množiť (sa), mrviť, mútiť (masla), niešť¹ (veľa vajec), nosiť, páchať, pakovať, páliť¹ (slivovice), párať (peria), piecť, pichať (sa), píliť¹, plieniť (sa), plodiť (sa), pliesť, požičovať (si), pražiť, prešovať, priasť¹, pumpovať (vody), rabovať, ráňať, rezat (sečky, prútov), robiť, rúbať, rúcať (sa), rýpať, sadiť² (zemiakov), siať, sekať, snovať/snut (sa), sporiť/šporiť/-ovať (si 1000 korún), stavať, striekať (vody), strkať, strielať, strihať, strúhať, súkať, sušiť, šetriť (si), tkať, šiť (veľa šiat), šklbať, škr(i)abať (zemiakov), škvariť, štiepať, šúlať, ťahať, tiskať, tisnúť (sa), tlačiť¹ (sa), tlačiť² (letákov, kníh), tleť (maku, kameňa), točiť² (vína), točiť⁴ (= nasústruhovať), trepať, trieskať, trhať, triasť, trúsiť (sa), tvoriť, váľať (sa), valiť (komu čo, čoho), valcovať, variť¹, vatriť, vážiť¹, verbovať, vešať (sa), viať, viazať¹, viť², vláčiť (sa), volať (ľudí), vozit', vrvieť, hučať, húst', trepať, trúbíť (komu čoho, čo), vrtat'² (veľa dier), žať, žobrať, žuť/žuvať; sem patria i slovesá naplúť/-uvať, nakašľať, nachriať, vulg. nasrať, zjemnené nakakať.

Niekedy kumulatívny odtienok predpony *na-* interferuje s lexikálnym významom „smerovania na povrch“. Zreteľne to možno pozorovať napr. na slovesách *nastýbať*, *nastýkať* (*sa*).

Veľa slovies tohto typu je odvodených od sekundárnych predponových imperfektív s lexikálnou funkciou predpony. Sú to slovesá s dvoma predponami typu *nadonášať*, *narozhadzovať*, *navyberať*. Napr.:

na- doháňať, dovážať, obrať, obliekať (*sa*), obtínať, odkášať, odkazovať, odkladať, odlupovať, odorávať, odstriať/ávať/-hovať, odtínať, osievať, predkladať, preberať, prestierať, prikazovať, priliepať (*sa*), pripínať (*sa*), prišívaať, rozbíjať, rozkazovať, rozkladať, rozlievať, roznášať, rozprávať, rozsievať, rozsýpať, rozťahovať, roztrúsať/-trusovať, skupovať, spl(i)etať, stínať, stiskať, stvárať, ukladať, vkladaať, vťahovať, vybíjať, vyčítovať, vydávať, vyhadzovať, vyhutovať, vykladať, vymýšľať, vypekať, vyprávať, vyhadzovať, vyhutovať, vykladať, vymýšľať, vypekať, vyprávať, vyrezávať, vystrájať, vystrihávať/-hovať, vysýpať, vyšívať, vyťahovať, vyvádzať, vyvárať, vyžínať, zberať¹, zbierať (*sa*), zbíjať¹ (dosák), zbíjať² (bohatstva), zdierať, zhadzovať, zháňať (*sa*), zhladávať/-úvať, zhrabávať/-úvať/-ovať, zhrňať, zlievať (*sa*), zmetať, znášaať, zosýpať, zotínať, zväzať, zvlačovať/zvláčať, zvolávať.

V tomto type slovies predpona *na-* vyjadruje popri odtienku kumulatívnosti súčasne aj odtienok distributívnosti. Tento odtienok je osobitne výrazný pri slovesách s dvoma predponami typu *nadonášať*. Je iste pozoruhodné, že prakticky všetky uvedené slovesá majú synonymá s typicky distributívnou predponou *po-* (porov. *podonášať*, *poobliekať* (*sa*), *podlupovať*, *porozlievať*, *porvyťahovať*, *porozhadzovať* atď.).¹⁵ Rozdiel medzi oboma typmi je v tom, že

¹⁵ Pozri moju štúdiu *Distributívne slovesá v slovenčine*, SR 27, 1962, 334 n.

slovesá s predponou *na-* vyjadrujú distributívnu spolu s kumulatívnosťou, kým slovesá s predponou *po-* vyjadrujú len distributívnu.¹⁶

V skupine neprechodných slovies s kumulatívnym významom predpony *na-* sú bezpredmetové i predmetové slovesá. Pri slovesách s nepriamym predmetom sa väzba nemení. Mnohé bezpredmetové slovesá sa menia predponou *na-* na prechodné alebo dostávajú rekcii s partitívnym genitívom, niekedy v neosobnej väzbe (napr. *nahorelo ohúa*). Patria sem napr. tieto slovesá:

odvodené od bezpredmetových slovies:

na- bájiť, básniť (si), snívať (si); čadiť (sa), čmudiť (sa), dýchať, dymiť (sa), kadíť (sa), fajčiť, padať¹ (snehu), pršať, prášiť (sa), sadat² (prachu), nasmetiť (len s predponou), neos. nahučalo vody, smradieť, špinit, šarapatíť, lietat', zried. letieť¹ (veľa múch), liezť, skákať; zvrtné valiť sa, hrnúť sa, mlieť sa, kotiť sa, liahnúť sa, prasiť sa; s dvoma predponami naschodiť sa/naschádzať sa, nastekať (sa), nazbiehať sa, nazháňať sa; gazdovať, hospodáriť, nakmíniť (len s predponou); charakteristickú skupinku tvoria slovesá *najazdiť* (tisíc km), *nalietat'* (100 hodín, 10 000 km), *namerat'* (60 m, 40⁰, v niektorých spojeniach i nedok. *nameriavať*), *narátať*, *napočítat'* (do sto; 50 ranených), *nasúdiť* (komu 6 mesiacov väzenia), pri ktorých priamy predmet vyjadruje mieru;¹⁷

odvodené od predmetových alebo potenciálne predmetových slovies:

na- bohovať, brýzgať, grobianiť, šľakovať (komu), kričať (na koho, komu), špintat' (komu, na koho), cigániť, luhať (komu čo), klebetiť (čo na koho), rečniť (komu o kom, o čom), písať (komu čo), sľubovať (komu, čo, čoho), šprihať, štekať (komu); s dvoma predponami *naubližovať* (komu).

Ojedinelé sú slovesá s kumulatívnym významom predpony *na-* odvodené od perfektív. Také je prechodné sloveso *nakúpil'* (so sekundárnou nedok. formou *nakupovať* — lexikalizovalo sa). Popri *napadať*¹ a *nasadať*² sú bežné aj synonymné formy *napadnúť*¹ (snehu), *nasadnúť*² (prachu). Tu však nie je isté, či ide o odvodeniny od perfektív *padnúť*, *sadnúť*; skôr sa zdá, že sú to nepravidelné prefixálno-sufixálne deriváty od imperfektív *padat'*, *sadat'*. Zo slovies s dvoma predponami sú od perfektív odvodené *nazhonobit'* a *nazhromaždiť (sa)* so sekundárnou nedok. formou *nazhromažďovať*.¹⁸

Jednotlivé nepočítané slovesá s kumulatívnym významom predpony *na-* sa lexikalizovali a pritvorila sa k nim sekundárna nedok. forma. Sú to slovesá *nadeľiť/-lovať*, *nahrnúť/-hrňať* (zem/zeme), *nahromadiť/-dovať (sa)*, *nakopcovat'*

¹⁶ A. V. Isačenko, c. d., 249—250, pokladá za kumulatívno-distributívne len slovesá s kombinovanými predponami *pona-* typu rus. *ponastrojít'*, sloven. *ponalievat'*. Avšak kumulatívno-distributívny odtienok, ako sme práve konštatovali, majú v slovenčine aj slovesá typu *nadonášat'*. Okrem toho treba pripomenúť, že pri kombinácii predpôn *pona-* predpona *na-* nemá vždy kumulatívny význam; môže mať rozličné iné významové odtienky. Porov. napr. slovesá *ponačínať*, *ponahrýzať*, *ponakrajovať*, *ponatínať*, *ponatíhať*, *ponahnívať*, v ktorých predpona *na-* vyjadruje význam „malej miery, neúplnosti“ deja, teda význam v istom zmysle protikladný významovému odtienku kumulatívnosti.

¹⁷ A. V. Isačenko, c. d., 248, ich nazýva „vlastné kumulatívne“ (sobstvenno kumulativnyje) slovesá.

¹⁸ V SSJ je vyznačené ako „nedok. i dok.“. V tom prípade by to však boli dve homonymné slovesá.

/-kopčiť/-kopčovať, naplaviť/-ovať (čo, čoho), nastlať/-stieľať, nasypať/-sýpať (sa), naviezť/-vážať, navršíť/-vršovať (sa), navrstviť/-ovať, natiect'-tekať. Ide tu zrejme o interferenciu kumulatívneho odtienku predpony *na-* s lexikálnym významom „smerovania deja na povrch alebo dovnútra“.

Samotný kumulatívny spôsob deja (bez odtienku rezultatívnosti, distributívnosti alebo partitívnosti), vyjadruje predpona *na-* v uzavretej skupine jednovidových prechodných perfektív s významom bitky, bitia. Patrí sem sloveso *nabiť* a jeho expresívne bližšie alebo vzdialenejšie synonymá, používané v prenesenom význame:

na- cápať (koho, komu), fackať, kopať, masť, mlátiť, mlieť, prať, rezať, sekať (komu), soliť (komu, komu čo, čoho), tleť, trepať, trieskať.

Čisto vidová funkcia predpony *na-*

Čisto vidovú, len gramatickú funkciu má predpona v tých slovesách, kde sa ku gramatickej funkcii predpony vyjadrovať dokonavosť deja nepridružuje nijaký lexikálny ani lexikálno-gramatický významový odtienok. Takéto hodnotenie slovesnej predpony je nepochybné vtedy, ak spomenutú sématickú podmienku sprevádza prefixácia alebo deprefixácia a nedostatok sufixácie pri tvorení vidovej dvojice. Tam, kde popri bezpredponovom imperfektíve a predponovom perfektíve existuje ešte sekundárne predponové imperfektívum, nastala už lexikalizácia predponového slovesa a zmena čisto vidovej funkcie predpony na funkciu lexikálnu.¹⁹

Podľa uvedených kritérií možno predponu *na-* pokladať za čisto vidovú v týchto slovesách:

na- aranžovať, dekretovať, diktovať, filmovať, kresliť, maľovať (sa), písať, čarbať, čiarat', čmárat', škr(i)abať, rysovať, skicovať, regulovať, lícovať, plánovať, režírovať, štartovať, rukovať, sťahovať (sa), rodiť sa, žalovať.

¹⁹ Tému Fr. Kopečného (c. d., 125), že „neexistencia sekundárnych imperfektív nie je spoľahlivým kritériom čistej („prostej“) perfektívnosti“, prijímame len v tom zmysle, že predpona nemá čisto vidovú funkciu vo všetkých dokonavých predponových slovesách, pri ktorých neexistuje sekundárne predponové imperfektívum, ale iba v niektorých z nich. Neprijímame však túto tézu v tom zmysle, že pri čisto vidovej funkcii predpony je existencia sekundárneho predponového imperfektíva irelevantná. Na rozdiel od Kopečného nepokladáme teda za „prostá perfektiiva“ (nie je to vhodný termín!) nielen čes. (a príslušné sloven.) slovesá *nalepiť*, *naladiť*, *namíriť*, ale ani *načechnat*, *naboptnat*, *naplniť*, *načerpáť*, *nacpať*, *nasytiť*, *nahradit'* a i., ktoré majú sekundárne imperfektívum, ba ani predponové perfektiiva tantum typu *naučiť (se)*, *nadriť (se)*, *napudrovať*, *nabrousit'*, *naostriť*, *nakynout*, *napuchnout* a i., ktoré vyjadrujú rezultatívny spôsob deja.

Celkom ojedinelé sú také slovesá, v ktorých predponu *na-* možno hodnotiť ako nadbytočnú. Je to vtedy, keď sa predpona pridáva k dokonavému slovesu a pritom nemení jeho lexikálny význam ani spôsob deja. Ako nadbytočná sa javí predpona *na-* v slovesách *navrátiť/-vracať (sa)*²⁰, *natrafiť* (v 2. a 3. význ. podľa SSJ) i v reflexíve *natrafiť sa*. Pri slovese *napomôcť/-pomáhať* sa pridaním nadbytočnej predpony *na-* zmenila väzba: *pomôcť/pomáhať* (komu, čomu) — *napomôcť/napomáhať* (koho, čo). Pri slovese *načrpnúť* predpona *na-* vyjadruje odtienok kumulatívности. Istá nepravidelnosť je tu v tom, že sa kumulatívno-rezultatívny spôsob deja spája so semelfaktívnosťou.

Záver

Ako ukazuje bohatý materiál, slovesná predpona *na-* vyjadruje v slovenčine niekoľko lexikálnych významov, viaceré odtienky rezultatívneho spôsobu deja i gramatický význam dokonavosti deja.

Jej základný lexikálny význam „smerovanie alebo usmernenie deja na povrch niečoho zhora alebo z boku, potom i do niečoho“ zodpovedá významu predložky *na* (napr. *navliecť/-vliekať* čo na čo; *naložiť/-kladať*; *nastúpiť/-stupovať*; *namieriť/-ovať*). Druhý lexikálny význam predpony *na-* „zväčšenie, zväčšovanie objemu, narastanie“ [napr. *nadutť/-dúvať (sa)*] s odtienkom „naplniť, naplňovať niečo pridávaním niečoho“ [napr. *nadietť/-dúvať (sa)*] nesúvisí s významom predložky *na*. Viaceré slovesá s lexikálnou funkciou predpony *na-* nemožno subsumovať pod nijaký určitý lexikálny význam, sú sémanticky izolované (napr. *nahraditť/-hrádzať*, *nastať/-stávať*, *nadchnúť/-ýnať (sa)*, *navštívitť/-vštevovať*; *naliehať*, *narúbať*, *nasvedčovať*). Medzi lexikálne významy predpony *na-* patrí aj význam „malej miery čiže neúplnosti deja“ (napr. *nadvihnúť/-ovať*).

Najproduktívnejšia je predpona *na-* v oblasti lexikálno-gramatických významov (spôsobu deja). Vo viacerých typoch perfektív tantum vyjadruje rezultatívny spôsob deja, t. j. dej chápaný ako výsledok istej činnosti alebo dosiahnutie istého stavu. Mimoriadne produktívne sú dva odtienky: saturatívno-rezultatívny (typ *načakať sa*, *nasmiať sa*) a kumulatívno-rezultatívny (typy *nabaliť*, *nakosiť*; *nadýchať*, *nadymitť (sa)*, *napršať*, *nabrýzgať*, *nacigániť*; s odtienkom distributívnosti *nadonášať*, *narozkazovať*, *nazvážať*). V type *nabiť*, *nafackať*, *nakopať* (koho) ide o kumulatívny spôsob deja bez odtienku rezultatívnosti. Niekoľko typov sloviess predstavuje i odtienok „čistej“ rezultatívnosti

²⁰ Vo všetkých kontextoch, v ktorých SSJ uvádza sloveso *navrátiť (sa)*, možno použiť bez zmeny významu aj bezpredponové *vrátiť (sa)*, ktoré je významovo bohatšie (porov. obe heslá v SSJ).

(*nahnevať (sa)*, *naučiť (sa)*; *nabrúsiť*, *nafarbiť*; *napáchnuť*; *najesť sa*, *napiť sa*). Niektoré z týchto typov sú blízke gramatickému významu perfektívnosti; ten však možno predpokladať len tam, kde predpona nevyjadruje nijaký lexikálny ani lexikálno-gramatický významový odtienok a kde neexistuje sekundárne imperfektívum (napr. *nadiktovať*, *napísať*, *nažalovať*). Veľmi zriedka sa vyskytuje nadbytočnosť predpony *na-* (napr. *navrátiť*, *natrafiť*).

Charakteristickou slovtvornou črtou sloviess všetkých typov odvodených predponou *na-* je to, že sú to deverbatíva. I slovesá typu *nabieliť*, *namydliť*, *nasoliť* sú deverbatíva; len ich bezpredponové základy sú denominatíva. Celkom ojedinelé sú denominatívne prefixálno-sufixálne deriváty *nalodiť/-loďovať (sa)*, *nastoliť/-lovať* a *naoctieť*, pri ktorých sa nepoužívajú bezpredponové slovesá.

DIE FUNKTIONEN DES VERBALPRÄFIXES NA- IM SLOWAKISCHEN

Zusammenfassung

Das Verbalpräfix *na-* gehört im Slowakischen zu sehr produktiven Derivationsmitteln mit verschiedenen Funktionen. Bei den Verben mit beiden Aspektformen (der perfektiven und der imperfektiven) drückt das Präfix *na-* mehrere lexikalische Bedeutungen aus: 1. Richtung der Handlung an die Oberfläche — oft in Verbindung mit der Präposition *na* (z. B. *navliecť/navliekať*, *naložiť/nakladať*, *nastúpiť/nastupovať*), 2. Anwachsen oder Vergrößerung des Umfangs (z. B. *naduť/nadívajúť*, *nadiet/nadiievajúť*), 3. andere Bedeutungsnuancen (z. B. *nahradíť/nahrádzať*, *navštvíť/navštevovať*, *naliehať*, *narábať*), 4. Unvollständigkeit der Handlung (z. B. *nadvihnúť/nadvihovať*).

Besonders oft wird das Präfix *na-* als Ausdrucksmittel von verschiedenen Nuancen der resultativen Aktionsart in den Perfektiva tantum benützt. Im Slowakischen gibt es eine saturativ-resultative Nuance (Typus *načakať sa*, *našmiat sa*), eine kumulativ-resultative Nuance (die Typen *nakosiť*, *nadýchať*, *napršať*), eine distributiv-kumulativ-resultative Nuance (z. B. *nadonášať*, *nazvážať*), eine rein resultatative Nuance (die Typen *nahnevať (sa)*; *nabrúsiť*; *napáchnuť*; *najesť sa*), eine rein kumulative Nuance (z. B. *nabiť*, *nafackať*).

Bei einigen Verben ohne sekundäre imperfektive Form kann man von einer rein grammatischen Aspektfunktion des Präfixes *na-* sprechen (z. B. *nadiktovať*, *napísať*, *nažalovať*).

Fast alle Zeitwörter mit dem Präfix *na-* sind Deverbativa. Die präfixal-sufixale Bildung der Denominativa (z. B. *nalodiť*, *nastoliť*, *naoctieť*) ist sehr selten.

ROZHLEDY

SÚČASNÝ STAV VO FONOLÓGII

2
J-21

JÁN HORECKÝ

1. Po pomerne dlhej prestávke začína sa pozornosť našich jazykovedcov znova obracať k fonológii, a to najmä zásluhou aktívneho člena pražskej školy J. Vachka. O snahe oživiť fonologické bádanie svedčí smolenické sympóziu o fonológii, organizované Združením slovenských jazykovedcov za účasti popredných českých a slovenských fonológov.¹ Do tohto úsilia zapadá aj účasť našich jazykovedcov na viedenskom fonologickom sympóziu začiatkom septembra 1966.²

V takejto situácii pokladáme za užitočné informovať našu odbornú verejnosť o súčasnom stave vo svetovej fonológii, opierajúc sa predovšetkým o rokovania viedenského sympózia. I keď sa na tomto sympóziu nezúčastnili poprední binaristi (stúpeni harvardskej školy) ani generativisti (stúpeni N. Chomského), predsa len bolo vidieť, že popri fonológoch usilujúcich sa rozvíjať zásady pražskej fonológie začínajú sa uplatňovať aj bádatelia orientovaní inak než v klasickom smere.

H. Birnbaum³ sa na viedenskom sympóziu pokúsil charakterizovať dva základné fonologické smery podľa toho, či budujú na paradigmatických alebo syntagmatických vzťahoch. Z tohto hľadiska, pravdaže, možno vdeliť iba harvardskú a cambridgeskú fonológiu, a to nie je celkom správne, lebo sa zabúda na klasickú fonológiu všetkých odrôd. Podľa našej mienky výstižnejšie je charakterizovať súčasnú fonológiu podľa toho, aký zaujíma postoj k fonéme ako základnej jednotke. Podľa toho treba hovoriť o fonológii fonematickej (uznáva fonému za základný prvok), subfonematickej (ide ešte nižšie, resp. ďalej za fonému a skúma nižšie jednotky, dištinkatívne príznaky) a afonematickú (neuznáva fonému ako základnú jednotku).

2. Za typický smer fonematickej fonológie treba pokladať klasickú pražskú

¹ Porov. zprávu Š. Pečiara *Kolokvium o fonológii a fonetike*, JČ XVII, 1966, 89—97 a J. Vachka *Československé kolokvium o otázkách fonologie a fonetiky*, Slovo a slovesnost XXVII, 1966, 216—220.

² *Internationale Phonologie-Tagung*, Wien, 30. August bis 3. September 1966.

³ H. Birnbaum, *Syntagmatische und paradigmatische Phonologie*, Internationale Phonologie-Tagung.

školu, reprezentovanú predovšetkým prácami N. Trubeckého, sčasti aj R. Jakobsona a dnes najmä prácami J. Vachka. Je zaujímavé sledovať, ako sa vyvíjalo v pražskej škole samo chápanie fonémy⁴: K prvotnému chápaniu fonémy ako akusticko-motorického obrazu pristupuje čoskoro funkčné chápanie fonémy ako fonologickej jednotky nerozložiteľnej na menšie a jednoduchšie fonologické jednotky (Projet 1931), doplnené u Trubeckého dôrazom na to, že ide o fonologické jednotky, ktoré sa z hľadiska daného jazyka nedajú rozložiť na ešte menšie, za sebou nasledujúce fonologické jednotky. Vo všetkých pokusoch o definíciu fonémy v pražskej škole sú dva spoločné prvky: 1. zdôrazňujú sa sémantické kritériá proti distribucionalistom, Bloomfieldovi, 2. berie sa ohľad na zvukové prvky, ktorými sa fonéma manifestuje (v prvom období sa hovorilo o realizácii fonémy), a to zase na rozdiel napr. od Harrisa a distribucionalistov. Pre pražskú fonológiu sú ďalej príznačné také základné pojmy, ako je systém foném (trojuholník, štvoruholník), protiklad (opozícia), príznakový a bezpríznakový člen protikladu, korelácia, neutralizácia, archifonéma.

Pretože pri určovaní fonémy sa berú do úvahy paradigmatické vzťahy viac ako syntagmatické, možno takúto fonológiu označiť ako paradigmatickú in absentia (v nemčine sa to dá vyjadriť slovom *statteinander* — nemôžu byť dve fonémy súčasne na tom istom mieste). Pravda, už od V. Mathesiusa cez B. Trnku a J. Vachka až po J. Krámskeho sa v pražskej fonológii venovala pozornosť aj syntagmatickým vzťahom, skúmali sa možnosti spájania foném a zaťaženie fonematických, najmä konsonantických skupín. Ale boli to vždy výskumy založené na paradigmatickej definícii fonémy.

Po druhej svetovej vojne, s výnimkou päťdesiatych rokov, prejavuje sa snaha oživiť pražskú fonológiu. K základnému pojmu fonémy sa však zatiaľ nepridáva nič nového. Výrazná je iba snaha ukázať, že fonologický systém, i keď sa pri jeho určovaní vychádza predovšetkým zo synchronného stanoviska, nie je nič statického, ale že ide o systém v pohybe, o dynamickú (nestatickú) synchroniu.⁵ Charakteristickým pre túto snahu je názov Vachkovho referátu na viedenskom sympóziu: *Nestatické hľadisko na synchronne skúmaný fonologický systém*.⁶ Dôležitý je z tohto hľadiska aj Vachkov dôraz na vplyv cudzích slov na domáci fonologický systém, vplyv niekedy taký silný,

⁴ Prehľad názorov na fonému v pražskej škole podáva J. Vachek v súbornej práci *The Linguistic School of Prague, An Introduction to its Theory and Practice*, Indiana University Press, Bloomington-London 1966, najmä v III. kapitole *Problems of Phonology* (tam je aj bohatá bibliografia). Porov. aj dobrý prehľad v sovietskej práci *Osnovnyje napravlenija strukturalizma*, Moskva 1964, a doplnujúce poznámky J. Vachka v SaS 27, 1966, 56—66.

⁵ Porov. k tomu J. Vachek, *Prague Phonological Studies Today*, Travaux linguistiques de Prague I, 1964, 7—31.

⁶ J. Vachek, *The non-static Aspect of the synchronically studied phonological System*, Internationale Phonologie-Tagung.

že mení zatvorený fonologický systém vlastne na otvorený. Ďalšia veľmi výrazná snaha pražskej školy je nápor na historickú fonológiu: skúma sa angličtina (Vachek), čeština (Komárek, Lamprecht), praslovančina (F. V. Mareš), slovenčina (Pauliny, Krajčovič).

Menej výrazné sú teoretické štúdie. Známe sú kritické pripomienky K. Horálka⁷ k binaristickému chápaniu protikladov v harvardskej škole a najnovšie i jeho pokusy aplikovať na teóriu dištinktvných príznakov pojmy pražskej školy, najmä pojem korelácie.⁸ Keďže korelácie sú možné len pri privatívnych (to znamená binárnych) protikladoch, znamená to u Horálka azda ústup od prísnej kritiky binarizmu. Podobne aj E. Pauliny⁹ sa usiluje aplikovaním pojmu neutralizácie dokazovať, že protiklady vyjadrené systémom dištinktvných príznakov sú vždy binárne. Obranou klasického chápania fonémy je vlastne aj Vachkova kritika Chomského generatívnej fonológie a snaha vyvrátiť Chomského názor, že pražská fonológia patrí do radu taxonomických fonológií.¹⁰ Treba poznamenať, že toto označenie nie je nijako dehonestujúce, ako by sa zdalo z Vachkovej obrany, ale prsto klasifikujúce.

Z iných fonematických fonológií treba spomenúť aspoň Hjelmslevovu glosematickú fonológiu, založenú na takých základných pojmoch, ako je relácia, korelácia (v inom zmysle než v pražskej fonológii), komutácia a substitúcia, pozícia a distribúcia. Pojem distribúcie je základným prvkom v americkej distribucionalistickej fonológii. Napokon nemožno nespomenúť aj moskovskú školu s rozlišovaním silných a slabých foném, variácií a variantov.¹¹

3. Zárodoky subfonematickej fonológie treba hľadať už v klasickej pražskej škole, najmä u R. Jakobsona, ktorý už r. 1932¹² definoval fonému ako niekoľko súčasne sa vyskytujúcich zvukových vlastností, ktoré sa v danom jazyku používajú na rozlišovanie slov nerovnakého významu. Pravda, vo formulácii harvardskej školy už nejde o rozlišovanie významu, ale o merateľné akustické vlastnosti a objektívne zistiteľné artikulačné vlastnosti. Na základe týchto vlastností sa dochádza ku konečnému (a pomerne malému) počtu rozlišujúcich zvukových vlastností — dištinktvných príznakov, pomocou ktorých možno opísať všetky fonémy akýchkoľvek jazykov, a to tak, že sa

⁷ K. Horálek, *A propos de la théorie des oppositions binaires*, Proceedings of the IX. International Congress of Linguists, Cambridge, Mas. 1962, 414—417.

⁸ K. Horálek, *Zum Begriff der phonologischen Korrelationen*, Travaux linguistiques de Prague II, 1966, 111—120; Internationale Phonologie-Tagung.

⁹ E. Pauliny, *The Principle of Binary Structure in Phonology*, Travaux linguistiques de Prague II, 1966, 121—126.

¹⁰ J. Vachek, *On some basic Principles of „classical“ Phonology*, ZPSK 17, 1964, 409—431.

¹¹ Podrobnejšie porov. *Osnovnyje napravlenija strukturalizma*; E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 50—57.

¹² R. Jakobson, *Fonéma*, Ottův slovník naučný nové doby: Selected Writings I, 231—233.

vyznačí ich výskyt alebo nevýskyt (teda vždy binárny vzťah). Pretože sa tu pracuje so **súčasným výskytom všetkých dištinkatívnych príznakov**, ide o chápanie paradigmatické. A pretože v tomto paradigmatickom chápaní sú prítomné vždy všetky vlastnosti (nevylučujú sa ako fonémy vo fonematickej fonológii), ide o paradigmaticku *in praesentia* (nemecky nebeneinander). Na rozdiel od pražskej fonológie sú tu tzv. jednodimenzionálne protiklady, nehovorí sa o systéme foném, ktorý by sa dal zachytiť trojuholníkom alebo štvoruholníkom, ale fonémy daného jazyka sa opisujú identifikačnou maticou alebo stromom.

Je však pozoruhodné, že takéto identifikačné matice pre ten istý jazyk bývajú rozličné u rôznych autorov, a to nielen čo do hodnotenia tej istej fonémy, ale aj čo do uznávania alebo neuznávania istých dištinkatívnych príznakov. Jakobson napr. nehodnotí kvantitu ako dištinkatívny príznak, Šaumian áno. Niektorí autori pokladajú diftongy za spojenie dvoch zväzkov dištinkatívnych príznakov (pričom jeden je tzv. glide), iní sa snažia diftongy vysvetliť monofonematicky a pripísať im vlastnosť palatálnosti, resp. napätosti. Niektorí sovietski lingvisti zase sa usilujú dištinkatívny príznak vokalicnosti a konsonantickosti odsunúť do oblasti syntagmatickej. S. K. Šaumian hovorí o tzv. **kulminátoroch**, čiže dištinkatívne príznaky vokalicnosti, konsonantickosti pokladá za vlastnosti slabiky. Vychádza sa zo správneho faktu, že vokály a konsonanty nemôžu stať v rovnakej pozícii.¹³

Zásadnej kritike z hľadiska akustickej fonetiky podrobil teóriu dištinkatívnych príznakov A. V. Isačenko na smolenickom sympóziu.¹⁴ Ukázal veľmi jasne, že akustický signál je kontínium, z ktorého nemožno jednoznačne určiť jednotlivé dištinkatívne príznaky, pokiaľ nevieme, o aké fonémy ide. Už predtým I. Fodor¹⁵ zdôraznil, že predpokladom pre určovanie dištinkatívnych príznakov je poznanie foném daného jazyka.

Trocha odlišným smerom sa snažia využiť binaristickú teóriu niektorí sovietski bádatelia. Pri určovaní dištinkatívnych príznakov nevychádzajú z akustických vlastností, ale chápu dištinkatívne príznaky ako isté logické prvky, slúžiace iba na definovanie fonémy a na jej odlíšenie od inej fonémy. Objavil sa aj pojem **binéma**, ktorý má zhrnovať v jednom pojme kladný i záporný prvok dištinkatívneho príznaku.¹⁶

H. Birnbaum na viedenskom sympóziu správne zdôraznil, že fonéma sa

¹³ Porov. pokus o klasifikáciu dištinkatívnych príznakov u R. G. Piotrovského *Modelirovanije fonologičeskich sistem i metody ich sravnenija*, Moskva — Leningrad 1966, 45—47.

¹⁴ A. V. Isačenko, *Foném a jeho signálový korelát*, SaS 27, 1966, 193—205.

¹⁵ I. Fodor, *The Role of Distinctive Features*, Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae VII, 1961, 1—3.

¹⁶ Napr. V. A. Vinogradov, *Nekotoryje voprosy teorii fonologičeskich oppozicij i neutralizacij*, Problemy lingvističeskogo analiza, Moskva 1966, 3—25 (tam je aj rozbor literatúry).

nedá bez zvyšku nahradiť zväzkom dištinkatívnych príznakov, a uviedol najmä názor B. Malmberga,¹⁷ že fonéma je prvkom na vyššej abstrakčnej rovine než dištinkatívny príznak. Ďalej sa poukazuje na nevhodnosť pojmu dištinkatívneho príznaku, resp. fonémy ako zväzku dištinkatívnych príznakov pre štylistickú fonológiu a zdá sa, že aj pre historickú fonológiu. Okrem Šaumianovho pokusu o výklad fonologického vývinu poľštiny¹⁸ je nápadne málo prác z tejto oblasti. Aj pre kombinatoriku foném je binaristická teória menej výhodná. Sú síce známe pokusy dokázať, že schopnosť spájania foném závisí práve od ich dištinkatívnych príznakov, ale to je vlastne iba iná formulácia známych pravidiel o spájaní foném na základe istých akustických alebo artikulačných vlastností. Na viedenskom sympóziu Ž. Muljačič¹⁹ ukázal, že pri spájaní foném sa preferujú stredné vzdialenosti dané pomerom dištinkatívnych príznakov. Alebo inak povedané: relatívne jednoduchšie konsonanty sú častou zložitejších skupín s väčšou pravdepodobnosťou než zložité konsonanty (W. Winteler). Porov. k tomu aj výsledky S. Saportu v *Language*.²⁰

4. Napokon treba pri výklade o fonológii uviesť aj generatívnu gramatiku, pretože v nej dôležitú úlohu hrá tzv. fonologická zložka. V zásade sa však v generatívnej gramatike nepracuje s pojmom fonémy, ale s pojmom morfonémy (resp. fantómu fonémy), preto možno takúto fonológiu označiť ako afonematickú. Že ide aj pri takomto stave o fonológiu, vidieť z najnovšieho vývinu, kde sa do opisu fonologickej zložky zahrnujú dištinkatívne príznaky.

Fonologická zložka generatívnej gramatiky²¹ predstavuje vlastne systém pravidiel, ktoré sa aplikujú na formatívy (formatívy sú prvky majúce obsahovú a zvukovú stránku). Zvuková stránka formatívov sa predstavuje ako reťazec symbolov (morfoném), pričom každý symbol je reprezentovaný zväzkom dištinkatívnych príznakov. Aplikovaním pravidiel sa reťazce symbolov (ktoré obsahujú iba dištinkatívne príznaky) menia na akýsi fonetický prepis. V teórii generatívnej gramatiky sa hovorí o systematickej fonematickej rovine a systematickej fonetickej rovine. Pravidlá sú dvojaké: morfematické (pravidlá morfematickej štruktúry) a fonologické, resp. fonetické.

¹⁷ B. Malmberg, *Structural Linguistics and Human Communication*, New York — Berlin — Göttingen — Heidelberg 1963.

¹⁸ S. K. Šaumian, *Istorija sistemy differencialnych elementov v polskom jazyke*, Moskva 1959.

¹⁹ Ž. Muljačič, *La combinabilité des phonèmes sur l'axe syntagmatique dépend-elle de leurs traits distinctifs?* Internationale Phonologie-Tagung.

²⁰ S. Saporta — D. Olson, *Classification of Intervocalic Clusters*, *Language* 34, 1958, 261—266.

²¹ Porov. stručný výklad základných pojmov v referáte C. Rohreru *Die Behandlung der französischen Nasalvokale in der generativen Phonologie*, Internationale Phonologie-Tagung.

Prvými sa vlastne určuje fonematická štruktúra morfém a redundantné dištingtívne príznaky sa presúvajú do lexika, druhými sa konkrétna morfofematická reprezentácia mení na fonetickú. Pritom je dôležité, že všetky pravidlá sa musia aplikovať v presne určenom poradí veľmi často cyklicky.

V staršom štádiu generatívnej gramatiky²² platilo napr. fonologické pravidlo:

$$\left\{ \begin{array}{l} \langle k \rangle \\ \langle t \rangle \end{array} \right\} \rightarrow [s] / - [i, y]$$

Slovami: morfonéma *k* alebo *t* sa mení na morfonému (hlásku?) *s* v postavení pred *i* alebo *y*. Napr. v angl. slove *opaque* je morfonéma *k*, ale tá sa mení na *s* v slove *opacity*. Podobný vzťah je napr. v dvojici *democrat* — *democracy*. Iné pravidlo zase hovorí, že *d* sa mení na *s* v postavení pred *iv*, napr. *persuade* — *persuasive*:

$$[d] \rightarrow [s] / - [iv]$$

Pre slovenčinu vychádza napr. Isačenko²³ z tohto systému vokalických morforém:

<i>ä</i>	<i>ä:</i>	<i>a</i>	<i>a:</i>
<i>e</i>	<i>e:</i>	<i>o</i>	<i>o:</i>
<i>i</i>	<i>i:</i>	<i>u</i>	<i>u:</i>

Teda nevyžaduje diftongy. Skutočne sa vyskytujúce diftongy sa však generujú podľa istých pravidiel v určitých pozíciách. Napr. $[\text{ä:}] \rightarrow [ia]$, $[e] \rightarrow [ie]$. V tvare $(pek)\text{-e:-m}$ sa podľa istého pravidla mení *k* na *č* pred krátkym alebo dlhým *e* a podľa iného pravidla sa dlhé *e* mení na diftong *ie*: tak vzniká tvar *pečiem*. Pravda, podľa ďalšieho pravidla sa aj toto *ie* mení na *je* po vokáli a tak sa generuje napr. $[(pi)\text{-e:-m}] \rightarrow [pi\text{-ie-m}] \rightarrow [píjem]$. Podobne vznikajú aplikovaním radu pravidiel tvary $[(vid)\text{-e-i:-ä:}] \rightarrow [vid\text{-e-ä:}] \rightarrow [vid\text{-ä:}] \rightarrow [vid\text{-ä:}] \rightarrow [vid\text{-ä:}] \rightarrow [vid,ia]$.

V novej verzii generatívnej gramatiky, ako sme už spomenuli, používa sa zápis pomocou dištingtívnych príznakov. Potom sa napr. pravidlo pre nazalizáciu francúzskych vokálov²⁴ formuluje takto:

$$(+ \text{voc}) \rightarrow (+ \text{nasal}) / - \left[\begin{array}{l} + \text{cons} \\ + \text{nasal} \end{array} \right] \left\{ \begin{array}{l} \{C\} \\ \{#\} \end{array} \right\}$$

Toto pravidlo treba čítať: morfonéma *s* dištingtívnym príznakom vokálnosti sa mení na morfonému *s* príznakom nazálnosti v postavení pred morfonémou

²² N. Chomský, *The Logical Basis of Linguistic Theory*, Proceedings of IX. International Congress of Linguists, Hague 1964.

²³ A. V. Isačenko, *The Morphology of the Slovak Verb*, Travaux linguistiques de Prague I, 1964, 183—201.

²⁴ Príklady sú z referátu C. Rohrera.

s dištinktívnym príznakom konsonantnosti a nazálnosti, ak za ňou nasleduje pauza alebo konsonant.

Pravidlo o elízii *j*, podľa ktorého sa eliduje (vo francúzštine) morfonéma *j* pred pauzou alebo konsonantom, formuluje sa takto:

$$\left[\begin{array}{l} - \text{cons} \\ - \text{voc} \\ + \text{dif} \\ - \text{flat} \end{array} \right] \rightarrow 0 \quad / \quad - \left\{ \begin{array}{l} (C) \\ (\#) \end{array} \right.$$

5. Záverom treba povedať, že naše triedenie fonologických koncepcií podľa vzťahu k fonéme vystihuje základné znaky týchto koncepcií, ale v úplnosti nevyčerpáva všetky jestvujúce rozdiely v názoroch na fonému a fonológiu. Ba sú aj také teórie, ktoré sa snažia využiť všetky tri postoje. Ako príklad možno uviesť teóriu S. K. Šaumiana,²⁵ ktorý berie do úvahy i fonému ako základný prvok, i dištinktívne príznaky, a zdá sa, že jeho operátorová metóda má dosť zhodných znakov aj s generatívnou gramatikou. Hlavnou črtou Šaumianovej fonológie však nie je zhrnutie všetkých hľadísk, ale kritika týchto hľadísk a snaha rozlíšiť rovinu pozorovaní a rovinu konštruktov a nájsť presné pravidlá pre prechod od roviny pozorovaní k prvkom roviny konštruktov. Túto úlohu v celej šírke začínajú riešiť najmä jeho žiaci.

Pre súčasný stav vo fonológii je však príznačné, že sa ukazujú názuky (aj na viedenskom sympóziu) kritickej revízie všetkých náhľadov, od Trubeckého cez Jakobsona až po Chomského a Šaumiana.

²⁵ S. K. Šaumian. *Problemy teoretičeskoj fonologii*, Moskva 1962.

BILANCIA PRVEJ GENERÁCIE ŠTRUKTURALISTOV

ŠIMON ONDRUŠ

Generácia európskej jazykovednej elity, ktorá duchovne rástla cez prvú svetovú vojnu a v prvých povojnových rokoch, aby prebrala veslo modernej jazykovedy na univerzitách i mimo univerzít koncom dvadsiatych a začiatkom tridsiatych rokov, začala po skoro polstoročnej plodnej práci predkladať účty zo svojho vladárenia. Je to generácia, ktorá popri vhodných spoločenských podmienkach a takých biologických daroch, akými sú talent a invencia, mala tú veľkú výhodu, že mohla ideove rásť na veľkolepom modernom programe, ktorý dal do vena jazykovede 20. storočia veľký mysliteľ Ferdinand de Saussure.

Americkí lingvisti posledných troch desaťročí môžu o sebe hrdo vyhlasovať, že síce v jednotlivostiach, v metodologickom spresňovaní i v prenikavosti analýzy prekonávajú svojho učiteľa Bloomfieldda, ale môžu ho prekonávať iba preto, že jeho jazykovedná stavba má pevné základy a široké plecia¹. Rovnako aj európska lingvistická elita tohto obdobia, ktorá sa formovala hlavne v dvoch kultúrnych centrách Európy, v Prahe a v Paríži, môže si síce na svoju hrdosť povedať, že v tom i onom prekonala, opravila či zdokonalila Saussurovo vedecké dedičstvo, ale nik z nich nepoprie, že bez princípov, axióm a pravidiel, ktoré dal ženevský majster ako program európskej jazykovede 20. storočia, by toto zdokonaľovanie jazykovedy nebolo azda vôbec možné. Saussurovi lingvistickí potomci „z prvého kolena“ (zaujímavé je, že nejde pritom o priamych žiakov, lebo ani jeden z nich neštudoval v Ženeve):

¹ Bernard Bloch v jubilejnom článku o L. Bloomfielddovi napísal: „Nebude to nadsádzka, ak poviem, že rôzne významné druhy zdokonalenia metódy analýzy, ktoré sme urobili v Amerike od r. 1933, boli priamym výsledkom tohto stimulu, ktorý dala lingvistike Bloomfielddova kniha. A ak sú dnes naše metódy v určitom ohlade lepšie než metódy Bloomfielddove, ak si dnes jasnejšie ako on predstavujeme niektoré aspekty štruktúry jazyka, prvýkrát odkryté Bloomfielddom, to je iba preto, že stojíme na jeho pleciach.“ (Language 25, 1949, str. 92).

² Psychologicky i pedagogicky je zaujímavá zhoda medzi preberaním dedičstva Saussurovej jazykovednej doktríny u prvej generácie štrukturalistov v Európe a preberaním dedičstva Bloomfielddovej doktríny v Amerike. Tak ako žiaden predstaviteľ európskej lingvistickej elity, o ktorej tu uvažujeme, nebol priamym žiakom Saussura v Ženeve, ani hlavný predstaviteľ amerického školy distribucionalistov neboli bezprostrednými žiakmi Bloomfieldda na univerzite v Michigane. To, čo spôsobila v Európe posmrtné vydaná Saussurova kniha *Cours de linguistique générale* z r. 1916, vykonala v amerických pomeroch Bloomfielddova kniha *Language* z r. 1933.

sa však k svojmu švajčiarskemu majstrovi hrdo hlásia. Ich opera magna, ktoré začali vydávať v posledných rokoch, vydávajú o tomto duchovnom dedičstve výrečné svedectvo.

Jeden z najstarších z tejto generácie, duchovne formovaný viacej v Paríži než v Prahe, Alf Sommerfelt, tragicky zahynuvší pri automobilovom nešťastí tesne predtým, čo ho rodia sa Societas Linguistica Europaea (zakladajúce zhromaždenie v septembri 1965 v Kiele, NSR) vyhladla za svojho predsedu, vydal svoje opus magnum ešte r. 1962 pod názvom *Diachronic and Synchronic Aspect of Language* (vyšlo u Moutona)³. Vo vedomí mnohých z nás žil donedávna Sommerfelt predovšetkým ako lingvista-sociológ a lingvista-antropológ, a to hlavne podľa práce o „primitívnom“ jazyku kmeňa Aranta v Austrálii. No spomínané chef d'oeuvre ukazuje, že jeho tematický i metodologický akčný rádius bol oveľa širší a pestrejší.

Roman Jakobson, duchovne koreniaci viacej v Prahe než v Paríži, vydal prvý zväzok svojich *Selected Writings* pod názvom *Phonological Studies* (678 strán) taktiež r. 1962 u Moutona⁴. Minulého roku (1966) vyšiel štvrtý zväzok pod názvom *Slavic Epic Studies* (751 strán), obsahujúci, ako sám autor hovorí, „Slavic, particularly Russian epic heritage, both oral and written, with reference to the general problems of verbal traditions“ (Preface, str. VII). Celkove, ako sa dozvedáme z úvodnej informácie, rozplánoval Jakobson vydanie svojej vedeckej produkcie do šiestich zväzkov. Úctyhodné dielo jedného bohatého ľudského života. Hoci až po vyjdení celého diela sa ukáže jeho veľkosť v šírke i v hĺbke, v množstve i v hodnote, predsa už dnes môžeme konštatovať, že duch Jakobsonov bude žiť v jazykovede 20. storočia predovšetkým ako duch fonologický. I tam, kde prekračuje demarkačnú čiaru fonológie, a je toho prekračovania pomerne mnoho, vidieť zreteľnú pečať fonologického myslenia. Myslenia v binárnych opozíciách, najmä v protikladoch kontradiktorických, v protikladoch bezpríznakových a príznakových členov korelácie. Či myslí o nominálnom alebo verbálnom systéme jazyka, o epike či lyrike, vždy ho prenasledujú opozície, antinómie. Nečudo, veď živnú pôdu pre svoj vedecký intelekt berie od dialektika Saussura. A že je takýto spôsob vedeckej transformácie surovej, beztvárnej reality plodný, to dokazuje okrem mnohých iných faktov aj jeho francúzsky elév Levi-Strauss, ktorý touto metódou vedeckého myslenia buduje v esejistikou zaplavenom Francúzsku novú exaktnú školu myslenia.

Tretia výrazná osobnosť európskej jazykovednej elity Poliak Jerzy Kuryłowicz po epochálnych dielach z indoeuropeistiky *L'accentuation des langues indo-européennes* z r. 1952 a *L'apophonie en indo-européen* z r. 1956

³ Recenzia E. Ďuroviča v *Slove a slovesnosti* 27, 1966, č. 3, 241–243.

⁴ Podrobnú, miestami dosť kritickú recenziu uverejnil P. Ivič v časopise *Linguistics – An International Review* 18, 1965, 35–78.

vydal svoje všeobecnolingvistické opus magnum pod názvom *Esquisses linguistiques* r. 1960⁵. Hoci sa „úradne“ nehlási k škole pražskej ani parížskej, predsa jeho dielo výrečne prezrádza, že kým tematické zacielenie na prajazyk Indoeurópanov nesie stopu učiteľa Meilleta, zatiaľ teoretické a metodologické krédo je zdedené od Saussura, najmä v tom variante, aký mu dala pražská škola v osobnosti Trubeckého a Jakobsona. Funkčné chápanie jazyka (ak už nechceme povedať, že teleologické), výklad zmien v nižších jazykových plánoch ich funkciou v plánoch vyšších, najmä úlohy foném v morfológických kategóriách, hierarchický prístup k vrstvám jazykovej stavby a hľadanie izomorfných štruktúr v týchto vrstvách, aplikácia synchronickej či panchronickej, resp. historicky pozitívne doloženej typológie jazykových sústav a ich zmien na výskum predhistorických štádií vývinu jazykov a rekonštrukciu prajazykov, to je azda hlavná „kádrová“ charakteristika metodologického profilu Kuryłowicza. Ináč možno pri jeho mene spomenúť starú, ale pravdivú sentenciu: ťažko je byť prorokom vo svojej vlasti. Jeho dielo má bezpochyby väčšie echo v zahraničí než v Poľsku. Na škodu poľskej jazykovedy. Pravda, kritizovať možno a treba každého, aj Kuryłowicza.

Kuryłowiczov spolužiak zo štúdií v Paríži u Meilleta, Emile Benveniste, vydáva svoje opus magnum zo všeobecnej jazykovedy o šesť rokov neskoršie ako jeho rovesník. Ich mená zostanú na čelnom mieste v pamäti jazykovedných dejín späté s nástupom novej, antipositivistickej vlny v porovnávacej indoeurópskej jazykovede v tridsiatych rokoch. Zhodou okolností vyšli ich priekopnícke diela, Kuryłowiczove *Études indo-européennes* i Benvenistove *Origines de la formation des noms en indo-européen* v tom istom roku (1935). Hoci sú žiakmi Antoina Meilleta, hlavného predstaviteľa indoeuropeistiky v prvých desaťročiach nášho storočia, negujú svojou metodologickou koncepciou nielen mladogramatický pozitívizmus v jazykovede, ale v značnej miere aj princípy svojho učiteľa. Tento benvenistovsko-kuryłowiczovský prevrat sa týka hlavne nazerania na možnosti skúmania predhistorických vývinových štádií jazykov, resp. rekonštrukcie prajazykov, metodologického postupu pri tejto rekonštrukcii, ako aj ponímania ontologickej povahy rekonštruovaných foném, morfém a slov, resp. chápania rekonštruovaného prajazyka vôbec. Kým lipská brugmannovská škola a v závislosti od nej aj Meillet sa v negácii Schleichera zriekli — aspoň teoreticky — možnosti skúmať predhistorické štádiá vývinu indoeurópskych jazykov a rekonštrukcie prajazyka, chápuc spoločného menovateľa hláskových, morfematických, slovných a tvarových responzií ranohistorických štádií indoeurópskych jazykov ako čisto vzťahové konštrukty, schémy či modely, ktorých základnou a vlastne jedinou úlohou je pomôcť vysvetliť konkrétne jazykové jednotky v jednotlivých

⁵ Recenzia J. Ružičku v Jazykovednom časopise 12, 1961, 1, 94—98.

historických jazykoch, naproti tomu benvenistovsko-kuryłowiczovská škola sa k možnosti rekonštruovať indoeurópsky prajazyk stavia pozitívne a chápe rekonštruované jednotky nie iba ako pracovné konštrukty, ale ako pozitívne fakty, ktoré odzrkadľujú reálny stav indoeurópskeho prajazyka, hoci sa s reálnym stavom tohto prajazyka nemôžu zhodovať, iba sa mu aproximatívne približovať. Ale výsledky všetkých, najmä historických vied majú taký charakter. Základným metodologickým vodidlom je tu metóda relatívnej chronológie a vnútornej rekonštrukcie. Prirodzene, že táto metóda bola a je možná iba pri chápaní jazyka ako štruktúry, v ktorej sa jednotlivé komponenty navzájom podmieňujú a v ktorej zmena jednej časti systému vedie k prestavbe ostatných zložiek a tým aj celkovej konfigurácie štruktúrovaného celku. Kým v chápaní jazyka ako štruktúrovanej sústavy vychádzajú z ideí Saussurových, uplatnením tohto chápania na jazykovú diachroniu nadväzujú na pražskú školu, predovšetkým na fonologické učenie Jakobsona a Trubecského. Kým títo dvaja pražskí Rusi vyskúšali nosnosť diachronického štrukturalizmu pri skúmaní vývinu slovanských jazykov a praslovančiny, zatiaľ Benveniste i Kuryłowicz s prekvapujúcimi výsledkami aplikovali tieto postupy pri skúmaní indoeurópskeho prajazyka. V ich výsledkoch sa nám ukazuje indoeurópsky prajazyk v svojej vývinovej perspektíve, v dynamike postupných na seba závislých zmien, kým na mladogramatickej palete sa nám javí ako beztvárna masa, v ktorej nevidieť, čo je staršie, čo mladšie, čo je v centre, čo na okraji ap. Využitie tzv. laryngálnej teórie pre rekonštrukciu vývinu hláskovej sústavy indoeurópskeho prajazyka ako aj pre rekonštrukciu hláskového modelu indoeurópskeho koreňa, to sú vymoženosti komparatistiky tridsiatych rokov, ktoré zostanú navždy späť s osobnosťou Benvenista.

Oveľa menej je Benveniste známy ako všeobecný lingvistický teoretik. Azda aj preto, že mnoho zo svojich teoretických jazykovedných štúdií publikoval v nelingvistických, psychologických, filozofických a literárnych periodikách. Berieme preto s určitým napätím do rúk jeho knihu *Problèmes de linguistique générale* (Éditions Gallimard, Paris 1966, strán 356), ktorú vydal minulý rok ako súbor štúdií zo všeobecnej lingvistiky, a to tak synchronickej, ako aj diachronickej.

Prvá časť knihy je venovaná dejinám jazykovedy 20. storočia. Obsahuje tri štúdie. Iba jedna z nich, o Saussurovi, bola publikovaná v jazykovednom orgáne *Cahiers Ferdinand de Saussure* 1963. Štúdia *Tendances récentes en linguistique générale* (str. 3—18) vyšla prvýkrát v časopise *Journal de psychologie*, 1954, kým stať *Coup d'oeil sur le développement de la linguistique* (str. 18—31) v zborníku C. R. Académie des Inscriptions et belles-lettres, 1963. Benveniste zdôrazňuje najmä rozvoj opisnej, analytickej synchronickej jazykovedy v 20. storočí oproti presile historizmu vo vede 19. storočia, objavenie a opísanie nových indoeurópskych jazykov (tocharských a anatólskych)

na začiatku storočia, preskúmanie množstva domorodých jazykov na americkom kontinente a iných svetadieloch, smerovanie jazykovedy k exaktnosti aplikáciou matematických metód v jazykovede atď. Výsledky týchto skúmaní majú širší dosah pre chápanie kultúry a človeka vôbec. Ukazuje sa, že štruktúra formy jazyka nie je závislá od civilizačného a kultúrneho stupňa jeho nositeľa. Etniká s podstatnými rozdielmi v kultúrnom vývine môžu mať veľmi blízke jazyky z hľadiska typologickej štruktúry fonologickej a morfolologickej, kým národy s približne rovnakou kultúrnou vyspelosťou môžu mať jazyky s podstatne odlišnými štruktúrami. To má pre hodnotenie jazykov veľký dosah. Niet jazykov „primitívnych“ ani „vyspelých“, pretože niet kauzálneho vzťahu medzi signifiant a signifié jazykových znakov. Zaujímavé sú Benvenistove konfrontácie „európskeho“ a „amerického“ chápania pojmu jazykovej štruktúry. Kým za vzor európskeho ponímania jazykovej štruktúry berie Trubecského „teleologickú“ koncepciu (usporiadanosť celku z komponentov, vzájomná podmienenosť komponentov a smerovanie k ich rovnováhe, ale nemožnosť dosiahnuť absolútnu symetriu) a konfrontuje ju s mechanickou koncepciou štruktúry u amerických deskriptivistov (zistená distribúcia prvkov, možnosti ich spájania a substitúcie). Benveniste nijako nezapiera, že je Európan, že mu oveľa viac vyhovuje saussurovské ponímanie jazyka, a to najmä v tom rozpracovaní, aké urobila pražská škola. Otvorene možno povedať, hoci autor to explicitne nehovorí, že štrukturalizmus pražskej školy svojím dynamickým chápaním jazyka vyhovuje Benvenistovi najmä preto, že dáva plodnú metodologickú bázu pre historický výskum jazyka, čo je, ako sme už uviedli, základná doména jeho vedeckého záujmu.

Benvenistov otvorene kritický postoj k americkému deskriptivizmu treba hodnotiť kladne tým viac, že bol vyslovený ešte r. 1954, teda v dobe, keď deskriptivistický neopozitívizmus stál zdanlivo na veľmi pevných nohách, keď s ním ešte nezatriasol Chomsky generatívnou a transformačnou gramatikou, ktorá je viac-menej jasným návratom k mentalizmu a racionalizmu v jazykovede. Benveniste usmernil svoju kritiku na najslabšie miesta Bloomfieldovej „magny charty“ americkej jazykovedy a jej modernejšej podoby v diele Z. S. Harrisa *Methods in structural linguistics* z r. 1951. Ide hlavne o otázku funkcie významu pri skúmaní jazyka a neopozitivistickú neschopnosť pre stromy vidieť les: „La segmentation de l'énoncé en éléments discrets ne conduit pas plus à une analyse de la langue que la segmentation de l'univers physique ne mène à une théorie du monde physique. Cette manière de formaliser les parties de l'énoncé risque d'aboutir à une nouvelle atomisation de la langue“ — hovorí autor na str. 12. My by sme dodali, že tu ani nejde o návrat k mladogramatickému pozitívizmu, ale o zotrúvanie v ňom. Kto pozná jazykovedné myslenie a písanie Bloomfielda pred vznikom jeho téz *A Set of Postulates for the Science of Language*, uverejnených r. 1926 v druhom ročníku časopisu

Language, ktoré dostali hodnotu „the Charter of contemporary descriptive linguistics“ (porov. v knihe *Readings in Linguistics*, New York 1958, str. 31), ten nám dá za pravdu, že americký deskriptivistický atomizmus je geneticky spojený s atomizmom mladogramatického pozitivizmu, ktorým si Bloomfield vystielal cestu k „svojej“ jazykovede, modernizujúc ju podľa požiadaviek behavioristickej vlny v americkej vede dvadsiaty rokov.

Kým prvá Benvenistova štúdia z oblasti dejín modernej jazykovedy je viacej materiálová, podávajúca prehľad názorov, hlavných prúdov a autorov postoj k nim, zatiaľ druhá štúdia *Pohľad na vývin lingvistiky* z r. 1963 je čisto teoretická, priam filozofická. Obsahuje úvahy o podstate jazyka, o rozdiel medzi signálmi a symbolmi, o hierarchii jazykových znakov a jazykových rovín ap. Je až neuveriteľné, že jazykovedec, ktorý je centrom svojho bádateľského ducha orientovaný na historický výskum konkrétnych jazykov, sa vie tak dokonale odpútať od jazykovej matérie, od jej empirickej podoby a vzniesť sa do roviny nemateriálnej, do ríše abstrakcií, hodnôt a symbolov, ktoré sú podstatou ľudského dorozumievania a myslenia cez médium jazykových znakov.

Tretia štúdia z dejín jazykovedy, to je prejav, ktorý Benveniste predniesol v Ženeve r. 1963 pri päťdesiatom výročí smrti Saussurovej, veľkej osobnosti, dialektika, akého dejiny jazykovedy azda okrem Humboldta nepoznajú. Osobnosti, ktorá dala modernej jazykovede do vena toľko antinómií, že sa budú s nimi pasovať ešte i budúce generácie. Osobnosti, ktorá sama predstavuje záhadnú antinómiu medzi svojím životom a svojím dielom. Životom tichým, utiahnutým, takmer neznámym, a dielom zvučným, ktoré sa už pol storočia hlasno ozýva po poliach európskeho i svetového jazykovedného myslenia. Nie je dôležité, že Saussurov hlas nemá iba kladné, ale aj záporné echo. Jeho dielo má toľko dialektických antinómií, že aj ohlas musí byť antinomický. Dialektika je už taká. No Benveniste, originálny mysliteľ, píše o Saussurovi, geniálnom mysliteľovi, iba pozitívne. Oproti iným vykladačom ženevského dialektika, ktorí vidia rozpor medzi jeho magnou chartou modernej jazykovedy *Cours de linguistique générale* a jeho prácami historickej orientácie z 19. storočia, Benveniste zisťuje, že Saussure 20. storočia i Saussure 19. storočia má zhodné črty v myslení. Zhodným je systémový princíp videnia jazyka ako v Kurze, tak aj v *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* z r. 1878. Svedčí o tom najmä Saussurov metodologický postup pri rekonštrukcii „sonantického koeficientu“, objavu, ktorý zostal zakliaty až do r. 1927, keď mu Kuryłowicz vdýchol novú dušu zistením indo-európskych laryngál pomocou reflexov v hetitskom jazyku.

Pravda, pozitívne prijímanie a rozvíjanie Saussurových ideí u Benvenista neznamena ich mechanické preberanie. Azda najlepšie to ukazuje štúdia *Nature du signe linguistique*, ktorá vyšla prvýkrát v kodanských *Acta Linguisti-*

ca (I, 1939)⁶ a ktorú autor zaradil vo výbere na prvé miesto druhej tematickej skupiny pod názvom *La communication*.⁷ Benveniste sa stavia kriticky k téze o arbitrérnosti spojenia formy (t. j. zvukového obrazu) a obsahu (t. j. pojmového významu) jazykového znaku. Vyčíta ženevskému mysliteľovi, že kým ontologickú podstatu jazykového znaku, jeho signifiant aj signifié kladie do oblasti psychična, racionálna, zatiaľ argumentáciu o arbitrérnosti jazykového znaku buduje na vzťahu zvukovej formy znaku, t. j. zvukového obrazu znaku k mimojazykovej objektívnej realite, k substancii. Podľa Benvenista nie je spojenie medzi zvukovou formou a myšlienkovým obsahom arbitrérne, ale nevyhnutné: „Le caractère absolu du signe linguistique ainsi entendu commande à son tour la nécessité dialectique des valeurs en constance opposition et forme le principe structural de la langue“ str. — 55. Nemienime zaujať stanovisko k tomuto kardinálnemu sporu medzi prívržencami arbitrérnosti alebo nevyhnutnosti spojenia formy a obsahu jazykového znaku. Ide o vrcholne zložitý problém, ktorého riešenie nie je ani v kompetencii lingvistov. Ide o odveký spor filozofie o vzťahu myslenie — realita — jazyk. Jeho meritórne riešenie prislúcha filozofom. A to nie hociakým, ale filozofom rangu Brentana alebo Husserla.

O blízkosti lingvistického myslenia v pražskom a parížskom kultúrnom centre podáva jasné svedectvo Benvenistova štúdia o pojme štruktúry v lingvistike (*Structure en linguistique*), ktorá je vstupnou staťou do tematickej skupiny zvanej *Structures et analyses*⁸ (str. 92—118). Autor po konštatovaní, že Saussure vôbec nepoužíval termín štruktúra, iba systém⁹, prechádza k známemu kolektívnemu príspevku Jakobsona, Karcevského a Trubeckého na prvom lingvistickom kongrese v Haagu r. 1928 o metóde skúmania hláskovej roviny jazyka, ako aj k prvému zväzku pražských *Travaux* z r. 1929, ktoré kanonizujú termín štruktúra, úzko spätý s pojmom vzťahov vnútri

⁶ Informácie o vtedajšej diskusii týkajúcej sa povahy jazykového znaku sú v stati J. Ružičku, *Slovo a tvar* 1, 1947, 3—8.

⁷ Okrem štúdie o povahe jazykového znaku obsahuje táto časť state *Communication nímale et langage humain* (56—62), *Catégories de pensée et catégories de langue* (63—74), *Remarques sur la fonction du langage dans la découverte freudienne* (75—87).

⁸ Okrem štúdie o pojme štruktúry v jazykovede obsahuje táto časť stať o klasifikácii jazykov (v ruskom preklade je začlenená do III. zväzku známej Zvegincevovej kolekcie *Novoje v lingvistike*, Moskva 1963, str. 36—59), prednášku o rovinách lingvistickej analýzy, ktorá odznela na 9. medzinárodnom lingvistickom kongrese v Cambridgi (Mass. roku 1962), ako aj dve konkrétnejšie štúdie, a to o sublogickom systéme predložiek v latinčine a o analýze pádových funkcií (latinského genitívu).

⁹ S pojmom systém vystačil nielen Saussure, ale aj jeho mladší druhovia a priatelia z jeho pôsobenia v Paríži na École des Hautes Études v rokoch 1881—1891, hlavne známy indoeuropeista A. Meillet a všestranný fonetik M. Grammont. Podľa neho „Niet izolovanej hláskovej zmeny ... Sústava artikulácií určitého jazyka vytvára v skutočnosti systém, v ktorom sa všetko drží, v ktorom je všetko v tesnej závislosti. Z toho vyplýva, že ak nastane určitá modifikácia v jednej časti systému, je pravdepodobné, že touto zmenou bude zasiahnutý celý systém, pretože je nevyhnutné, aby zostal koherentný“. Podľa *Traité de phonétique*, Paris 1933, str. 153.

systemu. Explicitne na to poukazuje Trubeckého štúdia *La phonologie actuelle* uverejnená v zväzku *Psychologie du langage* (Paris 1933, str. 227—246). Štrukturalizmus javí sa v jazykovede, najmarkantnejšie vo fonológii, ako zákonitá metodologická zmena v súlade s vývinom ostatných vied, fyziky, chémie, biológie, psychológie, ekonómie. Na pražský štrukturalizmus nadväzuje, hoci v inej orientácii, kodanská škola Brøndala a Hjelmsleva, ktorá svoj orgán *Acta Linguistica* od r. 1939 nazýva medzinárodnou revue štruktúrnej lingvistiky. Podľa Hjelmsleva pod štruktúrnou lingvistikou rozumieme „súhrn výskumov opierajúcich sa o tézu, podľa ktorej je vedecky zákonité opisovať jazyk ako v podstate autonómnu entitu vnútorných závislostí, jedným slovom ako štruktúru“ (*Acta Linguistica* IV, 3, 1944).

Detektívna myšlienková prechádzka po uvedených i ostatných štúdiách¹⁰ v knihe *Problémy všeobecnej jazykovedy* umožňuje určiť miesto Benvenista v európskej lingvistike posledných tridsiatich rokov. Najprilievavejšia charakteristika by znela: štrukturalista, ale realista. Dôraz je skôr na druhej časti tejto charakteristiky. Tým sa markantne odlišuje najmä od Hjelmsleva. Realista totiž nemôže zažmúriť oči natoľko, aby nevidel jazykovú materiu, jazykové stavebné elementy, a sústredil svoju racionálnu evidenciu iba na vzťahovú sieť, na relačnú konfiguráciu, na čistú formu, na štruktúru „an sich“. Pre realistu vzťahy nemôžu byť autonómnu formou „o sebe“, pretože vzťahy sú preto vzťahmi, že vzťahujú niečo k niečomu. Pre realistu je rovnako dôležité to „niečo“ ako vzťahy medzi „niečím“ a „niečím“. Ba niekedy je náchylný k presvedčeniu, že najprv treba poznať to konkrétne „niečo“ a až potom možno abstrahovať vzťahy. Benveniste je bohatší na konkrétny výklad a opis jazykových faktov než na abstraktné schémy a čisté formy. Ako nechce nadečňovať vzťahy nad „vecami“, nechce nadečňovať ani synchroniu nad diachroniu. Naopak, skôr holduje tej druhej. Pravda, podľa axióm, ktoré postavil Saussure pre synchroniu. Ak je štruktúrny opis jazyka adekvátny v synchronii, niet dôvodov, prečo by nemohol byť aj v diachronii. V tomto neguje Saussura v zhode s pražskou školou. Ale iba v metodologickej doktríne, nie v tematickej orientácii. Benvenistovi „nesedí“ fonológia. Číti sa lepšie v morfológii, a to gramatickej i lexikálnej. Hlásí sa k pražskej škole, ale nie k presile fonológie v nej. Takí sú však invenční myslitelia. Nechcú byť epigónmi. Ak prijímú múdru myšlienku, tak iba ako návod na ďalšie múdre

¹⁰ Štvrtá tematická skupina pod názvom *Fonctions syntaxiques* (151—222) obsahuje štúdiu o nominálnej vete, o slovesnom aktíve a médiu, o pasívnej konštrukcii prechodného perferkta, o slovesách „byť“ a „mať“ v ich jazykových funkciách a o vzťažnej vete ako probléme všeobecnej syntaxe. Piaty oddiel *L'homme dans la langue* (227—285) zahŕňa: state: Štruktúra vzťahov osoby u slovesa, Časové vzťahy francúzskeho slovesa, Povaha zámen, Subjektivita v reči, Analytická filozofia a reč, Delokutívne slovesá. Záverečná časť *Lexique et culture* (289—345) obsahuje: Sémantické problémy rekonštrukcie, Eufemizmy staré a moderné, Dedičstvo a inovácie v indoeurópskom slovníku, Pojem „rytmu“ v jeho jazykovom vyjadrení, Civilizácia z hľadiska dejín slova.

myslenie, nie na jalové omielanie starých múdrostí. Lebo tie častým omielaním začnú byť otravné a prestanú byť inštruktívne.

Tajuplné sú chodníčky vedy i vedcov. Je niečo podobné v osude ženevského dialektika i autora našej knihy. Saussure píše svoje Mémoire ako dvadsaťročný mládenec a dáva do nich invenčnú iskru, ktorá svieti indoeuropeistike podnes. A v mladom Benvenistovi pobadal starnúci Meillet, jeho učiteľ, taký náboj talentu, že ho vybral za svojho nástupcu, hoci ešte nemal za sebou nijaké dielo. No dielo začalo od r. 1935 intenzívne rásť a jeho teoretické vrcholky v knihe *Problemes de linguistique générale*, to je široko rozkonárený strom, štepený mnohými sortami kvalitného ovocia. Každý jazykovedec, ktorý chce držať krok s rozvojom európskej lingvistiky, nájde na tomto strome svoje obľúbené jablčko. Starý Meillet mal dobrý inštinkt, keď hľadal následníka svojho trónu.

Bilancia dedičov veľkého mysliteľa Saussura, prvej generácie štrukturalistov, ukazuje veľkosť jej práce v množstve i v hodnote. Ak sa dnes lingvistika kladie ako vzor exaktnosti ostatným spoločenským vedám, je to bezpochyby veľká zásluha tejto generácie. Nie preto, že by už ona bola „vtlačila“ jazyk do matematických modelov. Ale bez jej štruktúrnej analýzy, bez jej „vtesnania“ jazykových vlastností do logických protikladov by matematizácia jazykovedy nebola vôbec možná.

NOVÉ CESTY GLOTTOCHRONOLOGIE

932
5-7

VIKTOR KRUPA

Relatívne, nepriame datovanie zmien v histórii jazykov nestačí historicko-porovnávacej jazykovede vždy, ba ani nie je vždy možné. Je teda celkom pochopiteľné, že sa zjavili pokusy aspoň čiastočne odstrániť tento nedostatok. Tieto pokusy sa inšpirovali nelingvistickými chronologickými metódami. Morris Swadesh, patriarcha glottochronológie čiže lexikoštatistiky, vyšiel z rádiouhlíkovej metódy určovania veku archeologických nálezov¹. Rádiouhlíková metóda sa zakladá na skutočnosti, že rýchlosť rozpadu rádioaktívneho uhlíka obsiahnutého v organických látkach zostáva konštantná.

Swadesh vyšiel z predpokladu, že istá časť slovnej zásoby je v každom jazyku pomerne stála a tvorí základné jadro slovníka. Stretávame sa tu so známou myšlienkou základného slovného fondu, ktorá rozhodne nie je Swadeshovým objavom. Swadeshovo slovníkové jadro je však oveľa užšie a pozostáva buď z 215 alebo zo 100 slov (tzv. dlhý a krátky zoznam), vlastne pojmov, vybraných apriórne pre všetky jazyky. Podľa Swadesha ide o slová, ktoré nie sú špecifické pre žiadnu kultúrnu oblasť a ktoré by sa mali vyskytovať vo všetkých jazykoch. Glottochronologická metóda sa ďalej opiera o predpokladanú konštantnosť retencie prvkov základného slovníkového jadra. To znamená, že percento straty slov patriacich do základného slovníkového jadra, je približne rovnaké vo všetkých jazykoch. Na základe uvedených predpokladov môžeme vypočítať čas, ktorý uplynul od rozštiepenia materského jazyka na dva príbuzné jazyky, ak zistíme faktické percento geneticky príbuzných prvkov základného slovníkového jadra, ktoré si spoločne uchovali oba skúmané jazyky.

Robert Lees² vypočítal na základe trinástich kontrolných jazykov, že percento retencie sa pri dlhom zozname rovná 81 % za 1000 rokov. To znamená, že z týchto 215 slov po uplynutí tisícročia zostane v tomto jazyku 81 % čiže asi 174 slov. Pri krátkom zozname je retencia vyššia (86 %). Hodno tu

¹ Pozri práce M. Swadesh, *Lexico-statistic Dating of Prehistoric Ethnic Contacts*, Proceedings of the American Philosophical Society 96 (1952); 452–463; M. Swadesh, *Toward Greater Accuracy in Lexico-statistic Dating*, International Journal of American Linguistics 21 (1955), 121–137.

² R. Lees, *The Basis of Glottochronology*, Language 29 (1953), 113–127.

poznamenať, že už tento rozdiel ukazuje na nerovnorodosť základného slovníkového jadra, pokiaľ ide o životnosť jednotlivých prvkov: slová vyjadrujúce elementárnejšie pojmy majú dlhšiu životnosť než slová vyjadrujúce menej elementárne pojmy. Swadesh tento fakt zanedbal a bral za smerodajný len priemer pre celý zoznam. Ďalej sa dá predpokladať aj to, že jednotlivé jazyky sa môžu odlišovať od seba v tom, ktorá skupina slov je elementárnejšia pre jeden a ktorá pre druhý jazyk. Z toho by mohla, aspoň sčasti, vyplývať rozdielnosť retencií, ktorú zistili pre niektoré jazyky. K tejto otázke sa vrátíme neskôršie.

Pri vypočítavaní času, pred ktorým sa dva príbuzné jazyky od seba odštiepili, postupujeme podľa vzorca

$$d = \frac{\log C}{2 \log r},$$

kde d = čas v tisícročiach, C = percento zhodných prvkov zoznamu v oboch jazykoch a r = retencia (0.81 alebo 0.86).

Sarah Gudschinská³ doplnuje vzorec formulou na výpočet smerodajnej odchýlky

$$\sigma = \sqrt{\frac{C(1-C)}{n}},$$

kde n = počet porovnávaných slovných dvojíc. Takto môžeme vypočítať, o koľko rokov sme sa mohli pomýliť oboma smermi pri výpočte času, pred ktorým sa dva jazyky od seba oddelili.

Proti lexikostatistickej metóde sformulovanej najmä Swadeshom, Leesom a Gudschinskou, ktorá sa medzičasom aplikovala s väčším-menším úspechom na rozličné jazyky, sa čoskoro začali ozývať kritické hlasy⁴.

Jednotlivé námietky smerujú hlavne proti presnosti metódy (sem patrí otázka dubliet a kritérií posudzovania formálnej a významovej totožnosti porovnávaných slov vo dvoch rozličných jazykoch) ako i proti univerzálnosti predpísaného zoznamu. Ale najzávažnejšie výhrady sa týkajú predovšetkým predpokladanej rovnosti retencie v rozličných jazykoch a predpokladanej homogénnosti zoznamu, pokiaľ ide o životaschopnosť jednotlivých slov. Ináč povedané, vyslovovali sa názory, že rozličné jazyky môžu mať rozdielne

³ S. Gudschinsky, *The ABC's of Lexicostatistics* (Glottochronology), Word 12 (1956), 175–210.

⁴ H. Hoijer, *Lexicostatistics: A Critique*; Language 32 (1956), 49–60.

D. Chrétien, *The Mathematical Models of Glottochronology*, Language 38 (1962), 11–37.

K. Bergsland, — H. Vogt, *On the Validity of Glottochronology*, Current Anthropology 3 (1962), 115–153.

S. Levin, *The Fallacy of a Universal List of Basic Vocabulary*, Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists, The Hague 1964, 232–236.

retencie a ďalej, že v rámci toho istého jazyka sa jednotlivé slová či skupiny slov vyznačujú rozdielnou životaschopnosťou.

Najvýznamnejšiu kritiku predpokladu o rovnosti retencie v rozličných jazykoch vyslovili Knut Bergsland a Hans Vogt. Zistili napríklad, že moderná islandčina a riksmål vykazujú v porovnaní so starou nóřinou rozdiel v retencii 15—20 % (pri dlhom zozname), prípadne 8—18 % (pri krátkom zozname)⁵. Nereálne výsledky, presnejšie veľmi nízke hodnoty d , dostal pre slovanské jazyky aj István Fodor⁶. Vysvetľuje to tak, že základné slovníkové jadro sa nemení vždy a vo všetkých jazykoch rovnako rýchlo.

Nový, odlišný postoj zaujíma ku glottochronológii Nikolas J. van der Merwe⁷, ktorý sa usiluje modifikovať lexikoštatistickú metódu; pri úprave vychádza predovšetkým z predpokladu, že jednotlivé slová či skupiny slov v rámci toho istého jazyka sa vyznačujú rozdielnou životaschopnosťou.

Van der Merwe postupuje asi takto. Označíme si tisícročia symbolom t a počet zachovaných slov symbolom y , pričom c nám bude označovať retenciu (ďajme tomu 0.81). Vzťahy medzi týmito veličinami sa dajú matematicky formulovať ako

$$y = c^t.$$

Musíme si však uvedomiť, že počet rovnakých zachovaných slov vo dvoch jazykoch nebude udávať číslo 0.81 ale 0.65 (0.81 krát 0.81), teda

$$y = c^{2t}.$$

Je to rovnica exponenciálneho rozpadu a po logaritmizácii sa dá znázorniť ako priamka.

Van der Merwe transformuje tento jednoduchý vzťah do zložitejšieho modelu. Inšpiruje sa pritom rozpadom rádioaktívnych izotopov. Ak máme istý počet atómov N_0 nejakého izotopu v čase $t = 0$, jeho rozpad sa dá vyjadriť rovnicou

$$N = N_0 e^{-t/\tau},$$

kde N je počet atómov, ktoré sa zachovali v čase t , e je základ prirodzených logaritmov (2.718) a τ je konštanta rozpadu odvodená od polčasu rozpadu. Van der Merwe zamenil N za y , vypočítal $\tau = 2.304$ a dostal rovnicu

$$y = e^{-t/\tau}.$$

Už sme spomínali, že citeľným nedostatkom klasickej glottochronologickej metódy boli prívelmi nízke odhady časovej hĺbky pre dvojice jazykov vykazujú

⁵ K. Bergsland, — H. Vogt, citované dielo, str. 125.

⁶ I. Fodor, Kritické poznámky k štúdiu K. Bergsland — H. Vogt: *On the Validity of Glottochronology*, *Current Anthropology* 3 (1962), 131—134.

⁷ N. J. van der Merwe, *New Mathematics for Glottochronology*, *Current Anthropology* 7 (1966), 485—488.

júcich nízke percento spoločne zachovaných prvkov. Tento dôsledok vyplýval z neodôvodneného predpokladu o rovnakej priemernej životaschopnosti všetkých prvkov základného slovníka jadra. Skutočnosť je však inakšia: Najprv vypadávajú z jazyka zraniteľnejšie prvky, kým odolnejšie zostávajú. To znamená, že retencia nezostáva v priebehu tisícročí konštantná, ale rastie.

Z tohto dôvodu navrhuje van der Merwe roztriediť základné slovníkové jadro na niekoľko skupín vyznačujúcich sa rozdielnymi konštantami τ . Ak by sme ho rozdelili napríklad na tri skupiny, potom

$$y = \frac{1}{3} e^{-t/\tau_1} + \frac{1}{3} e^{-t/\tau_2} + \frac{1}{3} e^{-t/\tau_3}.$$

Vidíme, že tento matematický model glottochronológie sa zakladá na sumácii niekoľkých exponenciálnych funkcií rozpadu. Všeobecne sa dá vyjadriť takto:

$$y = \frac{1}{x} \sum_{i=1}^x e^{-t/\tau_i},$$

kde y je počet spoločne zachovaných slov zoznamu, x je počet podtried, na ktoré sme zoznam rozdelili podľa rozdielnosti v τ a τ_i sú retencie jednotlivých podtried.

Pravda, treba si uvedomiť, že túto rovnicu možno rozriešiť len na počítači. Platí len pre zoznam slov, na základe ktorého bola vypočítaná.

Problémom zostáva, ako rozdeliť základné slovníkové jadro na podtriedy; van der Merwe navrhuje rozdelenie na desať podtried. Je otázne, či a do akej miery sa rozličné jazyky zhodujú v tom, ktoré prvky patria do ktorej podtriedy, aké dôsledky vyplynú z prípadných rozdielností pre tento glottochronologický model.

Van der Merwe vyriešil, ako sa zdá, len jeden problém klasickej glottochronologickej metódy, ktorý vyplynul z predpokladu o rovnakej priemernej životaschopnosti jednotlivých prvkov základného slovníkového jadra: podceňovanie časovej hĺbky pri nízkych percentách spoločne zachovaných prvkov. Podceňovanie časovej hĺbky však vychádzalo aj v prípade niektorých jazykov vyznačujúcich sa vysokým percentom spoločne zachovaných slov (slovanské jazyky). Rozrieši sa pomocou nového modelu tento nedostatok? Odpoveď na túto otázku nám dá len aplikácia van der Merweho metódy na konkrétne jazyky.

ZASADNUTIE MEDZINÁRODNEJ KOMISIE PRE SLOVANSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS

V dňoch 15. až 20. mája 1967 konalo sa v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach zasadnutie — v celkovom poradí už ôsme — komisie pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistev. Zasadnutie tejto komisie sa uskutočnilo na Slovensku po prvý raz z podnetu Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, ktorý zasadnutie zabezpečil aj z organizačného hľadiska. Celkový priebeh zasadnutia tejto komisie mal však skôr charakter konferencie a konal sa za účasti zástupcov všetkých štátov, ktoré participujú na tejto úlohe. Boli tam prítomní členovia komisie pre Slovanský jazykový atlas, jednak i členovia tzv. pracovnej skupiny, a to: prof. R. I. Avanesov, predseda komisie, V. F. Konnova, tajomníčka komisie, S. G. Požarickaja, J. Sochackaja (SSSR), prof. W. Doroszewski, W. Pomianowska, tajomníčka komisie, J. Basara, B. Falińska, H. Horodyska, M. Szymczak (Poľsko), prof. R. Alexić, prof. D. Brozović, prof. B. Vidoeski, prof. J. Vuković, prof. T. Logar (Juhoslávia), prof. St. Stojkov, I. Kočev, V. Rajnov (Bulharsko), F. Michalk (NDR), E. Vrabie (Rumunsko), P. Király (Maďarsko), prof. J. Hamm (Rakúsko), prof. B. Meriggi (Taliansko) a prof. J. L. Perkowski (USA).

Z Čiech a Moravy boli na zasadnutí prítomní prof. B. Havránek, prof. J. Bélič, prof. A. Lamprecht, A. Vašek, S. Utěšený a J. Mudra.

Zo Slovenska sa na zasadnutí zúčastnili viacerí pracovníci Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, a to: doc. J. Ružička, riaditeľ Jaz. ústavu L. Štúra SAV, prof. J. Štolec, prof. E. Jóna, doc. V. Blanár, doc. F. Buffa, I. Kotulič, J. Oravec, G. Horák, A. Habovštiak, A. Ferenčíková, I. Ripka, Š. Lipták, M. Majtán, zástupcovia Univerzity Komenského prof. E. Paulíny, prof. J. Stanislav, doc. P. Ondrus, doc. Š. Ondruš, K. Palkovič, J. Štibraný, ako aj zástupcovia vysokých škôl a pedagogických inštitútov v Prešove, B. Bystrici, Trnave a Nitre, a to: doc. Št. Tóbiš, doc. Š. Krištof, A. Ryzková, J. Muranský a J. Matejčík.

Cieľom zasadnutia bolo: 1. zhodnotiť doterajšie výsledky v zbieraní materiálu; 2. pripraviť podmienky pre kartografické spracovanie; 3. zamerať sa na typologickú analýzu bodov. Súčasne ako jeden z hlavných bodov programu sa určilo, že v priebehu zasadnutia sa vykoná za účasti predstaviteľov jednotlivých národných komisií prvý skúšobný výskum v jednom zo siete bodov určených pre Slovanský jazykový atlas. Tento výskum sa uskutočnil v obci Suchá n/Parnou v Trnavskom okrese.

Hoci zasadnutie komisie malo skôr pracovný charakter, veľká pozornosť sa venovala aj viacerým teoretickým otázkam tak v referátoch ako aj v diskusných príspevkoch. Úvodným slovom zasadnutia komisie bol referát R. I. Avanesova *O práci na atlase v r. 1966—1967* hneď v prvý deň zasadnutia. Po tomto referáte nasledovali referáty predstaviteľov národných komisií o výsledkoch prác v jednotlivých krajinách. Z údajov predstaviteľov týchto komisií vyplývalo, že explorátorské práce vo všetkých štátoch pokračujú podľa stanoveného programu a že tento pracovný program sa bude dať dodržať aj v nasledujúcich rokoch.

Z ostatných referátov, ktoré odznali na tomto zasadnutí, treba uviesť referát W. Pomianowskej *O kartografovaní lexikálnych a slovotvorných javov* a referát prof. J. Štolca *O pokuse kartografovania materiálu pre Slovánsky jazykový atlas*. Referát J. Štolca bol dôležitý aj preto, že ho autor spracoval na základe materiálu, ktorý mu dodali pre tento cieľ všetky pracoviská zúčastňujúce sa na výskume.

Kartografickými otázkami sa zaoberal aj F. Michalk v referáte *O metódach mapovania pri spracúvaní atlasu lužických nárečí v NDR*. Sovietski účastníci venovali zas pozornosť typológii skúmaného bodu v referáte S. G. Požarickej *O fonologickej charakteristike nárečia na základe materiálu OLA* a v referáte V. F. Konnovej *Typologický prístup k lexikálno-sémantickej rovine podľa OLA*.

Zaujímavým a z pracovného hľadiska dôležitým bol príspevok J. L. Perkowského z USA (Texas), ktorý na zasadnutí predniesol návrh, aby sa ako dodatok k Slovánskému jazykovému atlasu pripojili aj údaje o jazykoch slovanských skupín žijúcich na území USA. Značná pozornosť sa venovala v priebehu zasadnutia aj otázkam súvisiacim s metódami výskumu jednotlivých nárečí v teréne, najmä v príspevkoch A. Vaška, A. Habovštiaka, S. Utěšeného, I. Kočeva, T. Logara a iných účastníkov.

Diskusia o týchto otázkach sa rozvinula najmä po výskume nárečia v Suchej n/Parnou, ktorý účastníci zasadnutia vykonali v tejto obci hneď v druhý deň zasadnutia. Úvodom k tomuto výskumu bol referát prof. E. Paulinyho, ktorý podal účastníkom konferencie charakteristiku západoslovenských nárečí, pravdaže s ohľadom na nárečia v Suchej n/Parnou. Výskum v tejto obci bol jeden z hlavných bodov programu a jeho cieľom bolo na základe výberu otázok z *Dotazníka pre Slovánsky jazykový atlas* (Moskva 1965) vyplniť odpovede na podaktoré otázky za účasti zahraničných i domácich účastníkov priamo v teréne. Pri tomto výskume sa mala overiť jednak aj transkripcia, najmä však bolo dôležité zistiť, či sa bude dať v priebehu výskumov pre OLA zabezpečiť jednotný exploračný postup, ktorý je pre získanie rovnorodého a vzájomne porovnateľného materiálu osobitne dôležitý. Nerovnaký metodický postup by mohol značne ohroziť kartografické práce a tak celé podujatie by napokon nesplnilo svoj cieľ. Skúšobný výskum v Suchej n/Parnou mal však poukázať aj na ťažkosti, ktoré sú spojené so zbieraním materiálu podľa dotazníka pre OLA. Výber otázok sa preto volil tak, aby sa v ňom vyskytovali nielen otázky, ktoré exploračtorom nerobia ťažkosti pri výskume, ale aj zložité otázky, pri ktorých treba hľadať hneď na začiatku výskumu osobitné metodologické postupy. V súvislosti so skúšobným výskumom nárečia v Suchej n/Parnou možno uviesť, že výskum v tejto obci splnil svoju úlohu tak z vedeckého ako aj zo spoločenského hľadiska.

V priebehu rokovania komisie sa vynorila ako osobitne závažná aj otázka, akým spôsobom zaradovať získaný materiál do kartoték. Po vykonaní všetkých výskumov na celom slovánskom území sa získa veľmi rozsiahly materiál, ktorý treba tak roztriediť a uskladniť, aby bol prístupný nielen pre kartografovanie, ale aj pre iné slavistické ciele, napr. pre monografické spracovanie podaktorých javov. Na základe diskusie sa nakoniec dospelo v tejto dôležitej otázke k záveru, že treba rátať nielen s centrálnou kartotékou, ktorá bude v Moskve, ale aj s kartotékami v jednotlivých štátoch. Hodnotu takýchto kartoték zaiste netreba osobitne zdôrazňovať a ich význam vynikne až vtedy, keď sa získa materiál z celého skúmaného územia.

Výskum podľa Dotazníka pre Slovánsky jazykový atlas sa prakticky už vykonáva vo všetkých štátoch zúčastnených na tejto úlohe. Doterajšie skúsenosti však ukázali, že je potrebné viaceré otázky spresniť v podobe smerníc pre exploračtorov. Takéto smernice sa síce už publikovali, treba ich však ešte doplniť o nové poznatky a zistenia získané

v priebehu explorátorských prác. **S týmto cieľom sa ustanovila aj pracovná skupina, ktorá doplní smernice.**

Vzhľadom na to, že už v priebehu výskumov nárečí treba sa venovať aj kartografickým prácam, zaoberali sa členovia komisie aj týmito otázkami. V tejto súvislosti sa na zasadnutí komisie schválili už aj dva druhy máp, a to: 1. základná mapa, zahrňujúca celé skúmané územie; 2. pracovné mapy, ktoré rozdeľujú skúmané územie na päť častí. Základná mapa má slúžiť na zobrazenie jazykového stavu na celom skúmanom území, pracovné mapy budú zas podkladom na zachytenie nárečového stavu v jednotlivých krajinách v priebehu kartografických prác. Tieto mapy sa vyhotovia v NDR.

V ostatných dňoch malo zasadnutie už viac pracovný ako konferenčný charakter. S tým cieľom, aby sa jednotlivé otázky čo najskôr doriešili, utvorili sa napokon aj tri subkomisie, a to 1. pre kartotéku; 2. pre mapovacie otázky; 3. pre vypracovanie uznesenia a programu v ďalšom pracovnom období.

V závere zasadnutia požiadali napokon členovia komisie pre OLA jej predsedu R. I. Avanesova, aby na najbližšom VI. medzinárodnom sjazde slavistov, ktorý sa bude konať v r. 1968 v Prahe, predniesol v mene celého pracovného kolektívu referát o stave a priebehu prác na tomto závažnom slavistickom podujatí.

Zasadnutie komisie sa skončilo v piaty deň konferencie prečítaním uznesenia, v ktorom bol zachytený nielen priebeh zasadnutia, ale aj jednotlivé rezolúcie a pracovný program na budúce zasadnutie v Budyšíne. S účastníkmi zasadnutia komisie pre Slovanský jazykový atlas sa napokon rozlúčil doc. dr. J. Ružička, riaditeľ Jazykovedného ústavu L. Štúra.

Svoj pobyt na Slovensku zakončili zahraniční účastníci zasadnutia návštevou pracovísk Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a prehliadkou mesta Bratislavy.

Zasadnutie komisie pre OLA sa na Slovensku uskutočnilo po prvý raz. Jeho usporiadanie u nás je vlastne aj ocenením prác, ktoré vykonávajú slovenskí dialektológovia pre toto významné slavistické podujatie. Bude však potrebné, aby sa aj v budúcnosti splnili všetky úlohy, ktoré si vyžaduje realizácia tohto mimoriadne závažného diela. Slovanský jazykový atlas je z hľadiska postavenia slovenčiny v rámci slovanských jazykov dôležitý aj pre slovenskú jazykovedu. Je to práca, v ktorej naisto vynikne slovenčina ako jazyk s osobitným charakterom. Treba jej preto venovať náležitú pozornosť aj v ďalšej fáze prác na tomto náročnom jazykovednom diele.

A. Habovštiak

SYMPOZIUM O SLOVANSKÝCH HISTORICKÝCH SLOVNÍKOCH

Z iniciatívy Slovanskej komisie Jazykovednej sekcie Poľskej akadémie vied (predseda prof. S. Urbańczyk) zišli sa po prvý raz zástupcovia kolektívov, ktoré pracujú na slovanských historických slovníkoch, na trojdňovom sympóziu v Krakove (3.—5. apríla 1967), aby sa vzájomne poinformovali o stave prác, aby si vymenili doterajšie skúsenosti a pouvažovali o základných koncepčných otázkach. Na krakovskom sympóziu sa zúčastnili zástupcovia kolektívov staroslovienskeho (Praha) a cirkevnoslovanského slovníka (Praha, Zagreb), ďalej slovníka staroruského (Moskva), staroukrajinského (Lvov), starobulharského (Sofia), staropolského (Krakov), historického slovníka poľštiny 17.—18. storočia (Varšava), staročeského slovníka (Praha) a slovenského historického slovníka (Bratislava). Prof. R. Avanesov referoval aj o starobieloruskom (v zastúpení A. Žurav-

ského z Minska) a o malom staroruskom slovníku (v zastúpení prof. S. Barchudarova z Moskvy), takže prítomní získali prehľad o **prevažnej väčšine slovanských historických slovníkov**. V príprave týchto významných kolektívnych diel najďalej pokročila práca pri vydávaní staropolského (z plánovaných 10–12 dielov vychádzajú zošity 4. dielu) a staroslovienskeho slovníka. V tlači je prvý zošit *Staročeského slovníka* (od začiatku litery N; nadväzuje na Gebauerov slovník), v r. 1969 bude prichystaný pre tlač I. diel dvojzväzkového staroukrajinského slovníka. Ukážkový zošit *Slovníka staroukrajinského novy* vyšiel v Kijeve v r. 1964. Ústav ruského jazyka vydal v r. 1966 pod redakciou R. I. Avanesova *Slovať drevnerusskogo jazyka 11.–14.vv.* s teoretickým úvodom a ukážkovými heslami. Od r. 1969 má vychádzať Malý staroruský slovník 11.–18. stor. (v troch zväzkoch). Ostatné slovanské historické slovníky sú v štádiu heuristického výskumu (výber pamiatok, prepisovanie, excerptovanie textov a budovanie kartotéky).

Po otvorení sympózia predsedom Jazykovednej sekcie PAN prof. Z. Klemensiewiczom osvetlil prof. R. I. Avanesov teoretické základy staroruského slovníka, spôsob spracovania hesla a podal charakteristiku prameňov. Bude to výkladovo-prekladový slovník tezaurového typu (každé slovo v každom použití). Pripravujú sa samostatné onomastické slovníky, takže z onomastického materiálu, ktorý by ináč historický slovník mal obsiahnuť, budú použité len vlastné mená s podobou apelatíva. Z gramatických informácií sa podá len tolko, aby sa slovo dalo zaradiť do paradigmy. Slová, ktoré majú odlišnú paradigmu, spracúvajú sa v odlišných heslách (*grad-gorod*). — Dr. F. V. Mareš predniesol koncepciu cirkevnoslovanského slovníka. Rozlišuje tri etapy cirkevnej slovančiny: a) starocirkevnoslovanskú (jej jazykovým základom je živá podoba bulharsko-macedónskeho dialektu, jej slovnú zásobu spracúva Starosloviensky slovník), b) cirkevnoslovanskú (spoločný kultúrny jazyk väčšiny Slovanov od 12.—17. storočia a c) novocirkevnoslovanskú (cirkevná slovančina tu už nemá funkciu spisovného jazyka, ale „linguae sacrae“). Cirkevná slovančina bola literárnym jazykom Slovanov, zastupovala spisovnú funkciu slovanských jazykov pred ich formovaním ako spisovných. Pokiaľ ide o normu cirkevnej slovančiny, mala tradičný knižný štandard s nepravidelnosťami miestneho rázu. Cirkevnoslovanský slovník by mal pokračovať v lexikografickej praxi Staroslovienskeho slovníka. — Dr. Z. Hauptová najprv načrtla históriu a zásady spracovania Staroslovienskeho slovníka (4 zväzky s retrográdnym indexom a s indexom grécko-staroslovienským a latinsko-staroslovienským), potom podala koncepciu stručnejšieho jednozväzkového slovníka; kriticky sa pritom vyrovnávala s náhľadmi sovietskej slavistky Cajtlinovej. — Dr. A. Nazorová informovala o príprave cirkevnoslovanského slovníka hlaholsko-chorvátskej redakcie. Chronologický rámec slovníka siaha od konca 11. storočia do r. 1561. Kartotéka obsahuje okolo 600 000 lístkov, má sa dokončiť v r. 1968. (Uvádzané klasifikačné kritériá pri výbere textov by sa žiadalo prehlásiť pri hybridných útvaroch a doplniť o zložku lexikálno-sémantickú).

Staroukrajinskému slovníku 14.—15. storočia boli venované 2 referáty. Celkovú charakteristiku diela podala vedúca kolektívu prof. L. Humeč'ka. Slovník má ukázať rozvoj lexikálneho systému daného obdobia. Spracúva sa v ňom všetka lexika daného obdobia. Ak nie sú výrazné ukrajinské alebo bieloruské jazykové znaky pamiatky, pri výbere textov je rozhodujúce teritoriálne hľadisko. Domnievame sa, že v týchto prípadoch by bolo užitočné uplatňovať hľadisko systému ukrajinskej slovnej zásoby, aby sa naznačila osobitná lexikálna platnosť formálne zhodných slov v ukrajinjine. Ďalej by bolo na mieste využiť pre slovník aj vlastné mená v cirkevnoslovanských pamiatkach, ak označujú reálie z Ukrajiny. Dr. U. Jedlinska presvedčivo ukázala na materiáli zo staroukrajinského slovníka, ako pomáha lexikálny a gramatický kontext hlbšie postihnúť význam slova. V zhode s našimi názormi zdôraznila dôležitosť súčasných

nárečí a lexikografických prác pre rekonštrukciu staršieho významu slova. — V starobulharskom slovníku — ako uviedla dr. B. Bojadžieva — sa spracúva slovná zásoba zo starobulharských pamiatok 10.—15. storočia. Oddelujú sa pamiatky srbskej redakcie, ale vyexcerpovala sa časť prameňov, ktoré obsahuje Starosloviensky slovník (napr. Codex Marianus, Codex Zografensis). Onomastický materiál sa zaraďuje do spoločnej a do osobitnej onomastickej kartotéky. Archív pre historický slovník má nateraz okolo pol milióna lístkov.

Teoreticky najpremyšlenejšiu koncepciu historického slovníka predniesli **zástupcovia** kolektívu Staročeského slovníka. Akad. B. Havránek v úvodnom prejave pripomenul, že pripravovaný slovník má odhaliť štruktúru staročeskej slovnej zásoby. Staročeská slovná zásoba doložená v polytematických prameňoch predstavuje istý uzavretý celok. Týka sa okruhu spisovného jazyka. Silné kontakty s inými jazykmi (najmä latinčina a nemčina) podnecovali domáci vývin. Zpráva dr. M. Nedvědovej o histórii a charaktere Staročeského slovníka (veľký slovník s výberovou exemplifikáciou) obsahovala podnetné myšlienky pre mladšie kolektívy. Heslár slovníka má 80—85 tisíc jednotiek. Latinsko-staročeský slovník pomôže zisťovať staročeské synonymá. V referáte *O objektívnejšom vymedzení základnej lexikálnej jednotky v historickom slovníku* objasnil dr. I. Němec vypracovaný model riešenia konfliktu medzi lexikologickou teóriou a lexikografickými možnosťami vzhľadom na systém starej češtiny a na daný typ slovníka. Pri určovaní slovného významu možno rozličným spôsobom využívať jednotlivé významotvorné činitele. Z významotvorných činiteľov poskytuje najobjektívnejšie meradlo **valencia** slova (kontextová spojitelnosť s výrazmi istého sémantického okruhu). Kritérium transformácie nám pomáha posúdiť, kedy má výraz s rôznou konštrukciou jeden význam a kedy má výraz s jednou konštrukciou viac významov. Němecov referát, ktorého myšlienky už poznáme z článku v Slove a slovesnosti (XXVI, 1965, 136—150), je prínosom pre teoretickú lexikografiu. Dr. E. Michálek ukázal, ako táto teória umožňuje vypracovať jednotný lexikografický model na riešenie sporných problémov. Znalosť staršieho systému pomáha kompenzovať nedostatok jazykového vedomia a neúplnosť dokladov.

Prof. S. Urbańczyk hovoril o skúsenostiach z koncipovania a redakcie Staropolského slovníka. Okrem iného zdôraznil, že pri historickom slovníku nejde len o spracovanie významovej stránky slova na základe dokladového materiálu, ale historikovi jazyka treba poskytnúť údaje aj o prameňoch výskytu a štylistickom prostredí príslušného slova, o jeho životnosti; dôležité sú nárečové tvary a výrazy. Na rozdiel napr. od Staročeského slovníka Staropolský slovník bude obsahovať len okolo 15.000 slov. Namiesto rozčleňovania hesla na mnohé významy uvádzajú sa všetky použitia v rozličných kontextoch. — V referáte *Prevzaté slová v historickom slovníku* zaoberal sa doc. V. Blanár problematikou spracovania jednej dôležitej vrstvy slovnej zásoby tých jazykov, ktorých predpisovný kultúrny útvar vznikol interferenciou domáceho nárečového základu a iného blízkeho slovanského spisovného jazyka. Svoju myšlienku demonštroval na staršom slovenskom lexikálnom materiáli. V prvej časti referátu informoval o stave heuristických prác pri príprave slovenského historického slovníka, na ktorom sa pracuje v historickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Jeho teoretické princípy boli blízke východiskám I. Němca. — Mgr. J. Reczek sa zaoberal spracovaním českých a ukrajinských slov v Staropolskom slovníku. V diskusii (dr. I. Němec) sa žiadalo dôslednejšie pridávať genetické kvalifikátory, pretože je to dôležité pri posudzovaní štylistickej platnosti slova. — Napokon predniesol prof. R. I. Avanesov informáciu o stave prác na starobieloruskom slovníku. Excerptuje sa 300 vybraných pamiatok od začiatku 15. do 18. storočia; nateraz 700.000 lístkov; kartotéka má byť dokončená v r. 1972. Pri

výbere pamiatok je rozhodujúce teritoriálne kritérium, lebo zásady pre odlišenie cirkev-noslovanských, ukrajinských a bieloruských prvkov neboli vypracované. R. I. Avanesov sa zmenil aj o príprave Malého staroruského slovníka, ktorý má byť pomôckou pri čítaní staroruských textov. Pripravuje sa v Ústave ruského jazyka v Moskve pod vedením prof. S. Barchudarova.

Po pozdravnom prejave prof. R. I. Avanesova zhodnotil výsledky sympózia akad. B. Havránek. Z jeho záverečného prejavu zasluhujú zmienku tieto myšlienky: Slovanské historické slovníky spracúvajú slovnú zásobu istého druhu literárnych jazykov. V nich sa výraznejšie prejavujú kontakty s príbuznými a nepríbuznými jazykmi. Historický slovník sa musí vyrovnáť s celým jazykom, nejde len o jednotlivé slová. Slovo sa nesmie odtrhať od celej doby a jazyka. Vzhľadom na informatívne úlohy historického slovníka treba spracovať aj izolované slová, ale treba ich ako také označiť. Lexikologická teória tu úzko súvisí s dôkladnou filologickou prácou.

Na okraj rokovaní o slovanských historických slovníkoch pripájam niekoľko vlastných poznámok. Sotva možno pochybovať, že celý komplex rozmanitých otázok, ktoré nastoluje príprava historického slovníka, dá sa riešiť len po ujasnení si teoretických východísk. Jednota lexikologickej teórie a praxe sa na sympóziu nielen postulovala, ale napr. kolektív Staročeského slovníka potvrdil plodnosť tejto požiadavky vypracovaním jednotného modelu riešenia konkrétnych lexikografických problémov. Dôležitá je myšlienka, že pri spracúvaní historického slovníka sa nesmú jednotlivé slová izolovať od ostatných prvkov svojej zásoby, ale treba ich hodnotiť v súvislosti s celým lexikálnym a jazykovým vývinom, ba treba brať do úvahy širšie jazykové a kultúrno-spoločenské súvislosti onej doby. Nie je náhodné, že sa pripravované historické slovníky opierajú o kánon vybraných pamiatok, výber slov sa odmieta ako subjektivistický. Úsilie oddeliť napr. ukrajinské a bieloruské prvky v starých písomnostiach odmietol R. I. Avanesov slovami, že nemožno v historickom slovníku rozdeľovať to, čo nebolo v staršom jazyku rozdelené. Formulácia dobre vystihuje pohľad na jazyk starých písomností ako na jednotný štruktúrny útvar, necháva však otvorené niektoré dôležité otázky. Pri určovaní kánonu pamiatok reprezentatívnych pre daný jazyk rozhoduje niekedy (pri nedostatku jazykových diferenciačných kritérií) teritoriálne hľadisko. Výberom reprezentatívnych pamiatok sa len do istej miery obmedzí frekvencia cudzích a prevzatých slov s nízkym stupňom zdômácnenia, ktoré pri kontaktoch blízkych slovanských literárnych jazykov v hojnej miere interferovali. Zaradiť do slovníka takéto prevzaté slová s nízkym stupňom zdômácnenia? Ak áno, ako ich spracovať? V čom sa prejaví národná špecifika historického slovníka, keď sa napr. pre cirkevnoslovanský a starobulharský slovník použije početná skupina zhodných prameňov? Spôsob riešenia vidím v hodnotení dokladov z hľadiska vývinu príslušnej domácej lexiky. Ukázal som to na príklade slovenského historického slovníka. O tejto otázke by bola na mieste dôkladná výmena názorov. Bude potrebné ešte považovať aj o využití vlastných mien v historických slovníkoch. Nemyslím tu na teoretickú stránku vecí, ale na hodnotu vlastných mien ako historického jazykového materiálu v písomnostiach, ktoré neboli zaradené do zbierky pamiatok pre historický slovník (napr. vlastné mená v cirkevnoslovanských pamiatkach, ktoré sa neexcerpujú pre ukrajinský a bieloruský historický slovník). K týmto a iným otázkam sa budeme, dúfam, vracieť na budúcich lexikografických sympóziách. (Želania pokračovať v podobných diskusných stretnutiach sa vyslovovali spontánne.) Je tiež zaujímavé, že vzhľadom na aktuálne vedecké, pedagogické a kultúrne potreby niekoľké kolektívy chystajú malé (alebo príručné) historické slovníky. Aj tu by bola užitočná úzka výmena pracovných zásad a skúseností.

V. Blaniár

III. ZASADANIE MEDZINÁRODNEJ KOMISIE PRE SLOVANSKÚ ONOMASTIKU

Svetová onomastika prežíva obdobie veľkého rozmachu. Tým potešiteľnejší, ale aj nevyhnutnejší je rozvoj slovenskej onomastiky, rozvoj onomastického bádania v slovenských krajinách a v krajinách, ktoré obývali Slovania v minulosti.

V dňoch 14.–17. septembra 1966 konalo sa v Dome vedeckých pracovníkov ČSAV v Libliciach III. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovenskú onomastiku, ktorého sa zúčastnili vedeckí pracovníci z Poľska (M. Karaš, M. Malecowa, S. Rospond, W. Taszycki, P. Zwoliński), Juhoslávie (M. Pavlović, P. Šimunović, B. Vidoeski), Bulharska (J. Zaimov), SSSR (K. K. Cilujko), NDR (E. Eichler, Rudolf Fischer, Reinhard Fischer, J. Schultheis, T. Witkowski), Maďarska (I. Sipos) a vyše 40 našich jazykovedcov, historikov, archivárov a geografov, ktorí pracujú v oblasti antroponomastiky alebo toponomastiky (zo Slovenska V. Blanár, R. Krajčovič, Š. Krištof, B. Varsik, M. Majtánová, M. Majtán).

Aj keď pôvodný návrh programu obsahoval len tri základné okruhy otázok, o ktorých sa malo rokovať (slovenský onomastický atlas, spracúvanie hydronymie a slovenská onomastická terminológia), predložené materiály boli natoľko rôznorodé, mnohotematické, že rokovanie prerástlo rámec pracovného zasadania a bolo vlastne akýmsi sympóziom a súčasne prvou konferenciou československej onomastiky.

Pri rokovaní o všeobecných onomastických otázkach sa hodne hovorilo o problémoch substrátov, a to všeobecne, z hľadiska metodiky onomastickej práce so substrátom, i konkrétne (V. Polák, J. Zaimov, M. Pavlović a i.). Zdôraznila sa potreba zachytiť pri kartografickom spracúvaní substrátov aj stupeň pravdepodobnosti (L. Zgusta).

Významným príspevkom z teoretickej antroponomastiky bol referát *K vývinu slovenských pomenovacích sústav* (V. Blanár), v ktorom autor predniesol novú koncepciu štruktúrnej analýzy slovenských osobných mien, založenej na antroponymickej hodnote mena a na jeho funkciách identifikačnej, príbuzenskej, sociálno-právnej a charakterizačnej. Antroponymická hodnota toho istého mena je v jednomennej sústave iná ako v dvojnomennej, pretože spočíva v hierarchii jeho funkcií, aj keď čisto lingvistická analýza v slovo-tvornej ani v tvarovej výstavbe mena rozdiely zistiť nemôže. V diskusii k referátu sa pripomenula okolnosť, že pri živom pomenúvaní sa vyskytujú aj iné štruktúrne typy ako v úradnom pomenovaní (F. Mareš), a potreba rozlišovať najmä pri diachrónnom spracúvaní pomenúvanie na dedinách a v mestách (B. Havránek).

V referátoch a diskusných príspevkoch o atlasových prácach sa konštatovalo, že niektoré základné tézy koncepcie slovenského onomastického atlasu sa už vykryštali-zovali, ale realizovanie tohto veľkolepého diela je podmienené vypracovaním národných onomastických atlasov a čiastkových antroponymických, hydronymických a iných atlasov. Hovorilo sa o prípravných atlasových prácach v jednotlivých krajinách, o mapo-vaní jednotlivých typov miestnych názvov na celom slovenskom území (S. Rospond), o projekte atlasu starej toponymie na veľkomoravskom území (R. Krajčovič), o spracú-vaní starosrbskej toponymie (E. Eichler), plénum sa mohlo oboznámiť s konceptom atlasu českých miestnych názvov (V. Šmilauer). V diskusii sa zdôraznila dôležitosť chronológie jednotlivých typov mien a názvov, lebo nie je na všetkých slovenských územiach rov-naká (R. Fischer). Vyslovila sa aj požiadavka zahrnúť do onomastického bádania zeme-pisnú nomenklatúru (mesto, pole, niva, luh ap.) a kartograficky ju spracúvať (M. Karaš, S. Utěšený).

V časti rokovania, ktorá bola vyhradená hydronymii, sa načrtnol stav spracúvania hydronymie v jednotlivých slovenských krajinách. V Poľsku vyšla monografia o hydrony-mii Visly od P. Zwolińskiego, povodia ostatných riek sa spracúvajú. J. Zaimov pracuje na východoalbánskej hydronymii, M. Pavlović na hydronymii riek Moravy a Nišavy.

M. Frydrieh pripravuje hydronymiu českých riek. Hydronymický atlas Ukrajiny má byť hotový do roku 1980 (K. K. Cilujko).

V referátoch a v diskusii o ustalovaní slovenskej onomastickej terminológie sa vyslovi-
lo aj niekoľko všeobecných zásad, napr. že základná onomastická terminológia musí ob-
sahovať aj všeobecne jazykovedné termíny, a to z teoretických aj praktických dôvodov,
pretože ju budú používať aj nelingvisti, že ustálené termíny nie je možné meniť, že pri
ustalovaní treba spolupracovať aj s geografmi ap. (V. Blanár, V. Šmilauer).

Niektoré ďalšie príspevky boli z oblasti mikrotoponomastiky (I. Honl, F. Matějek,
A. Turek, M. Majtán), niektoré sa týkali historickej toponymie (B. Varsik), prameňov
(J. Nuhlíček, P. Zaoral), techniky kartografickej práce (F. Roubík) a i.

Počas štvordňového rokovania sa prednieslo dovedna 36 referátov a mnoho diskusných
príspevkov. Rozsah zprávy však nedovoľuje niektoré otázky ani spomenúť.

V uzneseniach zasadania sa hovorí o účasti slovenskej onomastiky na rozmachu on-
mastiky svetovej. Konštatuje sa, že aj keď sa v slovenských krajinách a v krajinách
s niekdajším slovanským osídlením onomastika stále viac rozvíja, sú v jej organizácii
isté medzery. Podporuje sa rezolúcia, na ktorej sa uzniesla Vsesojuznaja konferencia
po toponimike SSSR roku 1965 a v ktorej sa žiada zriadenie akademického pracoviska
a vydávanie onomastického časopisu v SSSR. Musí sa zaktivizovať aj onomastika v Bielo-
ruskej SSR a srbská onomastika.

Aby sa dosiahla stabilita onomastickej práce a zaručila jej náležitá vedecká úroveň,
treba zaviesť onomastiku do učebných programov vysokých škôl. Treba viesť posluchá-
čov filológie, histórie a geografie k prácam z oblasti onomastiky, usporiadať špeciálne
kurzy a tak záujmom o onomastiku umožniť náležité školenie.

Osobitnú pozornosť si vyžaduje onomastický výskum na územiach kedysi slovanských
(v Nemecku, Rakúsku, Maďarsku, Rumunsku, Albánsku a Grécku), kde vlastné mená
sú niekedy jediným svedectvom o jazyku vymretých slovanských kmeňov, aj keď štúdium
je sťažené ich substitúciou do preberajúcich jazykov. Prijalo sa uznesenie utvoriť subko-
misiu pre štúdium slovenskej onymie na dnes už neslovanských územiach a jej organizo-
vaním poverili onomastické stredisko v Lipsku.

V uzneseniach sa upozorňuje na naliehavú potrebu zozbierať mikrotoponymický
materiál, lebo po kolektivizácii poľnohospodárstva mnohé názvy stratili svoju funkciu
a zanikajú. Zodpovední činitelia si musia uvedomiť zodpovednosť, ak sa ich vinou nezoz-
biera tento významný jazykový materiál, pokiaľ ešte existuje. Aby sa sprístupnil pre ve-
decké bádanie aj bohatý historický onymický materiál, treba viac starostlivosti venovať
vydávaniu prameňov, ktoré obsahujú antroponymiu či toponymiu.

Veľmi dôležitou úlohou českej a slovenskej onomastiky je príprava regionálnych a aj
čiasťkových onomastických atlasov a vydávanie slovníkov historických i dnešných
osobných mien. Vzorom môže byť najmä príprava hydronymického atlasu Ukrajiny
a vydávanie slovníka staropoľských osobných mien.

Na urýchlenie atlasových prác sa v roku 1967 zvolá užšia pracovná porada, ktorú
s pomocou ostatných onomastických pracovísk pripraví lipské onomastické stredisko.
Na dokončenie prác pri ustalovaní slovenskej onomastickej terminológie zvolá osobitnú
poradu zainteresovaných pracovníkov pražské onomastické stredisko.

Materiály zo zasadania Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku vyšli v oso-
bitnom zborníku *Třetí zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy 14.—17. 9. 1966. Sborník referátů a příspěvků* (usporiádali Jan Svoboda a Libuše Nezbedová). Zvláštní příloha Zpravodaje Místopisné komise ČSAV 1967.

M. Majtánová — M. Majtán

Morfológia patrí k tým oblastiam gramatickej stavby jazykov, ktorým sa venuje najväčšia pozornosť z formálneho hľadiska: opis slovných tvarov a ich zhrnutie do paradigiem na základe spoločných gramatických kategórií patrí k základným prvkom pri opisovaní gramatickej stavby jazyka. Takto sa písali gramatiky slovenského jazyka od najstarších čias. Nová *Morfológia slovenského jazyka* prirodzene nadväzuje na doterajšie opisy gramatickej stavby slovenčiny, ale ďaleko ich prevyšuje nielen šírkou záberu, snahou zachytiť všetky podrobnosti a vysvetliť ich, ale predovšetkým uceleným teoretickým základom, ktorý sa postupne formuloval pri konkrétnom výskume, ako svedčia mnohé štúdie a články s morfológickou tematikou uverejňované v posledných desiatich rokoch v slovenských jazykovedných časopisoch. I keď sa v Morfológii neuvádza bibliografia týchto štúdií ani odkazy na doterajšie práce (pre ďalší výskum slovenskej morfológie to zrejme bude istým nedostatkom), predsa možno v jednotlivých kapitolách zreteľne vystopovať výsledky konkrétnych monografických štúdií.

Monografická metóda má veľkú výhodu v tom, že jednotliví autori dochádzajú k vlastnej, novej interpretácii niektorých javov, odchodnej od tradičného chápania a že si pre opis týchto javov budujú aj vlastný pojmový aparát. Treba tu len ako príklad spomenúť niektoré pojmy z kapitoly o podstatnom mene (skupinový plurál, hromadný singulár, doplnený nominatív, výlučný akuzatív, stavový akuzatív, datív konečného objektu) alebo z kapitoly o slovese (limitné slovesá, odvodené zvrtné slovesá, osobné slovesá – personáliá, resp. prísponový výraz, skrátená báza, prázdna morféma). Treba poznamenať, že nie vždy sa nové pojmy a termíny používajú dôsledne. Napr. v úvodnej kapitole sa používa termín skrátená báza, kým v rozbere sloviess sa hovorí iba opisne o prvej a druhej podobe slovesného kmeňa. Alebo v úvodnej kapitole sa vhodne rozlišuje morfológický a morfematický švík, no vo vlastnej práci sa tento rozdiel nerešpektuje.

Podrobný rozbor používania gramatických tvarov má zaujímavý dôsledok. Niektoré slovesá sa napr. používajú v niekoľkých gramatických okoliach, resp. systémoch a tak vzniká otázka, či ide o osobitné slová alebo o významy jedného slova. Napr. v intencnom systéme (ktorý sa v Morfológii spracúva systematickejšie než v Paulinyho monografii) môže to isté sloveso patriť k niekoľkým intencným typom. V Morfológii (397) sa hodnotia tak, že z hľadiska gramatiky ide síce o homonymá, ale z hľadiska lexikálneho ide o rozličné významy toho istého slovesa. Takéto hodnotenie je odôvodnené pri intencii. Ale menej odôvodnené je pri pomocných slovesách. Sloveso *mat* sa napr. uvádza v skupine sloviess modálnych (dokonca dvakrát, vyjadruje povinnosť a možnosť), sponových, ďalej ako zvrtný tvar nezvrtných sloviess a napokon aj ako prechodné sloveso. Podobný stav je aj pri slovese *dať/dať sa*. Tu už sotva ide o rozličné významy, skôr by sa dalo hovoriť aj o lexikálnych homonymách, aspoň pri *mat* a *dať* ako pomocných a plnovýznamových slovesách.

Riešenie tejto otázky súvisí so základným postojom k vymedzeniu slovných druhov. Ak sa za základné delidlo pokladajú lexikálne vlastnosti (ako sa to robí v Morfológii, 27), potom by bolo odôvodnené pokladať použitie daného slova v inej gramatickej funkcii za istý druh významu (i keď azda nelexikálneho). Ale keby sa vychádzalo iba z morfológických vlastností, resp. z vlastností vyplývajúcich z fungovania v rozličných tvaroch, bolo by viac odôvodnené hovoriť o osobitných, homonymných slovách.

Ak sa morfológia definuje ako náuka o gramatických tvaroch a ich elementoch (k tvarom sa počítajú aj gramatické slová), pričom za gramatické sa pokladajú tie tvary, ktoré

sa využívajú na vyjadrovanie vzťahov medzi slovami (a javmi), vzniká otázka, či sú lexikálnymi vlastnosťami vymedzené slovné druhy pre opis gramatickej stavby nevyhnutne potrebné. Zdá sa, že sú iba vhodnými nositeľmi gramatických kategórií vyjadrujúcich vzťahy ako základný predmet morfológického výskumu, preto ťažko možno pokladať vymedzenie slovných druhov ich lexikálnymi vlastnosťami za základné. Je známe, že lexikálne vlastnosti sú nevyhnutné na to, aby sa udržala jednota slovného druhu zámen a čísloviek, no nemožno zabúdať, že lexikálne kritérium na druhej strane zase zlučuje adjektíva a značnú časť adverbii do jednej skupiny.

I pri niektorých všeobecne známych nejasnostiach pri vymedzovaní slovných druhov nemožno však pokladať za neodôvodnenú skutočnosť, že v Morfológii sa vychádza pri opise morfologickej roviny práve zo slovných druhov vymedzených lexikálnymi vlastnosťami. Výhody takéhoto postupu sú zrejme pri takých základných slovných druhoch, ako je podstatné meno a sloveso.

Jednotlivé kapitoly v Morfológii slovenského jazyka majú rovnaký pôdorys: po podrobnom opise formálnej stránky gramatických tvarov sa veľmi obširne vysvetľuje a dokladá používanie gramatických kategórií viazaných na daný slovný druh. (Dokladový materiál je skutočne reprezentatívny; uvážiť bolo treba iba vhodnosť dokladov z diel autorov neslovenského pôvodu). Okrem týchto dvoch jadrových častí sa v každej kapitole uvádza v úvode vymedzenie slovného druhu a podrobnejšie triedenie slov patriacich doň a v závere sa zaznačujú prechodné javy, súvislosti s inými slovnými druhmi. V súvislosti s triedením slov v jednotlivých slovných druhoch sa vynára otázka klasifikačných kritérií. Kým pri podstatnom mene je triedenie podopreté vlastnosťami majúcimi dosah pre gramatickú stavbu (životné — neživotné, konkrétne — abstraktné), pri slovese kritériami vyplývajúcejimi zo vzťahov slovesa k iným slovným druhom, pri adjektíve sa za kritérium berie významová stránka, hoci je zrejme, že okolnosť, či sa prídavným menom vyjadruje pôvod alebo charakteristika veci, nemá priamy dosah pre jeho gramatické vlastnosti. Pri slovese sa významové vlastnosti uvádzajú na inom mieste, ako lexikálna charakteristika slovesných vzorov, ale ani tam nemá ich zdôrazňovanie veľký dosah pre gramatické vlastnosti slovesa.

Osobitný problém vzniká pri opise gramatických slov, ktoré nie sú skĺbené do paradigiem, na ktoré by mohol byť opis nadviazaný. V kapitolách o predložkách, spojkách, časticiach a citoslovciach sa síce podáva základné triedenie, ale potom sa uvádzajú výklady významu, resp. použitia dosť mechanicky, v abecednom poriadku. Teda nevystihuje sa nejaký systém, ktorým by boli jednotlivé prvky držané pokope.

Popri výskume gramatických tvarov a výklade gramatických kategórií sa v Morfológii vytyčuje ešte ďalšia úloha morfológického opisu: zachytiť morfematickú štruktúru skúmaných tvarov. Je to dôležitý pokrok v morfologickej metodológii, pretože aj v doterajších opisoch sa čiastočne poukazovalo na význam istých morfém pri skúmaní morfologickej roviny. V Morfológii sa morfematická štruktúra opisuje dôslednejšie, ale nie rovnakou mierou pri rozličných slovných druhoch. Podrobne sa opisuje pri slovese, pri okolnostných príslovkách, menej pri podstatnom mene a ostatných slovných druhoch. Poznatky získané takýmto výskumom sa najviac využívajú — ako je to už tradičné — pri triedení slovies a opise slovesných tvarov, menej pri výklade koncoviek podstatných mien, veľmi málo pri výklade stupňovania prídavných mien. Treba však poznamenať, že opis morfematickej štruktúry slovies nie je dosť jednotný. Na jednom mieste (azda z hľadiska slovotvorného?) sa hovorí o prípone *-a-*, *-ova-*, *-áva-/-iava-*, *-ieva-*, *-úva-*, kým na inom mieste sa uvádza segmentácia *kup-ov-a-ť*, resp. modifikačná morféma *-ov/uť-*. Nie je pritom jasné, prečo sa segment *-ova-*, resp. *-ovať* označuje ako prípona, segment *-ov-*

ako modifikačná morféma; podobne aj segment *-a-* sa raz označuje ako prípona, raz ako modifikačná morféma.

Niektoré slovtvorné vzťahy pri slovesách nie sú dost presvedčivé. Pri slovesách typu *bežkať a vykať* by bolo výhodnejšie pokladať za slovtvornú príponu iba segment *-k-*, nie *-ka-* a segment *-a-* vysvetľovať ako modifikačnú morfému. Prekvapujúce, hoci nie neodôvodnené je označenie zvratného zámena *sa* ako odvodzovacej prípony v dvojiciach ako *lámať — lámať sa, babrať — babrať sa*. Bolo by len treba zdôrazniť, že predsa ide o odvodzovanie iného druhu než pri sufixe *-k-* v type *vykať*. Zato úplne neodôvodnené je hodnotiť tematickú morfému *-a-* (ale už nie *-i-*) ako príponu. Ide skôr o tematickú morfému, bez ktorej nijaké sloveso nemôže jestvovať (a preto je odôvodnené hovoriť o nulovej tematickej morféme); táto morféma spolu s ostatnými príponami funguje len sekundárne ako derivačný prvok, preto by bolo správnejšie hovoriť o konverzii.

Pri opise morfológie je prirodzené vychádzať z predpokladu, že jestvuje osobitná morfológická rovina jazyka. Tento predpoklad je nesporne správny, lebo jestvujú osobitné jednotky tejto roviny — tvary a morfémy, ktoré sú nositeľmi istých funkcií. Treba však vidieť — a v Morfológii sa to výslovne pripomína — že hranice morfologickej roviny nie sú tak jasné najmä proti syntaktickej rovine. Ukazuje sa to predovšetkým v kapitole o slovese, kde mnohé výklady prechádzajú do syntaxe. Pripomína sa napr., že vymedzenie pomocných sloves má základný význam pre teóriu vetných členov (363), význam modálnych sloves sa osobitne skúma v jednočlenných vetách (368—9), spona v jednočlenných i dvojčlenných vetách (371) atď. Do syntaktickej roviny zrejme presahuje aj intenzívny systém slovesa, sústava zvratných tvarov nezvratných sloves, sústava neosobných sloves a pod.

V Morfológii sa ako osobitná rovina uvádza aj štylistická rovina. Nerozvádzajú sa však — pochopiteľne — jej základné znaky a vzťahy morfologickej roviny k štylistickej sa vyjadrujú len tak, že sa pri jednotlivých tvaroch uvádza ich štylistická charakteristika. Prispieva to k úplnejšiemu opisu morfologickej roviny, len bolo by treba takéto rozlíšenie realizovať dôslednejšie a jednotnejšie. (Např. príslovka *javno* sa označuje ako archaická, *nečudno* ako zriedkavá, ale slová ako *šuch, lot, rumpel* nemajú nijakú štylistickú charakteristiku.)

Napokon treba spomenúť aj dosah Morfológie pre normovanie súčasnej spisovnej slovenčiny. Je prirodzené, že hlboká znalosť materiálu umožňuje formulovať mnohé poučky, ktoré sa v Pravidlách slovenského pravopisu zvyčajne tradovali zo starších vydaní, oveľa presnejšie a jednotnejšie. Preto nie je divné, že v Morfológii sa mnohé tvary uvádzajú v inej podobe než v Pravidlách. Najzávažnejšie rozdiely sú vo formulovaní poučiek o tvorení prísloviak príponou *-o* alebo *-e*. Prekvapuje však, že sa medzi príkladmi uvádzajú bez poznámky tvary, ktoré sa tradične označujú ako nesprávne (např. *rudnúť* — 450, *visací zámok* — 493). Prekvapuje i nejednotnosť v gen. sg. podstatného mena *prézent*: v tej istej kapitole sa používa bez odôvodnenia podoba *prézenta* i *prézentu*.

Záverom treba len podčiarknúť, že Morfológia slovenského jazyka je práca založená na dôvernej znalosti slovenčiny, na solídnych teoretických poznatkoch. Znamená prínos nielen pre poznanie morfologickej stavby slovenčiny ako jedného z radu slovanských jazykov (toto miesto sa výrazne ustaluje v kapitolke o morfológickom type slovenčiny), ale aj pre teóriu morfológie i pre metodológiu opisu morfologickej roviny konkrétneho jazyka, charakterizovaného bohatstvom morfológických prvkov.

J. Horecký

Skutočnosť, že istý autor vydá v priebehu niekoľkých rokov štyri knihy s rovnakou tematikou, svedčí o viacerých okolnostiach. Predovšetkým o tom, že ide o **veľmi aktuálnu problematiku** v dnešnej jazykovede, ale aj o tom, že autor má k tejto **téme povedať** vždy čosi nového. V Herdanovom prípade ide práve o túto druhú okolnosť. Je síce pravda, že často celé kapitoly preberá z predchádzajúcich kníh — napr. v recenzovanej práci kapitolu o konektivitve slovníka z knihy *Calculus of Linguistic Observations* — ale na druhej strane sa vždy snaží svoje staršie zistenia doplniť o **nové pohľady**, o ďalšie súvislosti a začleniť do svojej teórie (spravidla na jej podporu) aj **zistenia a výsledky iných autorov** — v citovanom príklade sú to napr. výsledky Fronzarolihu pri štúdiu klasifikácie semitských jazykov (112—117). Kučerovu metódu zisťovania izotopie a izomorfie foném však preberá kriticky a podáva vlastné riešenie (54—56). Na inom mieste zase vhodne adaptuje riešenia štatistikov pre jazykovedné ciele (zavedenie a úprava Warin-govho rozdelenia pre charakteristiku slovnej zásoby, 85—89).

Na rozdiel od predchádzajúcich prác v knihe *Quantitative Linguistics* uvádza G. Herdan menej praktických návodov a konkrétnych podrobných riešení, ale odvoláva sa na svoje staršie práce. No i tak možno na niektorých miestach nájsť podrobné návody aj pre bežné štatistické metódy, ako je napr. testovanie signifikantnosti (32—40), ústredné štatistické hodnoty a miery rozptylu (67—70), korelačné metódy (94—101).

Hlavným cieľom recenzovanej knihy je podať ucelený, systematický obraz kvantitatívnej lingvistiky, podložený istou teóriou. Preto veľkú časť knihy tvoria úvahy o podstate jazyka, roztrúsené a opakujúce sa na mnohých stránkach, ale zhrnuté v predhovore do troch axiém.

Podľa prvej Herdanovej axiómy (s. XI) hlásky, z ktorých sa slovo skladá, nezávisia od jeho významu a teda ani od pojmu označovaného slovom. Je to vlastne de Saussurova téza o arbitrážnosti vzťahu medzi signifiant a signifié. Táto vlastnosť hlások práve umožňuje vhodne aplikovať na zvukovú stránku jazyka štatistické metódy. V tejto súvislosti však treba pripomenúť, že v *Quantitative Linguistics* venuje Herdan oveľa menej miesta výkladom o aplikácii teórie informácie než v predchádzajúcich prácach a dosť prekvapujúco sa pokúša aplikovať túto teóriu aj na vývin jazyka. Podľa Herdana (176) totiž štatistická distribúcia jazykových foriem sa v čase stále tesnejšie približuje k matematicky želanému vzorcu pre účinné kódovanie. Zdá sa však, že je to hypotéza, ktorú by bolo treba overiť na vývine viacerých jazykov, ale najmä na vývine všetkých rovín týchto jazykov, lebo Herdanove úvahy sú založené práve len na zvukovej rovine.

S prvou axiómou súvisí téza — Herdan ju sám konštatuje na s. XI — že nenáhodné radenie slov v oznámení sa stáva náhodným radením hlások. Je síce pravda, že štatistické šetrenia ukazujú pomerne stálu frekvenciu hlások, ale ťažko možno predpokladať, že by sa súvislý text budoval iba radením hlások a že by teda predstavoval markovovský reťazec. Predsa pri kódovaní oznámenia v prirodzenom jazyku základným prvkom nie sú hlásky, ale slová. Každé oznámenie má mať význam (pri jazykovom oznámení **jazykový význam**) a ten je v prirodzených jazykoch viazaný na slová, nie na hlásky. Ustálenosť frekvencie hlások je skôr dôsledkom istých zákonov pre spájanie hlások.

Druhá Herdanova axióma hovorí, že akýkoľvek text možno opísať opisáním jeho označujúcej (formálnej) stránky, bez ohľadu na signifié, a že konektivita slovníka (výklad o nej podáva na s. 102—111) je v podstate zhodná s funkciou náhodného členenia (random partitioning) a teda nezávislá od obsahu.

Túto axiómu pokladá Herdan za najväčší výtobytok svojich teoretických úvah a chce

ňou dokázať, že podobne ako vo fonológii aj v slovnej zásobe možno pracovať bez ohľadu na význam slov. Treba však povedať, že jeho základnú analógiu medzi Trubeckého pojmom dimenzionálnosti v systéme foném a rozčlenením slov do niekoľkých skupín sotva možno pokladať za presvedčivú. **Trubeckého klasifikácia foném na jednodimenzionálne a viacdimeznionálne sa týka vzťahov foném v systéme (a v praxi sa málo aplikuje pri výskume konkrétnych jazykov), kým Herdanova konektivita sa týka nie systému slovnej zásoby, ale výskytu slov v texte.** Herdan síce hovorí (s. XIII), že vnútorný poriadok čiže štruktúra slovnej zásoby je daný systémom lexikálnych protikladov a vzťahov medzi prvkami slovnej zásoby, ale nikde neukazuje, aké sú tieto lexikálne protiklady v systéme. Nemožno predsa tvrdiť, že už fakt, či sa slovo vyskytuje v jednom alebo viacerých úsekoch, a to náhodne vybraných z textu, ukazuje na jeho systémové zaradenie. Mieša sa tu hodnotenie faktov paradigmatickej osi s faktami syntagmatickej osi.

Podľa III. axiómy Herdan ukazuje, že spájanie slov vo vete musí vyhovovať zákonom geometrickej duality (s. XV) a že poriadok slov tiež nezávisí od obsahu slov (s. 9). Problematiku geometrickej duality v recenzovanej knihe podrobnejšie neskúma, dost pozornosti jej však venoval v predchádzajúcej knihe (*Calculus of Linguistic Observations*, časť VI). Ani z výkladov v tejto knihe však nie je lingvistovi dost zrejmy dosah tejto axiómy pre gramatickú stavbu jazyka, pre ktorú má podľa Herdanových slov platiť. Okrem toho problematika poriadku slov v slovanských jazykoch je do tej miery rozpracovaná, že vidieť zrejmu závislosť poriadku slov aj od obsahovej zložky oznámenia.

V zhode s uvedenými trom axiómami člení Herdan aj celú jazykovedu na fonológiu, gramatiku a lexiku (zrejme tu nejde o jazykovedu, ale o jazykové roviny, resp. plány); k týmto trom plánom však dodáva ako osobitnú rovinu štatistiku, dokonca v tom zmysle, že výskyt jazykových foriem(!) treba pokladať za časť jazykovedy (s. 9). Nie je tu jasné, ako môže byť výskyt prvkov súčasťou nejakej vedy. Pravdepodobne má ísť o disciplínu, ktorá skúma výskyt prvkov. Ale ani v takom prípade by nebolo správne hovoriť o osobitnej disciplíne. Veď je jasné — a Herdan to vcelku správne ukazuje — že každý jazykový prvok je okrem systémových vzťahov charakterizovaný aj svojou frekvenciou, resp. pravdepodobnosťou výskytu. Sotva však možno súhlasiť s Herdanovou definíciou jazyka (s. 17): množina konvencií v ľudskom správaní na účely komunikácie medzi členmi spoločnosti ako výsledok prijatého obvyklého úzu (môže byť aj neobvyklý, unhabitual?) v používaní znakov alebo symbolov komunikácie. Pri takomto chápaní jazyka sa úplne stráca pojem systému a nemá zmyslu uvažovať ani o dvojici langue — parole. Treba tu, pravda, pripomenúť, že hoci Herdan zoširoka rozvádza vzťahy medzi langue a parole, predsa nikde neskúma langue, napr. jeho fonologický systém, a to jednoducho preto, že na skúmanie systému sa štatistické metódy nehodia. Ani Herdanova predstava, že systém vzniká ustavičnou kombináciou a rekombináciou foném ako zvukových jednotiek (s. 17) a že morfy sú v ustavičnej kolízii a súťažia o to, aby sme ich pri komunikácii použili, nepodáva pohľad na systém a tým menej na jeho vznik.

Dá sa povedať, že Herdanove teoretické názory prinášajú málo podstatného pre teóriu jazyka a nie sú vždy v zhode ani s jeho vlastnými aplikáciami rozličných štatistických postupov. Prínos a vlastnú hodnotu Herdanovej knihy treba však vidieť nie v rozvíjaní teórie, ale v skutočne odbornej aplikácii štatistických postupov na výskum jazykových javov v oblasti hláskovej, ale najmä v oblasti slovnej zásoby. A na neposlednom mieste aj v odbornej kritike metód navrhnutých štatisticky nie dost orientovanými jazykovedcami.

J. Horecký

Známy nemecký slavista z Mníchova, profesor Erwin Koschmieder zhrnul do zborníka *Beiträge zur allgemeinen Syntax* trinásť svojich starších i novších štúdií, pouverejňovaných od 1945 do 1962 v rozličných odborných časopisoch a príležitostných zborníkoch, takže boli ľahko prístupné. Ako celok tvoria jeho štúdie pozoruhodný príspevok k základom všeobecnej syntaxe a súčasne — podľa vlastných slov autorových — aj úvod k chystanej knihe *Handbuch der beschreibenden Syntax*.

Podstata všeobecnej syntaxe nie je podnes jasná, ako to spomína autor hneď v úvode, hoci niet jazyka bez syntaxe (my by sme radšej povedali — niet jazyka, ktorého stavba by nemala syntaktickú rovinu). Aj preto sa treba stále vracat k tejto problematike z najrozličnejších strán.

V Koschmiederovom zborníku sú však štúdie s rozmanitou tematikou, niektoré sa zaoberajú len okrajovo syntaktickou problematikou, napr. hneď prvá štúdia *Zur Bestimmung der Funktionen grammatischer Kategorien*, alebo v poradí piata štúdia *Das Problem der Übersetzung*, alebo aj siedma štúdia *Die Mathematisierung der Sprachwissenschaft*. Iné sa, pravda, týkajú centrálnych otázok syntaxe, ako napríklad v poradí druhá štúdia zborníka *Die noetischen Grundlagen der Syntax*, alebo ostatný, trinásty príspevok *Das Allgemeingültige in der Syntax*, kde sa kriticky rozoberá aktuálna knižka *Logik der Syntax* a súčasne sa formuluje niekoľko všeobecných viet o jazyku, ako napr. táto definícia jazyka: Die Sprache ist ein Zeichensystem, dessen Zeichen von menschlichen Sprachwerkzeugen hervorgebracht werden, von einer Sprachgemeinschaft angenommen sind, bzw. werden, und der menschlichen Verständigung dienen. Z tejto axiomy sa autor pokúša deduktívne vyvodit isté všeobecné vety o syntaxi.

Z niektorých príspevkov sa možno presvedčit o šírke záujmov prof. Koschmiedera, napr. o jeho serióznom záujme o matematickú jazykovedu — *Die Mathematisierung der Sprachwissenschaft*: tu sa vyslovuje požiadavka, aby sa matematické metódy uvádzali do výskumu jazyka celkom jednoznačne, ale aby sa pritom zachovávala čistota týchto postupov, hoci ide o špecifickú aplikáciu. Podobne široký záber prezrádza aj štúdia *Ist das Symbolsystem der Logistik eine Sprache?*, v ktorej autor polemizuje s Carnapovým výrokom, že systém symbolickej logiky je jazyk, teda systém znakov a pravidiel na používanie týchto znakov. E. Koschmieder prihádza k záveru, že systém symbolickej logiky nie je jazykom, ale že je to písmo, druh písma.

Vo väčšine štúdií sa ukazuje mimoriadny pedagogický talent prof. Koschmiedera, spojený s logickým postupom a jasným výkladom. Napr. v štúdiu o gramatických kategóriách sa komplikovaná situácia okolo gramatických kategórií podáva veľmi jednoducho a názorne; najmä závery z teoretickej časti štúdie sú majstrovskou ukážkou pedagogickej skúsenosti. E. Koschmieder navrhuje na zistenie funkcií gramatickej kategórie (ustálenej podľa formy) takýto postup. Po prvé — zbieraním príkladov treba získať podľa možnosti úplný katalóg používania kategórie so zameraním na vyjadrovaný obsah. Po druhé — zamieňaním skúmanej kategórie s korešpondujúcimi kategóriami sa môžu zistiť hlavné a vedľajšie funkcie skúmanej gramatickej kategórie. Po tretie — logický vzťah medzi pozorovanými funkciami sa dá zistiť podľa povahy vyjadrovaného obsahu. Zatiaľ čo sa prvé dva postupy zakladajú na priamom poznávaní jazykového materiálu, tretí postup je už logický, lebo v ňom ide o zistenie vzťahu medzi jazykovým materiálom a logikou. Únosnosť navrhovaného postupu sa demonštruje na konkrétnych prípadoch, a to na pomerne zložitých kategóriách, aby sa totiž ukázalo, že hoci niet gramatickej kategórie, ktorá by bola vo všetkých jazykoch (a teda ani niet dvoch jazykov s totožnou sústavou

gramatických kategórií), preda len možno presným postupom zistiť nielen funkcie každej gramatickej kategórie, ale možno ustáliť aj jej miesto medzi ostatnými prostriedkami stavby daného jazyka. Trošku prekvapuje, že E. Koschmieder v značnejšom miere tu nevyužíva konfrontáciu jednotlivých jazykov, ba ani kritérium prekladu do viac-menej nepríbuzných jazykov. V iných súvislostiach, pravda, vyzdvihuje dôležitosť tohto kritéria napr. v štúdiu *Sprechen und Verstehen*, kde na konfrontácii tureckých viet *köpek havliyor* (= pes teraz breše, t. j. breše hic et nunc) a *köpek havlar* (= pes breše) s nemeckou vetou *Der Hund bellt* ukazuje, že v nemčine niet kategórie mimočasovosti: v nemčine je iba jedna slovesná forma — prezent, a tá má časovú alebo mimočasovú funkciu podľa kontextu. Najmä v tejto štúdiu sa ukazuje, že sa jazykovou formou nemusí vyjadriť každá zložka komunikovaného obsahu osobitne, lebo vo vete sa všeličo dá pochopiť aj z kontextu, podľa súvislosti.

Zaujímavé všeobecné konštatácie obsahuje aj štúdia *Heteromorphe Zuordnung von Zeichen und Funktion in der Sprache*, v ktorej sa ozrejmuje zásadný rozdiel medzi zákonitostami stavby jazyka a logických alebo matematických systémov. Matematický systém je vybudovaný na priamočiarej izomorfii, ale v jazykovom systéme sa veľmi často a celkom prirodzene uplatňuje heteromorfia — t. j. jav, že jazykový systém nie je založený na priamočiarych zákonitostiach. V jazykovom systéme je totiž takmer pravidlom, že sa viac funkcií priraduje k jednému znaku (prvku systému), ako aj to, že sa istý obsah môže vyjadriť istým znakom, ale za neprítomnosti tohto znaku sa obsah vyznamenáva z kontextu. To však v matematickom alebo logickom systéme nie je zvykom, lebo v týchto umelých systémoch sa uplatňuje priamočiara izomorfia. Heteromorfné črty jazykového systému sú dôsledkom jeho historického, neusmerňovaného vývinu. Ako príklad možno uviesť heteromorfný charakter vokatívu, ak má v istom jazyku podobnú sufixálnu stavbu ako všetky pády substantíva (napr. v češtine: *otče, synu, ročníku, matko*): pády substantíva patria do sféry vecného oznámenia, kým vokatív patrí do roviny sféry citu, výzvy. Ako najzaujímavejší príklad uvádza autor heteromorfné priradenie pasívnej funkcie k reflexívnym slovesám s morfému *sa*. Autor končí úvahou konštatovaním, že v jazyku nemožno usudzovať z formy na funkcie jazykového prostriedku priamočiara, ale že vždy treba analyzovať dostatočné množstvo jazykového materiálu, aby sa spoľahlivo zistili funkcie jednotlivých tvarov.

Aktuálnu tematiku preberá autor v štúdiu *Die Aufhebung morphologisch—syntaktischer Oppositionen*, lebo ukazuje na rozličnosť jednotlivých rovín v jazykovom systéme a zdôrazňuje nesprávnosť postupu, keď sa poznatky z fonologickej roviny priamočiara prenášajú na gramatickú rovinu. Ale pojem neutralizácie rád používať aj v gramatike, hoci v článku uvádza iba niekoľko príkladov, napr. neutralizáciu časových protikladov v nemčine pri vyjadrovaní všeobecne platných dejov, ako *Eine Hand wäscht die andere. Der Hund bellt. Die Summe der Winkel eines Dreiecks beträgt 180*. Trochu zaráža tvrdenie, že sa aj iné časové tvary dajú použiť na vyjadrenie tohto všeobecného času, napr. futúrum: *Ein Hund wird immer bellen*; tu preda len ide o iný význam určitého slovesného tvaru, lebo celkový zmysel vety je iný ako v predchádzajúcich príkladoch; výstižne sa to naznačuje neurčitým členom pri substantíve v podmete vety. Ale ak sa pri analýze vety zameriavame iba na prísudkovú časť, nemusíme dobre vystihnúť podstatu problému, lebo vo vete je dôležité celé gramatické jadro vety, a nielen prísudok. Tento nedostatok vidieť aj pri výklade príkladu mimočasového a priebehového prézenta v angličtine. E. Koschmieder uvádza protiklad *wood burns* (= drevo horí, je horľavé) — *the wood is burning* (= drevo horí, je v plameňoch); upozorňuje na rozdiel v kategórii prísudkového slovesa, ale nezodrazňuje rozdiel v kategórii podmetového podstatného mena, hoci použitie určitého člena pri substantíve *the wood* sa zhoduje s priebehovým prézentom

slovesa *is burning*: sú to prostriedky na vyjadrenie aktualizácie celého gramatického jadra vety.

Zásadný význam má štúdia *Die noetischen Grundlagen der Syntax*. E. Koschmieder je tej mienky, že trojdimenzionálny noetický model je prostriedkom na zvedčenie syntaxe, vraj práve tak ako fonetika sa stala základom pre vedeckú úroveň náuky o výslovnosti. Uvedený model má dimenziu pomenovania, dimenziu ontologického zaradenia do času a dimenziu jazykového výkonu.

Prvá dimenzia sa utvára pomenovaním pojmov, myšlienkových obsahov a funkcií. Druhá dimenzia vzniká usúvzťažnením pomenovaného k priestoru a času, t. j. keď pomenované nadobúda základné ontologické koordináty. Tretia dimenzia povstáva zaradením jazykovej jednotky do sféry oznámenia, citu alebo vôle. Tieto tri dimenzie tvoria interlingválnu konštantu pre variabilné syntaktické systémy jednotlivých jazykov.

V syntaxi konkrétneho jazyka treba podľa autora formulovať a zodpovedať dve otázky. Prvá otázka: Akými prostriedkami sa vyjadrujú isté noetické jednotky (noémy)? Napr. akými prostriedkami sa v nemčine vyjadruje mimočasovosť? Druhá otázka: Aká noetická jednotka sa vyjadruje každým prostriedkom daného jazyka? Napr. aký význam (aké významy) má v latinčine konjunktív? Tu E. Koschmieder nespomína, že sa otázky druhého typu (od formy k funkcii — obsahu) v novších teoretických i opisných gramatikách zaraďujú často do morfológie — pretože sa vychádza od morfológického útvaru a hľadá sa jeho funkcia. Pravda, opisná syntax by sa mala sústrediť na otázky prvého typu — od obsahu výpovede k formálnym prostriedkom. Treba súhlasiť s autorom, že tento postup je dôležitý nielen pri výskume doteraz neznámych jazykov, ale aj pri opise intímne známych jazykov, ako aj pri jazykovej výučbe.

Vybrané štúdie E. Koschmiedera *Beiträge zur allgemeinen Syntax* — ako to naznačujú aj naše poznámky — sú užitočným prínosom do všeobecnej jazykovednej literatúry, najmä preto, že nás informujú o vedúcej časti dnešnej (západonemeckej) jazykovedy, vybudovanej na iných teoretických základoch ako štrukturalistických. Treba upozorniť, že E. Koschmieder v mnohých bodoch súhlasí s L. Weisgerberom a že vychádza napr. pri chápaní vzťahu medzi jazykom a myslením z učenia F. Kainza. Netrepežlivo očakávame Koschmiederovu opisnú syntax, lebo sme zvedaví, ako sa v nej budú realizovať základné teoretické požiadavky vyslovené v komentovaných štúdiách.

J. Ružička

A. V. ISAČENKO, *SPRACHWISSENSCHAFT UND AKUSTIK*. Akademie-Verlag-Berlin 1966, 18 strán.

Prednáška prednesená 24. 3. 1966 v Nemeckej akadémii vied v Berlíne podáva akoby z vtácej perspektívy základné vývinové fakty modernej jazykovedy. Autor konštatuje, že v ostatných dvadsiatich rokoch mali pre vývin jazykovedy rozhodujúci význam dva fakty: po prvé aplikácia matematických metód v jazykovede, najmä v oblasti gramatiky, a po druhé využitie akustických poznatkov v oblasti hláskoslovnia. Tým sa vraj po druhej svetovej vojne formovala kvalitatívne nová jazykoveda. Škoda, že sa autorovi nepodarilo ukázať, v čom je spoločný kvalitatívny prínos obidvoch metód: jednoduchý poukaz na zatlačenie intuitívnych postupov nestačí, lebo veď v jazyku je veľa takých oblastí, ktoré sa ináč ako intuitívne hodnotiť ani nedajú. Poukazujú na to aj niektoré hlasy v svetovej jazykovede, ktoré hovoria skepticky o možnostiach matematickej jazykovedy. A vlastne aj Isačenkov poukaz na to, že sa od akustickej fonetiky očakávalo kedysi viac — dokonca

akési konečné riešenie **všetkých** otázok zvukovej stránky ľudskej reči, dáva tušiť, že by bolo nespravodlivé odsudzovať intuitívne metódy v jazykovede, chcieť jazykovedu zbaviť spoločenskovedného charakteru „za každú cenu“ a vidieť v tom jednoznačný pokrok.

A. V. Isačenko je dobrým reprezentantom modernej fonetiky až v dvojakom zmysle slova. Jednak sa vynikajúco zapracoval do metód súčasnej akustiky — ukazuje to jednak jeho rukopis *Spektrografická analýza slovenských hlások*, ktorý čoskoro vyjde ako samostatná publikácia Slovenskej akadémie vied —, jednak sa vedel pomocou svojej všestrannej lingvistickej erudície ubrániť jednostrannostiam prírodovedného postupu a zapojiť nový postup do celkového úsilia pri doterajšom výskume ľudskej reči — ako to ukazuje aj jeho kritický postoj k niektorým tézám teórie Harvardskej školy.

Krátky opis moderných akustických metód, menovite spektrografickej analýzy, a výstižný výklad niektorých javov zo slovenského hláskoslovia mohli by byť aj dobrým úvodom do akustickej fonetiky pre slovenských študentov — filológov. A to aj preto, že autor vie zaradiť do jednoduchého výkladu aj také všeobecné konštatovania, ako že pre rečovú komunikáciu je relevantné iba jedno percento akustickej informácie obsiahnutej v rečovom signáli. Rečový signál ako fyzikálny jav sa uplatňuje v komunikácii vždy v konkurencii s inými akustickými javmi a okolnosťami, ako sú rozličné šумы, vzdialenosť medzi hovoriacim a počúvajúcim, individuálne deformácie reči ap., takže riziko v komunikačnom akte sa dá znížiť na minimum iba značnou redundanciou.

Z Isačenkovej prednášky máme základné ponaučenie, že po podrobnejšom použití akustických postupov na analýzu rečového signálu ako produktu ukazujú sa potreba vrátiť sa k tzv. fonetike podávateľa — hovoriaceho a súčasne obrátiť pozornosť k fonetike prijímateľa — počúvajúceho. Podrobnejší prieskum jednej zložky komunikačného modelu kladie totiž ďalšie otázky aj pre výskum ostatných jeho zložiek. Pravda, nejde tu o návrat k starej organogenetickej fonetike, lebo aj tu treba zmysly bádateľa spresniť aparátúrou takej úrovne, ako je sonagraf v oblasti akustického výskumu. V istom zmysle prichádza tu do úvahy len röntgenový film ako rovnocenný partner. Podobne nemôže ísť ani o návrat k starým perцепným teóriám, hoci doterajší výskum ešte nedáva jednoznačnejšiu odpoveď na základnú otázku, ako sa vníma plynulá zvuková reťaz rečového signálu ako dômyselne usporiadaný rad diskretných jednotiek jazykového systému.

Užitočnú informatívnu prednášku uzatvárajú slová, ktorými sa vyslovuje dôvera silám jazykovedy. Autor ukazuje, že pri komplexnom výskume ľudskej reči bude mať jazykoveda aj naďalej vedúcu úlohu, a to najmä v tom zmysle, že bude organizovať a usmerňovať špeciálne akustické, fyziologické, psychologické, audiologické a telekomunikačné výskumy, ktoré majú za úlohu poznať jednotlivé zložky rečového komunikačného aktu. Ale práve aj na základe tejto myšlienky o povahe jazykovedy treba sa vrátiť k autorovmu preceňovaniu faktu, že sa do jazykovedy v ostatných desaťročiach dostali metódy matematické a fyzikálne. Podľa našej mienky jazykoveda ako náuka o ľudskej reči vôbec získala iba čiastočné úspechy použitím uvedených metód, lebo podstate ľudskej reči zostanú adekvátnymi práve tie metódy, ktoré sa vše hodnotia (s istou dávkou došpekту) ako intuitívne. A jazykoveda zostáva aj naďalej neprírodovednou disciplínou.

J. Ružička

V práci *Ideji i metody sovremennoj strukturnoj lingvistiky* dostáva sa nám v krátkom čase do rúk už druhá kniha z pera sovietskeho autora venovaná štrukturalizmu a štruktúrnej jazykovede. (Prvou bolo kolektívne dielo pracovníkov Jazykovedného ústavu AN SSSR *Osnovnyje napravlenija strukturalizma*, Moskva 1964). Obe tieto knihy sa svojím odlišným charakterom a zameraním dobre dopĺňujú. Kým kniha *Osnovnyje napravlenija strukturalizma* podáva dôkladnú informáciu o základných štrukturalistických smeroch, pražskej škole, glosematike, americkej deskriptivizme a londýnskej škole, Apresianova práca vychádza síce z „klasikkej štruktúrnej lingvistiky“, ale stredobodom jej záujmu sú predovšetkým metódy a výsledky súčasnej štruktúrnej lingvistiky. Obe knihy sa líšia už svojou formou: Osnovnyje napravlenija strukturalizma sú sborníkom niekoľkých vyčerpávajúcich štúdií, Apresianova práca je populárna príručka. Svojou úrovňou a významom však presahuje rámec bežnej príručky a svojím cieľom uviesť čitateľa do problematiky a metód súčasnej štruktúrnej lingvistiky zapĺňa u nás citelnú medzeru v tomto odbore.

Treba hneď úvodom povedať, že J. D. Apresianovi sa jeho zámer skutočne podaril. Forma príručky, ktorú si zvolil, ukázala jeho schopnosť vystihnúť zo širokej jazykovednej problematiky a z bohatej citovanej literatúry to najpodstatnejšie, čo ktorý autor do štruktúrnej jazykovedy priniesol, a vytvoril pomerne stručný, ale veľmi výstižný prierez najzaujímavejšími a zároveň základnými otázkami štruktúrnej jazykovedy. Záslužné je i to, že popri dielach a názoroch renomovaných jazykovedcov zoznamuje čitateľa aj s prácami mladých sovietskych autorov, ktorí dosiahli v súčasnosti v nejednom smere významné výsledky, ale ktorí sú za hranicami SSSR málo známi. A v neposlednom rade je Apresianova kniha užitočná tým, že vyvracia mnohé neoprávnené odsudky štruktúrnej jazykovedy, ktoré žijú vo vedomí viacerých jazykovedcov i u nás.

Kniha sa skladá z piatich väčších častí rozčlenených na kapitoly. Prvá časť je venovaná histórii klasikkej štruktúrnej lingvistiky, druhá otázkam spätým s pojmom modelu a v ďalších častiach sa vykladajú rozličné typy modelov.

Pri výklade o názoroch F. de Saussura (v kapitole Bezprostrední predchodcovia štruktúrnej lingvistiky) J. D. Apresian spresňuje a podrobnejšie vykladá de Saussurov výrok „jazyk je forma, nie substancia“. Upozorňujeme na to preto, že aj u nás sa niekedy nie celkom správne chápe nezávislosť formy od substancie. Ide tu totiž o logickú nezávislosť formy od substancie, čo nijako nevyklučuje možnosť historickej alebo fyziologickej závislosti formy od substancie. Zo Saussurovho výroku ešte nevyplýva, že skúmanie fonetickej alebo sémantickej substancie, v ktorých sa jazyk realizuje, nie je zaujímavé a potrebné. Pri komentovaní lingvistických názorov L. Bloomfielda Apresian koriguje bežnú mienku, že Bloomfield a po ňom ostatní deskriptivisti vylúčili skúmanie významu z jazykovedy, v tom zmysle, že Bloomfield pokladá v gramatike a v lexikológii za relevantný nie konkrétny význam tvaru a slova, ale významový rozdiel dvoch slovných tvarov alebo slov. Obmedzil teda úlohu sémantického kritéria v lingvistike tým, že sa zaoberal iba diferenciálnym významom.¹

Pri americkej deskriptivistickej škole oceňuje Apresian najmä zdokonalenie techniky

¹ Podrobnú klasifikáciu a analýzu významov podáva J. D. Apresian vo svojej štúdií *Sovremennyye metody izučeniija značeniij i nekotoryje problemy strukturnoj lingvistiky* v sborníku *Problemy strukturnoj lingvistiky* 1963; pozri i moju zprávu o tomto sborníku v JČ XVI, 1965, str. 192.

lingvistickej analýzy a pri kodanskej škole Hjelmslevovu požiadavku axiomatizácie lingvistického opisu. Pri pražskej škole okrem tradične uznávaného prínosu vo fonológii a v morfológii osobitne vyzdvihuje Mathesiovo učenie o aktuálnom vetnom členení. Hlboký zmysel aktuálneho vetného členenia vidí v tom, že sa ním upozorňuje na mechanizmus prenosu logického akcentu (logičeskoje podčerkivanie), ktorý hrá v štruktúre prirodzených jazykov dôležitú úlohu a ktorý sa uplatňuje pri sémantickom strojovom preklade². Za veľkú škodu pokladá J. D. Apresian to, že štrukturalistické školy pracovali izolovane, nepokúsili sa vypracovať jednotný jazyk, a preto ich vzájomné pochopenie bolo veľmi sťažené.

Výkladu pojmu model venuje J. D. Apresian hodne pozornosti. Je to totiž v štruktúrnej lingvistike taký základný pojem, že štruktúrnu lingvistiku možno nazvať aj náukou o modeloch jazyka. Jazykové modely autor klasifikuje podľa niekoľkých kritérií (charakter skúmaného objektu, povaha východiskovej informácie, povaha pravidiel, ktoré sa v modeli používajú). Podľa charakteru skúmaného objektu rozlišuje 1. modely, ktorých objektom sú konkrétne jazykové procesy a javy. Tieto modely imitujú proces hovorenia (rečevaja dejatelnosť človeka); 2. modely, ktorých objektom sú procedúry vedúce k odhaleniu istého javu. Tieto modely imitujú výskumnú činnosť lingvistu. Sú to bádateľské modely; 3. modely, ktorých objektom sú už hotové lingvistické opisy. Ak je gramatika teóriou konkrétnych jazykových procesov, modely tretieho typu sú teóriou tejto teórie, teda metateóriou. Pražskí, americkí a dánski štrukturalisti urobili prvý závažný krok v rozpracovaní týchto modelov. Pražská škola skúmala najmä bezprostredný objekt lingvistiky — prirodzený jazyk a rozpracovala modely prvého typu (teda modely konkrétnych jazykových procesov podané v gramatike). Americkí deskriptivisti rozpracovali modely druhého typu, teda rozpracovali univerzálny algoritmus vybudovania konkrétnych gramatík, a Hjelmslev sa pokúsil rozpracovať všeobecnú teóriu konkrétnych gramatík, teda model tretieho typu, pomocou ktorého možno porovnávať rozličné typy gramatík. Z hľadiska typológie jazykových modelov štrukturalistické smery nestoja proti sebe, ale sa navzájom dopĺňajú.

Z výkladu o bádateľských modeloch sa chceme podrobnejšie pristaviť pri dešifrovacích modeloch, medzi ktorými autor opisuje aj svoj model opisu sémantiky ruského slovesa podľa jeho syntaktických vlastností, podľa slovesnej väzby. Pojem väzby vypracúva formálne, pomocou algoritmu. Pod väzbou chápe vlastnosť základu hlavného slova (obyčajne slovesa) predpovedať tvar závislého slova. Pretože väčšina slovies má viac väzieb, treba rozlíšiť, ktorá z týchto väzieb je pre určovanie sémantiky slovesa podstatná, a to sa deje exaktným meraním sily slovesnej väzby (podmienenej pravdepodobnosti toho, že sa v texte vyskytne daný tvar alebo súbor tvarov pod podmienkou, že sa už vyskytlo sloveso). Na stanovenie sémantickej totožnosti a rozdielnosti slovies používa autor princíp koexistencie tvarov viazaných slovesom (sovmestimost'). Tento princíp mu slúži na vypracovanie diferenciálnych sémantických príznakov, podľa ktorých sa slovesá zadefinujú do tried. (Trieda zjednocuje slovesá so zhodnými syntaktickými príznakmi a teda aj so zhodnými významami.) Pretože však počet slovies, ktorých syntaktické príznaky sa absolútne zhodujú, je pomerne malý, mohlo by vzniknúť neprehľadné množstvo tried s veľmi malým počtom členov triedy. Aby autor tomuto predišiel, nerozčleňuje do jednej triedy slovesá podľa absolútnej zhody syntaktických príznakov, ale podľa relatívnej zhody. Tu je potom potrebné merať stupeň tejto zhody, a to sa robí meraním vzdialenosti slovies v sémantickom priestore. Ukázali sme (veľmi stručne), ako

² O prvých pokusoch na takomto preklade informuje zborník *Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika* 8, Moskva 1964.

autor transformuje problém analýzy významu slovesa tak, aby bol riešiteľný ako matematická úloha: 1. vnáša metriku do množiny slovies, t. j. meria vzdialenosti medzi nimi (na to používa informáciu o syntaktických príznakoch), 2. podáva procedúru vybudovania sémantických slovných tried podľa tabuľky ich vzdialeností. Apresian venuje otázkam významu aj na iných miestach dost pozornosti. Kľúčovú otázku, ktorú stránku významu má jazykoveda skúmať, čo z významu skutočne vstupuje do štruktúry jazyka, rieši tak, že pokladá za potrebné skúmať významy, ktoré sú aspoň v niektorých jazykoch gramatické, t. j. obligátne vyjadrené. Obligátne bývajú v jazykoch obyčajne vyjadrené viac—menej abstraktné významy (napr. času, čísla, činiteľa deja, objektu, príčiny, potenciálnosti, schopnosti ap.³). Napr. význam čísla je v ruštine gramatický, pretože každé substantívum má nutne pri sebe ukazovateľ jednotného alebo množného čísla. Gramatické pravidlá nútia hovoriaceho vyjadriť tento význam nezávisle od toho, či toto vyjadrenie pokladá vo výpovedi za dôležité alebo nie. Naproti tomu v čínštine je význam čísla negramatický; ak to nie je špeciálne potrebné, počet predmetov, o ktorých sa hovorí, ostáva nevyjadrený.

V kapitole Sémantické analytické modely J. D. Apresian ukazuje, ako postupuje skupina strojového prekladu Moskovského štátneho pedagogického inštitútu cudzích jazykov pri opise sémantiky niektorých „typových situácií“, ktoré sú vyjadrené určitým lexikálnym okruhom. Tento postup, ktorý vychádza z členenia významu na komponenty (semantičeskije množiteli), pokladáme v lingvistike sa veľmi perspektívny, pretože ním možno obsiahnuť z lexiky oveľa viac ako napr. komponentnou analýzou vypracovanou niektorými americkými lingvistami⁴, ktorá je vhodná len na sémantický opis relatívne uzavretých malých skupín slov, ako sú napr. príbuzenské termíny. Ide však o ťažkú úlohu, lebo treba objaviť zmyslovú totožnosť navonok veľmi odlišných slov.

V Apresianovej práci zaujme i výklad syntaktických modelov, výklad niektorých metodických postupov (analýza podľa bezprostredných zložiek, transformačná metóda). Záverom možno povedať, že kniha je dobrou a prístupnou pomôckou nielen pre začínajúcich lingvistov, ale pre všetkých, ktorí sa zaujímajú o štruktúrnu lingvistiku.

K. Buzássyová

ALEXANDER V. ISAČENKO UND HANS-JOACHIM SCHÄDLICH, *UNTERSUCHUNGEN ÜBER DIE DEUTSCHE SATZINTONATION*. Akademie-Verlag-Berlin 1964.

Štúdia A. V. Isačenka a H. J. Schädlicha je rozdelená na štyri časti: Nastolenie problému a metóda, Základná frekvencia, intenzita, pauza, intervaly, Relevantné lomy tónov, Formálne a syntaktické intervaly vetnej melódie.

V prvej časti autori interpretujú koncepcie doterajších výskumov vetnej intonácie. Osobitne si všímajú Essenovu teóriu meracích postupov a teóriu amerických lingvistov (Pike, Trager, Smith, Hockett, Gleason), ktorí chápu vetné intonácie ako konfigurácie troch až štyroch stupňov tónu (pitch levels) a väčšinou troch terminálnych kontúr.

Vo vlastnom výskume autori Isačenko a Schädlich vychádzajú z hypotézy, že „pomer medzi pozorovateľnou fyzikálnou podstatou reči (signálom) a relevantnými jednotkami,

³ Podrobnejšie sa o týchto významoch možno dozvedieť v predslove A. K. Žolkovské-
ho v zborníku citovanom v pozn. 2.

⁴ Ward. H. Goodenough, *Componential Analysis and the Study of Meaning*, Language 1956, No 1, 195—216; Anthony Wallace and John Atkins, *The Meaning of Kinship Terms*, American Anthropologist 1960, 58—80.

ktoré vystupujú v komunikačnom procese, nie je jednoznačný“. Relevantné znaky vetnej intonácie nie je možné získať z pozorovania a merania individuálnych rečových prejavov. Preto ako východisko berú uemeľ vytvorené intonačné vzory, ktoré možno kontrolovať vo všetkých relevantných hodnotách. Experimentálne nepreskúšateľný melodický pohyb v niekoľkých výškových rovinách (pitch levels) nahrádzujú binárnym protikladom áno—nie. Pretože ide o zaujímavý postup, pokladáme za užitočné o ňom referovať.

Keďže žiadna pokusná osoba nie je schopná nahovoriť normálny text s prísnyim dodržaním len dvoch tónových rovín, nemecké vety nahrali na pásku a pomocou prístrojovokodera zmonotonizovali vo dvoch výškach tónu, v hlbokom a vysokom tóne. Strihaním a lepením vždy dvoch, rôznymi výškami tónu zmonotonizovaných exemplárov jednej vety zostavili žiadané konfigurácie stupňov tónu s plynulými prechodmi z jednej tónovej stupnice do druhej. Testujúcim osobám (študentom z Humboldtovej univerzity) prehrali časť vety | *er plant eine Reise* | v štyroch simulovaných intonačných vzoroch:

14. |eine| |Reise|
15. |eine| |Rei|se|
16. |eine| |Rei|se|
17. |eine| |Reise|

Testujúci mali v týchto vzoroch určiť, či ide o vetu oznamovaciú, opytovaciú, vetu, ktorá vyjadruje „kontrast“ (asi cine Reise, a nie einen Ausflug), alebo prerušenú vetu. Vetu 16 kvalifikovalo 94,9 % ako otázku (v prirodzenej podobe ju hodnotilo ako otázku 95 % tipujúcich). Na základe týchto pokusov autori konštatujú, že simulované vetné intonácie sú čo do modálnosti ekvivalentmi prirodzených vetných intonácií.

Isačenko a Schädlich skúmajú ďalej pomer základnej frekvencie a intenzity. Na príkladoch ukazujú, že pre dojem „zdôraznenia“ majú primárny význam zmeny v základnej frekvencii. Obidve veličiny postavili vo vnútri jedného prejavu do kontrastu. Slovo *übersetzen* bolo vyslovené raz so zdôraznením slabiky |setz| — *übersetzen*, druhý raz so zdôraznením slabiky |ü| — *übersetzen*. Obidve slová boli zmonotonizované na frekvencii 150 Hz a 178,6 Hz. V prvom slove 82 % tipujúcich označilo slabiku |setz| ako zdôraznenú, v prípade druhom označilo 96 % tipujúcich ako zdôraznenú slabiku |ü|. Potom obrátili v obidvoch slovách pomery základnej frekvencie. Z prvého príkladu, použitím dvoch stupňov tónu, bola vytvorená konfigurácia: |ü|bersétzen|, z príkladu druhého |über|set|zen|. V prvom prípade 85 % tipujúcich označilo slabiku |ü| ako dôraznú, v druhom označilo slabiku |setz| ako dôraznú 98 % tipujúcich osôb. Uvedené príklady potvrdzujú, že zmeny v základnej frekvencii oproti rozdielom intenzity majú pre dojem „zdôraznenia“ primárny význam.

Len celkom málo miesta venujú autori otázkam pauzy a intervalov. Dokazujú, že prejav možno zoskupiť do „rečových taktov“ aj bez použitia páuz, a to využívaním stupňov tónu. Z povedaného vyplýva, že striedanie medzi dvoma stupňami tónu spôsobuje zmeny v „zdôraznení“ a „zoskupení“ vo vnútri jedného prejavu. Pre vytvorenie striedania stupňov tónu je potrebný jeden interval. Zo zmonotonizovaného rečového materiálu boli zostavené tieto konfigurácie: |er gibt uns einen|gu|ten Rat| s jedným intervalom 3 Hz (hlboký tón 150 Hz, vysoký 153 Hz), s jedným intervalom 6 Hz (hlboký tón 150 Hz, vysoký tón 156 Hz), s jedným intervalom 9 Hz (hlboký tón 150 Hz, vysoký tón 159 Hz). V prvej konfigurácii pochopili tipujúci vetu ako monotónnu. V konfigurácii druhej označilo slabiku |gu| ako prízvučnú 38 % tipujúcich. Skoro jednoznačne (98 %)

označujú tipujúci slabiku [gu] za prízvučnú v tretej konfigurácii, čo znamená, že pri intervale 9 Hz čiže pri poltónovom intervale sa začína optimálny rozdiel medzi dvoma stupňami tónu.

Prechod hlasu od jedného stupňa tónu na druhý označujú autori ako lom tónu. Podľa toho, či sa vyskytuje lom tónu pred iktom alebo po ikte, rozlišujú preiktické a postiktické lomy tónu. V ďalších výskumoch si postavili za cieľ určiť miesto, na ktorom môžu nastať lomy tónu. Vo viacslabičných slovách môže mať lom tónu niekoľkorakú polohu, a to podľa postavenia iktického segmentu v slove: 1. Iktický segment môže splyvať s prízvučnou slabikou na prvom mieste. Ostatné neprízvučné slabiky tvoria neiktické segmenty. 2. Iktický segment splyva s prostrednou prízvučnou slabikou. Lomy tónu ležia bezprostredne pred iktom alebo za iktom. Neprízvučné slabiky pred iktom i za iktom tvoria neiktické segmenty. 3. Osobitný je stav v jednoslabičných slovách, kde lom tónu je v samotnej slabike, nasleduje po prvom segmente slabiky: [dr̄e|̄i] alebo [dre|̄i]. Lomy tónov samohlásky nijako nerozdeľujú. Nemeckí poslucháči mali hodnotiť umele vyrobené lomy tónu v samohláskach. Za prirodzené pokladali tie lomy tónov v samohláske, ktoré spadali do druhej polovice samohlásky. V oxytonovaných viacslabičných slovách je iktický segment totožný s prvou časťou prízvučnej poslednej slabiky, druhá časť slabiky tvorí neiktický segment. Na otázku lokalizácie lomov tónu odpovedá Isačenko a Schädlich jednoznačne: „Lomy tónov nikdy nestoja medzi dvoma iktickými alebo medzi dvoma neiktickými segmentami, ale vždy len medzi jedným iktickým a jedným neiktickým segmentom“. Autori vysvetľujú priebeh melódie ako rad stúpajúcich a klesajúcich lomov tónu, ktoré tvoria binárnu opozíciu. Ako prvky langue sú klesajúce a stúpajúce lomy tónu teoretické zostavy bez časového vymedzenia.

V poslednej časti štúdie venujú autori pozornosť intonácii ako sytému prvkov, ktoré sú nositeľmi informácie. Syntaktický charakter celého výrobu určuje posledný relevantný lom tónu, ktorý robí výrok otázkou alebo nie otázkou. Ako východiskový materiál pre pokus použili rad čísel, z ktorého zostavili tieto konfigurácie:

| sieben sieben sieben sieben sieben | sieben |

| sieben sieben sieben sieben | sieben sieben |

Na základe posledného klesajúceho lomu tónu boli rady hodnotené ako oznamovacie vety.

Rad čísel: | sieben sieben sieben sieben sieben sieben | sieben | bol na základe postiktického stúpajúceho lomu tónu hodnotený ako otázka. Treba ešte dodať, že lom tónu, ktorý určuje otázku alebo nie otázku, nie je na poslednej slabike výroku vôbec, ale nasleduje po poslednej iktickej slabike. Vetu [die Angelegenheit blieb un|aufgeklärt] hodnotili 3/4 tipujúcich ako otázku. Oproti tomu vetu s lomom tónu pred poslednou neiktickou slabikou [un|aufgeklärt] hodnotili 4/5 tipujúcich ako nie otázku. Ukazuje sa teda, že lokalizácia lomu tónu pred iktickým segmentom alebo po iktickom segmente má pre určenie syntaktického charakteru výroku rozhodujúcu úlohu.

Výskumy Isačenka a Schädlicha v otázkach vetnej intonácie sú originálne. Svoju teóriu budujú na analýze umele vytvorených a experimentálne preskúšaných signálov. Bolo by zaujímavé zistiť, aké sú možnosti aplikácie tejto teórie na iné jazyky. Ďalej sa nazdávame, že pre podloženie interpretovanej teórie by sa žiadalo nazhromaždiť

väčšie množstvo útlajov. Je tu ešte otázka: Ak pod intonáciou rozumieme tónové vlnenie hlasu, obstoí zredukovanie tónovej línie na dve výškové roviny — hlbokú a vysokú?

Hoci východiskom pre binárnu interpretáciu tónových protikladov je hypotéza, predsa uvedená štúdia znamená v riešení problematiky vetnej intonácie nesporný prínos.

E. Kriaková

KRYSTYNA PISARKOWA, *PREDYKATYWNOŚĆ OKREŚLEŃ W POLSKIM ZDANIU*. Wydawnictwo PAN, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965.

V knihe venuje autorka pozornosť polovetným konštrukciám. Tento typ syntaktickej konštrukcie sa pre svoju nejednoznačnosť stáva dosť často predmetom jazykovedného bádania.

Pisarkowa vychádza vo svojich výkladoch z pojmu predikácia a na základe domácej (najmä Klemensiewiczom vypestovanej) tradície rozlišuje predikáciu vetotvornú a nevetotvornú. V prvej kapitole, nazvanej jednoducho *Úvod*, hľadá autorka také kritériá, ktoré by boli spoločnými črtami vetnej i nevetnej predikácie. Práve ich existencia je podľa autorky priamym dôkazom existencie nevetnej predikácie (6). Usiluje sa najst najmä formálne kritériá, znaky. Rozdeľuje ich na trojaké: morfológické (napr. zhoda), gramatické nemorfológické (napr. slovosled) a prozodické (uplatňuje najmä akcent, intonáciu a pauzu). Zistené formálne znaky majú pre Pisarkovú platnosť dištinkatívnych vlastností. Ich nosnosť si overuje na formálnom odlíšení predikácie od determinácie na typoch: *chory ojciec / ojciec — chory*. Pri druhom z uvedených spojení (v tzv. predikatívnej determinácii) sa uplatňujú tieto vlastnosti: pauza, klesavá intonácia po prvej časti, dvojrcholkový dôraz a nedostatok antepozície, resp. neuplatnenie členskej spolupatričnosti. Pri prvom spojení (v atributívnej determinácii) sú všetky znaky opačné.

Druhá kapitola má názov *Formálne opozície vnútri triedy op* (*op* = okrešlenie predykativnej). Celú triedu predikatívnych určení delí na dve skupiny podľa toho, či ide o morfológicky alebo nemorfológicky a prozodicky vyznačené členy. Do prvej skupiny zaraďuje typy, ktoré zodpovedajú viac-menej nášmu poňatiu doplnku. Túto skupinu ďalej vnútorne člení opäť na dva typy, v ktorých ide v našom chápaní o subjektový a objektový doplnok. Pri hlbšej analýze si všima aj to, či je predikatívne určenie vyjadrené adjektívom alebo substantívom, a berie do úvahy i pád. Za predikatívne určenie II. typu považuje najmä typy zodpovedajúce nášmu prístavku, predovšetkým voľnému. Pri tomto type slovosled nadobúda dištinkatívne vlastnosti, vyrovnávajúce nedostatok morfológických znakov (35). Vydeľuje tri varianty: 1. predikatívne určenie medzi podmetom a prísudkom (*S + op + P*); 2. predikatívne určenie na konci vety pri inverzii prísudku s podmetom (*P + S + op*); 3. typ s nevyjadreným subjektom (*S + op + P*).

V tretej kapitole (*Vonkajšie formálne opozície triedy op*) chce formálne odlíšiť polovetné konštrukcie (predikatívne určenia) od iných podobných útvarov, najmä od príslovkových určení. Pritom však ďalej člení predikatívne určenia vnútorne, a to na prívetné (I. typ) a prislovné (II. typ). Svoje vývody konfrontuje s názormi iných jazykovedcov, najmä Z. Klemensiewicza. V závere tejto kapitoly konštatuje, že predikatívne určenia nemožno (aj napriek tomu, že obsahujú predikáciu) zaradiť medzi tzv. ekvivalenty vety.

Posledné dve kapitoly venuje sémantickej zložke predikatívnych určení. V 4. kap.

hovori o sémantickej opozícii medzi predikatívnou a atributívnou determináciou, v 5. kap. o základných a druhotných sémantických funkciách predikatívnych určení. Vychádza pritom z tézy, že sémantickú zložku vety alebo jej časti nemožno považovať za dištingtívny znak (preto ňou neargumentovala pri vymedzení predikatívneho určenia).

Prácu s podobnou problematikou u nás vydal Vl. Hrabě (*Polovětňé vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině*, Rozpravy ČSAV, Praha 1964). Ponúka sa možnosť konfrontácie riešenia niektorých otázok. Pisarkovej práca preberá čiastočne zúžený okruh variantov polovetnej konštrukcie, ale ide hlbšie pri riešení nastolených otázok. Precízna je najmä jej formálna analýza predikatívnych určení. Pravda, tento rozdiel v prístupe k problematike polovetných konštrukcií vyplýva z odlišných úloh obidvoch bádateľov. Pisarkovej práca sa usiluje analyzovať isté typy zo všetkých strán, kým Hrabě zdôrazňuje vo svojej práci moment porovnávacia.

Na záver možno povedať, že Pisarkovej štúdia môže byť metodologicky podnetná i v našom výskume. Jej dobrú metodickú zložku ešte viac zdôrazňuje súpis všetkých typov predikatívnych určení na konci práce (str. 121—125).

J. Mlacek

F. R. PALMER, *A LINGUISTIC STUDY OF THE ENGLISH VERB*, London 1965, 199 str.

Profesor všeobecnej jazykovedy na univerzite v Readingu F. R. Palmer sa pokúsil o nový výklad a triedenie anglických sloves. Vychádza zo všeobecného poznatku, že slovesá rozličných jazykov sa líšia čo do tvaru aj obsahu. Niektoré jazyky sa viac sústreďujú na vyjadrenie časových vzťahov (angličtina podľa autora nemá futúrum), iné zasa na vyjadrenie slovesného vidu. Anglické sloveso má nanajvýš 5 tvarov: *take, takes, taking, took, taken*. Autor zakladá svoj rozbor iba na hovorenom jazyku a tu možno klásť na jednu rovinu tvary *aren't* [a:nt] *I?* *can't* [ka:nt] *I?* *shan't* [Sa:nt] *I?* Východiskom postupu je mu rozbor formy, ktorý dopĺňa rozborom funkcie a významu, pravda, nie vždy dôsledne, i keď vzťah významu a formy uznáva za nutný. Základnou jednotkou analýzy je slovo. Vyššími jednotkami sú fráza a veta. Netradične sa používa termín ‚fráza‘, obyčajne sa vzťahujúci na skupinu slov. Tu však môže označovať aj slovo (obyčajne nociónálne), ktoré možno rozšíriť vo frázu. Ak má na zreteli slovnú paradigmu, kde všetky tvary zároveň koexistujú, používa termín ‚lexéma‘.

Autor rozlišuje plnovýznamové slovesá (tu ide o ‚katenatíva‘, ktoré sa viažu s inými slovesami, a ‚ne-katenatíva‘, ktoré sa však podrobne nerozoberajú) a pomocné (zahrnujúce aj modálne) slovesá. Spona a polosponové slovesá sa nespomínajú. Zo stanoviska syntaktických tried sa rozlišujú slovesá, ktoré sa poja s neurčitkom s ‚to‘ alebo bez neho, a slovesá, ktoré sa poja s tvarom na *-ing* alebo s minulým prídastím. Pomocných sloves je 11 (alebo 12): *be, have, do, will, shall, can, may, must, ought, dare, need, used*. Len *be, have* majú aj nefinitné pomocné tvary. Ostatné pomocné slovesá nemajú neurčitky. Pomocné sloveso je také, ktoré má kladné aj záporné tvary (*I can — I can't*). Formálnymi charakteristikami pomocných sloves je ich použitie v zápore, inverzii, kóde (*I like it and so do they*) a v dôraznom tvrdení.

Klasifikácia pomocných sloves je morfológická (podľa formy) a syntaktická (podľa tvaru nasledujúceho slovesa, ktoré je uvedené s ‚to‘ alebo bez neho, alebo ide o tvar na *-ing*, či o minulé prídastie). Pomocné slovesá sú primárne (*be, have, do*) a sekundárne

(modálne). Modálne významy slovíes *be* a *have* sa však nepreberajú. V hovorenej reči sa naplno uplatňuje protiklad medzi silnými a slabými tvarmi slovíes.

Podľa spôsobu tvorenia minulého času (past tense) a minulého prídavia zatrieduje autor plnovýznamové slovíesá do šiestich skupín. Slovíesá *cut, put, hit* atď., ktoré sa maximálne zjednodušili čo do tvaru (majú nulovú koncovku v minulých tvaroch), nemožno ale pokladať za pravidelné, lebo koncové *-t* patrí ku kmeňu a je neoddeliteľné.

Jednoduchá fráza môže obsahovať 4 až 5 pomocných slovíes a neobmedzený počet plnovýznamových slovíes. V jednoduchých frázach primárneho vzorca sú iba primárne pomocné slovíesá (*be, have, do*) a frázy o jednom plnovýznamovom slovíese. Jednoduché frázy sekundárneho vzorca obsahujú ešte sekundárne (modálne) pomocné slovíeso (*will, shall* a pod.). Typická slovíesná paradigma obsahuje 16 finitných, 8 neurčitkových a 6 participiálnych tvarov. Štyri slovíesné kategórie sú: čas (minulý a prítomný), progresívna forma, vid (dokonavý — nedokonavý), rod (aktívum — pasívum). Osoba, číslo, spôsob sa osobitne nerozoberajú. Futúrum sa nepokladá za súčasť slovíesnej paradigmy, lebo *shall / will* patria k druhotnému vzorcu, a možno ho vyjadriť aj inými časovými formami. Prekvapuje, že paradigma určitých tvarov sa zakladá na 3. os. sing., že futúrum je vylúčené a že neurčitok vraj nerozlišuje časy. Tvrdenie, že medzi aktívum a pasívum niet zvláštnych sémantických rozdielov, znamená, že autor neberie do úvahy aktuálne vetné členenie, ktoré práve v angličtine využíva rozdiely medzi nimi. Ak autor tvrdí, že funkciou podmetu aktívneho slovíesa je byť agensom, nemožno podľa tohto princípu vysvetliť prípady ako *the book sells / reads well*. Pre metodické nedostatky (obmedzenie sa na anglický materiál bez porovnávania s inými jazykmi) nezdôrazňuje sa dostatočne zvláštnosť angličtiny, ktorá sa prejavuje v ľahkom prechode aktívnych konštrukcií s nepriamo zasiahnutým predmetom v pasívne konštrukcie (*They gave me a book — I was given a book*), čo nie je možné v slovenčine. Priekopnícke práce V. Mathesia o týchto otázkach sú autorovi zrejme neznáme.

Závažné sú partie, ktoré opravujú nesprávne náhľady. Protiklad: jednoduchý / progresívny prítomný čas — obvyklý / aktuálny prítomný čas je nesprávny (str. 82), lebo obidve formy možno použiť v obvyklom význame: *he's always reading at meals / he always reads ...* Rozdiel je v trvaní.

Rozbor slovíesa *be* nemožno pokladať za úplný. Chýba zmienka o sponc. V *He is very cold* ‚is‘ nie je plnovýznamové slovíeso, ale spona; ‚cold‘ nie je doplnok ale nominálny prísudok. Potvrdzujú to iné jazyky (ruština, maďarčina), kde spona môže v určitých prípadoch chýbať. *Be* možno teda hodnotiť (po úpravách) takto: 1) čo do formy ide o nepravidelné slovíeso; 2) má funkcie a) pomocného slovíesa, b) spony (tú autor nespomína), c) plnovýznamového a d) modálneho slovíesa; 3) čo do významu ide o a) plnovýznamové, b) modálne, c) sémanticky ‚prázdne‘ slovíeso (vo funkcii pomocného slovíesa a spony).

Chýba poukaz na sémantický paralelizmus *be / have*, napr.: *This is of great importance / This has a great importance*.

Moja vlastná schéma triedenia anglických slovíes je takáto: I. z hľadiska formy rozlišujeme 1) plnotvarové slovíesá (s úplnou paradigmou); 2) neplnotvarové (defektívne) aj anomálne slovíesá. II. z hľadiska významu rozlišujeme 1) plnovýznamové (nociónálne) slovíesá; 2) modálne slovíesá; 3) polosponové slovíesá (stojá medzi plnovýznamovými slovíesami a sponou); 4) sémanticky ‚prázdne‘ slovíesá bez lexikálneho významu (pomocné slovíesá a spona). III. z hľadiska funkcie sú 1) pomocné slovíesá (*be, have, do, shall, will, may*); 2) sponové slovíesá: a) spona (*be, b*) polosponové slovíesá (*become, get, grow* atď.), c) slovíesá nepatriace do týchto skupín.

Záverom: Kniha má mnoho správnych teoretických postulátov, ktoré sa však nezachováajú vždy dôsledne. Autor chce byť maximálne objektívny a svoje tvrdenia podrobuje

všestranným, aj transformačným testom. Jeho triedenie a hodnotenie obsahuje mnohé cenné postrehy, predovšetkým vo veľmi jemnej sémantickej analýze (napr. modálnych sloviac a silných a slabých tvarov) na podklade čisto hovorového materiálu. Pritom všetkom sa autorovi nepodarilo podehytiť celkovú bohatú realitu anglického slovesa. Mnohé oblasti nie sú vôbec spomenuté (napr. nominálna tendencia v slovesnej predikácii; podmetové a necsobné slovesá, atď.). Treba dúfať, že autor svoj výskum doplní. (Podrobnú anglickú recenziu uverejní *Philologica Pragensia* 1967. Rozbor niektorých závažných problémov bude uverejnený v štúdiu v *Brno Studies in English* 1969.)

J. Šimko

POLSKÉ ŠTÚDIE O STREDOANGLICKOM A STAROANGLICKOM PORIADKU SLOV

Známy poľský anglista Alfred Reszkiewicz si vytýčil za cieľ preskúmať anglický poriadok slov z rozličných aspektov. Prvá monografia¹ sa zapodieva neskorostredoanglickým poriadkom slov na základe materiálu jednej prozaickej knihy z prvej polovice 15. stor. Autor študuje poriadok hlavných vetných členov predstavovaných nominálnymi výrazmi a ich substitúciami. Chee postaví formálne postupy, ktoré by bolo možné aplikovať na štúdium poriadku slov hociktorého obdobia angličtiny. Hlavné vetné členy (tagmémy) sú tie, ktoré majú viacmenej priamy vzťah k slovesu, stredobodu každej formálnej vety. Vyvracia Friesovo tvrdenie, podľa ktorého bol poriadok *SVO* ustálený už v polovici 15. stor. Zistil totiž množstvo možných postavení *S — O*. Ich postavenie je pevné, iba ak ide o životné substantíva. (Treba si tu uvedomiť, že anglické substantívum stratilo do toho času väčšinu flexie a vetná pozícia sa stávala signifikantnou pre určenie funkcie. Priamy poukaz na vzťah flexia — poriadok slov ako dialektický v monografiách však chýba.)

Obmedzením sa na jedinú knihu autor preceňoval úlohu slovesa v angličtine. Pretože zväčša nedbal na vývin, nemohol postrehnúť rastúci význam podmetu, ktorý sa ako dôsledok zvláštneho vývinu štruktúry angličtiny stal nepostrádateľnou zložkou skoro každého vetného typu v modernej angličtine. Kde niet formálnych kritérií (kongruencia, rekecia), pomáha odkaz na kontext (t. j. na globálny význam). Pretože medzi priamym a nepriamym predmetom nebolo už formálnych rozdielov (až na predložkový predmet) a pozície neboli ešte natolko ustálené ako dnes, treba brať do úvahy celý kontext, lebo jedna veta často nedáva dostatočné jasno (napr.: *God wyl send hem pe*; str. 42). Ak je jedno slovo formálne určené a zastáva určitú funkciu, iné, formálne neurčené slovo sa odsúva potom do inej funkcie. Ťažkosti sú pri interpretácii neosobných konštrukcií, ktoré prejavujú značnú neustálenosť a prechod k osobným konštrukciám.

Celkové závery sú významné. Podľa nich poriadok slov v prvej polovici 15. stor. nehral ešte takú významnú úlohu ako dnes. Nebolo, pravda, úplnej slovoslednej voľnosti, ale nijaký vetný člen nemožno určiť iba slovoslednými kritériami.

Cielom druhej monografie² je preskúmať poriadok slov v neskoršej starej angličtine

¹ *Main Sentence Elements in The Book of Margery Kempe. (A Study in Major Syntax.)* Wrocław... 1962, 99 strán.

² *Ordering of Elements in Late Old English Prose in Terms of Their Size and Structural Complexity.* Wrocław... 1966, 125 strán.

a zistiť, nakoľko sú problémy usporiadania (l'ordre externe) autonómne a nezávislé od mechanizmov vnútornej syntaxe (l'ordre interne). Z metódy vylučuje postupy (konotácia, determinácia, kongruencia, rekeia a pod.), ktorými sa riadil v prvej monografii. Teraz chce postaviť základný vzorec poriadku slov a zostaviť techniku presných formulí a symbolov, pomocou ktorých by bolo možné vyjadriť základný vzorec usporiadania každej vety. Nebude si všimáť vnútorné vzťahy medzi vetnými členmi (ako to robil v prvej monografii), lež ich rozsah, váhu a štruktúrnu komplexnosť (čo predtým nerobil). Podľa toho rozlišuje triedy (najmenšie jednotky), úseky (vyššie jednotky) a vzorce (najvyššie jednotky usporiadania).

Pokrok možno vidieť v tom, že za jadro každej úplnej vety pokladá teraz podmet aj slovesnú časť prísudku, ktorá je základnou zložkou jadra. Používa číselnú notáciu, nadradené vzorce a všeobecné formuly. Podmet je označený ako 1, sloveso ako 2; 3 — neprízvučné funkčné slová; 4 — obyčajne prízvučné stredne závažné funkčné slová; 5 — nefinitné slovesné tvary; 6 — ťažké plnovýznamové slová; 7 — obzvlášť ťažké väzby; 8 — podriadené spojkové vety; 9 — zahrnuté nezávislé vety (priama reč); 0 — obzvlášť ľahké neprízvučné funkčné slová. Výhodou číselnej notácie je to, že poskytuje veľa možných kombinácií.

Úseky sú väčšie jednotky: jadro (S + VF), predjadrový, vnútrojadrový a zajadrový úsek. Môže ich tvoriť slovo, skupina slov, veta a ich kombinácie. Vzorce ukazujú, či je vetné jadro úplné (S + VF), redukované (VF) alebo zlomkovité (bez VF).

Pretože autor necituje obsiahlejší kontext, nie je vždy možné kontrolovať jeho klasifikáciu. Z materiálu by vyplývalo, že neurčitok v konceovej polohe je typický pre otázky (hwaet maeg ic leng *don?* str. 40) a podriadené vety (ako *doðnes* v nemčine). Tu by teda poriadok signalizoval určité typy, bez ohľadu na kvantitu vetných členov. Ani tu sa nemožno vyhnúť poukazom na význam, lebo určenie, či niektorý člen má dôraz a či nie, vyplýva z jeho sémantickej závažnosti.

Pokrok možno badať aj v použití štatistiky. Zatiaľ čo v prvej knihe sa jej zrieka, lebo nemožno podľa nej vysvetliť jazykový systém („Niet dokázateľnej súvislosti medzi gramatickým významom formy a pomernou frekvenciou jej výskytu“. Citát z R. B. Leesa; str. 8—9 prvej knihy), teraz používa štatistiku na určenie základných vzorcov.

Postavenie členov v zajadrovom úseku je určené ich kvantitou: čím závažnejší a hutnejší je člen, tým viac je posunutý ku koncu. Ľahký člen stojí obyčajne pred ťažším členom, bez ohľadu na štruktúru a funkciu. Odchýlka má za následok zmenu významu a funkcie. Formula (od 3 do 9) dáva 128 možných sledov v zajadrovom postavení. Podľa nej možno dokonca aj „predvídať, ako v každom prípade majú byť členy usporiadané“ (str. 51). No takú všeobecnú platnosť formula predsa len nemá, lebo z iných partií knihy vyplýva, že ju nemožno aplikovať ani len na ranostaroanglické obdobie.

Odchýlky nie sú náhodné, lež sú dôsledkom vplyvu určitých síl, ktoré ich zapríčiňujú: napr.: komunikatívny princíp, dôraz, gramatická signalizácia, sémantická atrakcia-rytmus, štýl. Odchýlky od vzorca sú do značnej miery podmienené štýlom a autor urobil správne, že skúmané texty, i keď sú od jedného autora (Aelfrica, 10. stor.), predsa však predstavujú rozličné štýly: biblický, odborný, umelecký a pod. Odchýlky narastajú od jednoduchšieho k zložitejšiemu textu. Preto nie je správne zakladať takéto štúdie výlučne na umelecky náročných textoch. I keď má komunikatívny princíp blízko k nášmu aktuálnemu vetnému členeniu, autor ho vedome nepoužíva, lebo „ako východisko berie význam (komunikatívny dynamizmus)“, zatiaľ čo východiskom autora je forma (kvantita; str. 61, pozn. 3).

Pri vetnom jadre ide o dva typy postavenia: S — VF, VF — S. Poriadok v predjadro-

vom úseku je opakom poriadku v zajadrovom úseku, kde indexy stúpajú od 3 do 9, zatiaľ čo pred jadrom ide zhruba o klesanie indexov.

Na základe štatistiky výskytu rozličných typov konštrukcií vychádza autorovi tento základný vzorec: (0) (1) (2) (3) (4) (5) (6) (7) (8) (9). Pravda, sú od neho odchýlky na jednu stranu (viac členov) aj na druhú stranu (menej členov). Odchýlky od vzorca majú za následok zmenu významu aj funkcie. Poriadok slov sám nemohol však vyjadriť rozličné významové rozdiely (otázka, rozkaz, želanie atď.), lež musel spolupracovať s inými činiteľmi (slovesný spôsob, intonácia a pod.).

Ani v neskoršej starej angličtine (za rozvinutej flexie) nebol poriadok slov úplne voľný (až na ľahké členy 3. triedy, ktoré mohli stáť pred slovesom alebo za ním). Poriadok slov bol „regulovaný určitými zásadami, v základe odlišnými od zásad modernej angličtiny, a... každá odchýlka od normy bola obvykle signifikantná“ (116).

Obidve knihy sú originálnymi príspevkami k štúdiu anglického poriadku slov, čo do metód aj výsledkov. Metodicky sa knihy dopĺňajú, lebo pristupujú k materiálu z rozličných hľadísk. I keď autor uznáva základnú dichotómiu forma-význam, jeho analýza je však prevažne formálna (alebo funkčná). Treba vyzdvihnúť autorovu modernú teoretickú základňu. Zatiaľ čo výsledky sa týkajú príslušných období, techniky tu rozvinuté možno zaiste použiť aj inde. Nakoľko a do akej miery, to treba overiť v praxi.

(Podrobný rozbor bude uverejnený v Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik, Berlin 1967.)

J. Šimko

JOSEF SKULINA, *SEVERNÍ POMEZÍ MORAVSKOSLOVENSKÝCH NÁŘEČÍ*,

Praha 1964; cena brož. Kčs 32,50.

Dialektologické pracovisko v Brne, známe okrem iných prác aj celým radom hodnotných nářečových monografií, môže sa pochváliť ďalšou oblastnou nářečovou monografiou, ktorú tentoraz spracoval a na vydanie pripravil J. Skulina pod názvom *Severní pomezí moravskoslovenských nářečí*.

Monografia J. Skulinu je ďalším cenným príspevkom v rade prác, ktoré vznikajú o nářečiach z územia Moravy. Táto ďalšia — hneď na začiatku možno dodať — vzorná práca J. Skulinu nás zaujíma jednak preto, že prináša dôležitý a zaujímavý materiál z oblasti, ktorá dosiaľ ešte nebola podrobne preskúmaná, ani monograficky spracovaná. Vo vzťahu k slovenským nářečiam je táto monografia dôležitá aj preto, že sa v nej spracúva jazykový materiál severného úseku moravsko-slovenskej oblasti, t. j. z územia blízkeho našim slovenským nářečiam tak z jazykového, ako aj zo zemepisného hľadiska. Okrem nářečového materiálu zaujíma nás však aj metodologický postup v práci a podaktoré výklady jazykových i spoločenských javov, ktorým autor venuje pozornosť najmä v závere monografie.

Z metodologickej stránky — ako konštatuje sám autor — vzorom mu bola monografia J. Bělčiča *Dolská nářečí na Moravě*; nazdávame sa však, že sa v nej ešte výraznejšie prejavila závislosť od prác autorovho učiteľa, univ. prof. dr. Adolfa Kellnera. Vplyv Kellnerových prác, najmä však vplyv jeho monografie *Východolašská nářečí*, má svoju pozitívnu stránku aj v tom, že autor uplatňuje vo svojej práci postup, ktorý použili aj autori iných nářečových prác z územia Moravy, a tak jazykový materiál možno na základe približne jednotného pracovného postupu ľahšie porovnávať.

Práca J. Skulinu sa nezameriava len na tradičné spracovanie hláskoslovnia a tvaroslovnia,

ale aj na tvorenie slov a na syntax. Pozoruhodná je však aj kapitolka o vzniku severných moravskoslovenských nárečí, v ktorej sa autor pokúša podať výklad príčin nárečovej diferenciacie, a to na základe štúdia spoločenských pomerov, za ktorých sa vyvíjali moravskoslovenské nárečia. Monografiu dopĺňajú ukážky z nárečí, podrobný abecedný index, ako aj súbor prehľadných nárečových mapiiek spracovaných aj z technickej stránky na žiadúcej úrovni (mapky sú dvojfarebné).

A teraz si povšimneme jednotlivé kapitolky práce s aspoň čiastočným prihliadnutím na materiál, ktorý súvisí s nárečovým materiálom na území Slovenska, najmä však so západoslovenskými nárečiami.

Hláskoslovie sa v práci spracúva metódami uplatňovanými v nárečových monografiách v období po druhej svetovej vojne. Autor kladie dôraz na dôsledné zachytenie súčasného stavu, pričom však nezanedbáva ani historické zretele. Táto časť je spracovaná najpodrobnejšie a tvorí vlastne jadro knihy. Z hláskoslovných zvláštností z hľadiska slovakistiky zaujímajú nás predovšetkým tie zvláštnosti, pri ktorých je zhoda so stavom v slovenských nárečiach. Takýmito prvkami rozšírenými na väčšej i menšej zemepisnej oblasti sú napr. 1. výslovnosť *a* za staré *á* v slovách ako *hrach, mak, vrana, blana, klada, blato* (str. 32, 74), *a* za pôv. *ę* v prípadoch ako *deřča, husa, jahňa, kozľa, tela, ta, sa* (str. 32, 47); 2. neprehlasované *a* za staršie *'a* v prípadoch *duša, masnica, sukňa, sviňa, noša*; gen. ak. sg. *muža, tesařa, stolařa*; gen. sg. mask. a neutr. *roja, konca, hrnca, koša, mořa, pola* (str. 32, 48); 3. neprehlasované *u* za staré *'u* napr. *břuch, kořuch, kořula, ak. sg. fem. duřu, kolřu, válu* (str. 33, 49); 4. výslovnosť *aj* (č. *ej*) vo východnejších nárečiach v prípadoch ako *vajco, najlepřý, dař, nevracař sa, řčerař, pořkař, vřtař* (str. 32, 53, 54); 5. výslovnosť dvojakého *l* na väčšej časti územia: tzv. stredné *l* a tvrdé *l*. napr. *pluje* č. 'plivati' a *ptuje* č. 'plouti' (str. 14) alebo tzv. obalované *l* (*l > ŷ*). Tak ako v záhorských nárečiach na území Slovenska, aj v moravskoslovenských nárečiach toto obalované *l* splynulo s *u* a vyslovuje sa ako vokál, napr. *huboký* (= hluboký), *řuna* (= řluna), *řunko* (= slunko) ap. (str. 14, 29, 41, 57); 6. výslovnosť hlásky *ř*, i keď len vo veľmi obmedzenom rozsahu v prípadoch ako *meřa, sařa, hářař, pokřúřař, sářař* (str. 39, 57). Ako vidieť z tohto materiálu, sú to vlastne zvláštnosti, na základe ktorých V. Vážný zaradovaval moravskoslovenské nárečia do skupiny slovenských nárečí (porov. Čsl. vlastivěda III, 227—231).

Znaky takéhoto druhu však nachádzame aj v morfológii. Ako príklad možno uviesť tvary gen. pl. mask. živ. za akuzatív, napr. *potkál chlapů, má dobrých řuscdůch* (str. 98) u príslušníkov najstaršej generácie, dat. pl. na *-om*, napr. *havranom, ředlákcom, řusedom, vojákcom* (str. 98) a lok. pl. na *-och*, napr. *holuboch, kráľíkoch, muzykantoch* (str. 98), ako aj ďalšie iné tvary. Zaujímavé je zistenie J. Skulinu, že tieto tvary sa vyskytujú dokonca aj v tzv. písaných neliterárnych pamiatkach a záznamoch zo 17. stor., ktoré zapísali pisári neovládajúci dôsledne spisovný jazyk a ktorí pod vplyvom domáceho prostredia zapísali v dat. pl. tvary na *-om*: *formanom, zedníkcom, tesařom, pekařom* a v lok. pl. tvary na *-och*, napr. *v chľivoch, v zamkoch, břehoch, haltřoch* (str. 202).

Tak ako v hláskosloví i v tvarosloví sú viaceré zhodné javy so stavom v niektorých nárečiach na území Slovenska a poukazujú veľmi zreteľne na vzájomný súvis. Ináč tvaroslovie je v monografii spracované tak, aby čo najlepšie vynikol deklinačný a konjugačný systém. Autor si súčasne všíma nielen zhody so stavom v spisovnom jazyku, ale aj generačné rozvrstvenie jednotlivých javov a foriem (porov. str. 20).

V kapitole o tvorení slov sa autor pridřia tradičného poňatia, pričom mu je vzorom najmä práca F. Trávníčka (*Mluvnice spisovné řeřtiny I, II*, Praha 1951). Osobitne si autor všíma produktivnosť a neproduktivnosť slovotvorných typov. Po zhodnotení materiálu a jednotlivých typov autor dochádza k záveru, že slovotvorné prípony sa zväčša

zhodujú so spisovným jazykom, hoci využívanie odvodzovacích prípon sa čiastočne odlišuje od stavu v spisovnom jazyku (str. 19—20). Tieto rozdiely sa dotýkajú najviac expresívnej vrstvy slov, ktorá je — ako aj v iných nárečiach — i v tomto nárečí zastúpená v širšom rozsahu než v spisovnom jazyku. Hoci sa autorovi nepodarilo zistiť výraznejšiu nárečovú diferenciáciu jednotlivých typov zo zemepisného hľadiska, predsa sa v práci aspoň čiastočne naznačuje frekvencia istého typu tvorenia slov na istej zemepisnej oblasti (napr. že mená detí na -če ako *Jamborče*, *Vinklarče*, *Sehnalče* sú rozšírené v západnej časti a majú na tomto území hanlivý význam, str. 82; vo východnej časti, t. j. na oblasti nachádzajúcej sa bližšie k západoslovenskému a lašskému územiu, takéto mená sa tvoria príponou -ča, ale nemajú pejoratívny význam). Pozornosť si zasluhujú aj deminutívne tvary typu *dubec* (č. doubek), *jedlica* (č. jedlička), *okénce* (č. okénko) rozšírené podľa autora (str. 88) viac na východnej oblasti súvisiacej so slovenským prostredím. Tieto tvary sú známe aj na území Slovenska.

Pri tvorení prídavných mien zistil autor v nárečiach ešte menej odchýlok od stavu v spisovnom jazyku a aj tie, ktoré sa v nich vyskytujú, majú hláskoslovný charakter. Predsa však autor upozorňuje na podaktoré tvary charakteristické pre skúmané územie. Sú to tvary príd. mien odvodené od miestnych mien ako *milokí* (od Milotice), *lipenskí* (od Lípnik), *valšofskí dvír* (od Valšovice), *partutofskí potok* (od Partutovice). Miesto týchto tvarov sú na iných miestach charakteristické skôr tvary typu *milotický*, *lipnický* ap. (str. 92).

V syntaktickej časti práce sa spracúva nárečový materiál, ktorý tradične je v našej dialektologickej literatúre z viacerých príčin najmenej zastúpený. Z metodologického hľadiska uplatňujú sa tu metódy i poznatky brnenskej syntaktickej školy, najmä pracovníkov, ktorí sa venujú otázkam nárečovej skladby.

Časť o syntaxi je rozdelená na dve kapitoly: na vetoslovie a význam slovných druhov a tvarov. V časti o vetosloví autor spracúva slovesné a neslovesné vety, vety podľa obsahu, súvetia, jednotlivé časti vety, ako aj otázku zhody vetných členov a poriadku slov vo vete. V časti o význame slovných druhov a tvarov nachádzame kapitoly o gramatickom čísle, rode a osobe, kapitoly o využití bezpredložkových i predložkových pádov, o predložkách, ako aj kapitoly o slovesách a neohybných slovných druhoch.

Táto časť práce si zasluhuje pozornosť nielen z metodologického hľadiska, ale aj z hľadiska slovenskej dialektológie, pretože sa v nej uvádzajú viaceré zvláštnosti, ktoré poukazujú na vzťah moravskoslovenských nárečí k západoslovenským aj na rovine syntaktickej. Je pozoruhodné, že podaktoré zo syntaktických zvláštností opisovaných moravskoslovenských nárečí, ktoré sa nevyskytujú v českom spisovnom jazyku, sú známe práve v slovenských nárečiach. Na ilustráciu spomeňme aspoň vety s časticou *veď*: *veď sa tam nedalo drva brať!* Ruž; *veď sem to pravil!* Bys (str. 143); oznamovacie vety so zámenom *jaký* alebo so zámennou príslovkou *jak*: *řikal mi, jaký je to dobrý učitel* (že je to) Čer; *stařenka na vjetřáku vykládala, jag vasrman sušyl plénky* (že sušil) Par; *myslel sem si, jaká je to dobrá roba* (že je to) Hhu; *pamatoval, jak tá voda hučela f turbínach* (že hučela) Polč; *diví se, jag je to chytré dečko* (že je to) Rad (str. 150).

Spojka *jak* sa používa na celom území a v protiklade k spis. češtine má aj význam spojky *keď* (č. když), ak vyjadruje predčasnosť pred dejom hlavnej vety, napr. *jak slyšél o půlnocy hrát, šel do kostela* Milo; *jag bylo po půlnocy, stratili sa* Juř; *jak sem šla do lesa, vizu na úce pjet svjetidel* Jin (str. 152). Spojka *jak* je rozšírená na rozdiel od spis. jazyka českého aj po kompratíve, napr. *byl starší jak ty* Při; *stařenka byli o moz mnačý jak starýček* Hod (str. 155).

Na rozdiel od spis. češtiny sú časté aj vety *s co* v príčinných vetách, napr.: *polekál sem se, co to takovej štabarž uđělalo* Zám; *lidom to seno bralo, co tá Bečra byla tag veliká* Čer;

trněg něži, co byl ten vjetr Hos (str. 153). Spojka *co* na rozdiel od spis. češtiny sa používa v moravskoslovenských nárečiach aj v účelových vetách s kondicionálom: *jezdil sem do trhu, co by něco prodal Jin; přyšla tetička, co byzme o tem nejedeli Sla; nasékl futra, co by krásy dojily Čer* (str. 153). Aj spojka *aby* v podmienkových vetách je rozšírená na rozdiel od spis. češtiny v moravskoslovenských nárečiach, napr.: *kde by človjek přyšél, aby delál pro takové hoste trachty Hlu* (str. 154).

Tak ako v nárečiach na území Slovenska aj v moravskoslovenských nárečiach sú veľmi časté aj vedľajšie vety s nezhodným vzťažným *čo* v prívlastkovom postavení, napr.: *to byl chlap, co počál křyčel na svoju robu Špi; dokád žyli starýček, co byli na Ryparovym Hlu; byl to dřevjený fukar, co kúpil ešče starýček Jin*.

Syntaktické zvláštnosti zhodné so slovenskými nárečiami sa vyskytujú aj v slovoslede. Tak napr. prívlastňovací genitív stojí na rozdiel od spis. češtiny pred podst. menom: *mojího bratra kluk Zbr; starěj Bartošky koza Hus* (str. 165). Autor tiež zistil, že na celom skúmanom území neprízvučné tvary *mě, tě, mje (mja/mňa, ňa), te (ta), se (sa), ho, mu* a sloveso *sem* stoja na prvom mieste v opisnom präterite, napr. *se mi zdá, Humpliku Čer; ti povídam, ňezapomeň na nás Hlu; te okašlu Sla, sa ňezdá, že už nepřyjede Loš; mu to nedaruju Spá; sem sy myslela Juř; sem spomínala na tebe Jin* (str. 165).

Aj používanie infinitívu vo význame príslovkového určenia cieľa a zreteľa je zhodné so stavom v slovenských nárečiach: *to je bečka na zelé tlačyl Rys; ten Garbovňág je na burgyň vozyl* (t. j. aby sa v ňom vozila repa) Par; *Sláveg byl kupovat koňa f Přerovje* (t. j. aby kúpil) Hlu; *chlapí šli do hospodi pil Čer* (str. 177—178).

V súvislosti s hodnotením práce J. Skulina, ktorá je — ako sme to už spomenuli — závažným príspevkom z oblasti dialektológie, dovoľujeme si však uviesť aj podakторé kritické pripomienky.

Doklady zo syntaxe, ako aj mnohé príklady z hláskoslovia, tvaroslovia, ba aj z oblasti tvorenia slov zreteľne ukazujú, že práca J. Skulina má význam aj pre slovenskú dialektológiu, lebo materiál z jeho práce bude možno využiť aj pri štúdiu dejín slovenského jazyka, a to preto, že medzi moravskoslovenskými nárečiami a nárečiami na území Slovenska je veľmi úzky vzťah. Škoda však, že na tento starý historicky zdôvodnený vzájomný vzťah sa v práci akoby zabudlo a že sa naň nepokladalo za potrebné poukázať ani na tých miestach, kde je to naozaj žiadúce (napr. pri charakteristike znakov slovenskej proveniencie). A predsa dalo by sa predpokladať, že autor bude tomuto vzťahu venovať viac pozornosti, lebo už v jednej z úvodných kapitol pripomína tento vzťah, keď píše, že „severní moravsko-slovenská nářečí sousedí na východní straně s nářeční oblastí západoslovenskou, která měla zčásti vliv na vytváření stavu na tomto území“ (str. 9). No nielen pri opise nářečí a utriedení nářečového materiálu sa autor nezaobera týmto vzájomne súvisiacimi vzťahmi, ale ani pri výklade nářečového stavu z historického hľadiska sa v práci nepripúšťa možnosť zásahu slovenského etnika pri vývine moravsko-slovenských nářečí.

J. Skulina venuje — a celkom správne — historicko-spoločenským podmienkam, za ktorých sa tieto nárečia vyvíjali, značnú pozornosť. Pri štúdiu týchto podmienok napokon dochádza k záveru, že na vznik jednotlivých nářečových skupín malo podstatný vplyv najmä obdobie po tridsaťročnej vojne, v ktorom nastáva aj silná fluktuácia obyvateľstva. Aj príchod Valachov, ako aj završenie tzv. „pasekárskej“ kolonizácie na okolí Vsetína a Rožňova v druhej polovici 16. stor. neostali podľa autora bez vplyvu na vývin týchto nářečí. Napokon aj nemecká kolonizácia v severohranickej a novojičínskej oblasti prispela istým podielom pri utvorení konečného nářečového stavu. Na zásah obyvateľov slovenského pôvodu sa však v práci nepoukazuje, a tak mnohé prvky zhodné so stavom na území Slovenska ostávajú v práci neosvetlené, hoci by sa to dalo právom očakávať.

Tento pracovný a metodologický postup je čiastočne odôvodnený tým, že otázku pôvodu moravskoslovenských nárečí, ako aj otázky ich ďalšieho vývinu rieši autor len z hľadiska českého jazykového komplexu a so zreteľom na vývin nárečí v Čechách a na Morave. Takýto prístup k riešeniu zložitej a pritom dôležitej otázky však pokladáme za neúplný a jednostranný.

Pri štúdiu práce J. Skulinu zaujal nás aj názov moravskoslovenské nárečia. Ako je známe, v ostatných rokoch sa v podaktorých prácach českých jazykovedcov stretávame s názvom východomoravské nárečia miesto názvu moravskoslovenské nárečia. Aj J. Skulina sa nazdáva, že názov východomoravské nárečia je vhodnejší na pomenovanie tejto nárečovej skupiny, lebo sú to vraj z hľadiska historického vývoja okrajové české, nie slovenské nárečia. Názov moravskoslovenské nárečia však J. Skulina v práci ponecháva s ohľadom na zaužívanosť tohto termínu, a tiež aj s ohľadom na to, že po prípadnej zmene názvu moravskoslovenské nárečia na východomoravské nárečia museli by sa upraviť aj iné názvy vzťahujúce sa na podaktoré nárečové celky na území Moravy.

Podľa nášho názoru termín moravskoslovenské nárečia netreba meniť. Termín moravskoslovenské nárečia je rozšírený už dávnejšie v jazykovednej literatúre a vystihuje vlastne aj jazykový stav na tejto oblasti. Nemožno pochybovať o tom, že v moravskoslovenských nárečiach je množstvo prvkov, ktoré zreteľne poukazujú na slovenský pôvod a pre ktoré ich aj význační jazykovedci pokladali za nárečia slovenského pôvodu. Tak napr. V. Vážný, ktorý na základe vlastných výskumov dobre poznal nárečový stav tak na slovenskom, ako aj moravskom území, o moravskoslovenských nárečiach konštatuje, že vo vzťahu k hanáckym a lašským nárečiam moravskoslovenské nárečia tvoria celok. Tento celok zaraďuje V. Vážný jednoznačne k slovenským nárečiam (Čsl. vlastivěda, 321).

Záverom chceme ešte opätovne zdôrazniť, že monografia J. Skulinu má pre slovenskú dialektológiu veľký význam, lebo sa v nej zachytáva nárečový materiál, ktorý sa môže využiť aj pri štúdiu dejín slovenského jazyka.

Skulinova monografia si zasluhuje pozornosť aj z metodologického hľadiska, pretože sa v nej pri klasifikácii materiálu uplatňujú postupy, ktoré možno využiť aj pri spracúvaní nárečí z územia Slovenska. Nazdávame sa však, že v budúcnosti bude potrebné pri výklade moravskoslovenských nárečí venovať viac pozornosti vzťahu týchto nárečí k slovenským, najmä však k západoslovenským nárečiam. Nárečový materiál obsiahnutý v práci J. Skulinu, ako aj v iných prácach z tejto oblasti ukazuje, že jazykové javy z tejto oblasti treba hodnotiť nielen z hľadiska historického vývoja českého jazyka, ale v širších vzťahoch, t. j. aj s ohľadom na slovenský národný jazyk.

A. Haloršták

TEORIE INFORMACE A JAZYKOVĚDA. Zredigoval doc. Lubomír Doležel CSc. Preložili Karel Berka, Lubomír Doležel, Marie Ludvíková, Jiří Nedoma, Jan Průcha a Ludmila Uhlířová. Vydalo Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1964. 349 strán, cena Kčs 40.

Päťdesiate roky možno pokladať za prelomové obdobie vo vývoji jazykovedy; vtedy sa lingvistika začína metodologicky obohacovať a čerpať podnety z teórie informácie, z kybernetiky, štatistiky a iných odvetví matematiky. To platí hlavne o americkej a západoeurópskej jazykovede, pretože u nás sa zo všeobecne známych dôvodov tento

vývoj oneskoril o niekoľko rokov. Vzhľadom na toto zaostávanie ako i na ťažkú prístupnosť vedeckých prác zo spomenutého okruhu treba kvitovať s uznaním, že Nakladateľstvo ČSAV vydalo tento súbor prekladov.

Redaktor zaradil do zborníka preklady dvadsiatich prác uverejnených v rozpätí od roku 1951 až do roku 1963, zväčša z roku 1961. V knihe sa stretávame s klasikmi teórie informácie ako je napr. Shannon, so sémantikmi ako Bar-Hillel a Carnap, ale i s jazykovedcami, napríklad s Jakobsonom, Šaumjanom, Garvinom; s americkými i sovietskymi autormi, ale i s vedcami z iných krajín (Plath, Tarnóczy, Woroneczak).

Jednotlivé práce sú rozdelené do štyroch častí. V prvej (str. 11–71) nájdeme štúdie o všeobecných otázkach matematickej lingvistiky; druhá, najrozsiahlejšia časť (str. 75–232) sa nazýva Teória informácie a jazyková komunikácia a rozoberajú sa v nej otázky jazyka z hľadiska teórie informácie, ďalej problémy sémantickej informácie a dekódovanie reči. Štylistickému rozboru a poetickému jazyku je venovaná tretia časť (str. 235–296). Štvrtá, najstručnejšia časť knihy (str. 299–347) referuje o automatickom spracovávaní jazykových informácií.

Nebolo by od vecí, keby sa vo vydávaní prekladov najzaujímavejších a najzávažnejších prác z tejto oblasti pokračovalo, pretože tu prebieha prudký vývoj a mnohé práce rýchlo zastarávajú; dosvedčuje to i recenzovaná publikácia.

V. Krupa

Velké výročí	105
Miloš Dokulil, K pojetí morfologické kategorie	43 X
Gejza Horák, Predikačné kategórie slovenského slovesa	3
Milka Ivić, O korelaciama između pojedinih morfoloških karakteristika glagola	43
Ján Kačala, Doplnok a intenzná štruktúra	129 X
Helena Křížková, K postavení morfologie v generativním popisu jazyka	54
Jozef Mistřík, Pokus o <u>sémantickou analýzu</u> predikačných kategórií pomocou exaktných metód	120 †
Roman Mrázek, K pojetí gramatických kategorií slovesa v Isačenkově díle <i>Grammaticeskij stroj russkogo jazyka II</i> a v kolektivní <i>Příruční mluvnici ruštiny I</i>	46
Štefan Peciar, Funkcie slovesnej predpony na- v slovenčine	138
Jozef Ružička, Morfológia slovenského jazyka	37
Viliam Schwanzer, Modelle rationaler Sprachen	107

DISKUSNÉ PRÍSPEVKY

Přemysl Adamec, Dvě poznámky ke slovesnému rodu	99
Czesław Bartula, W sprawie niektórych wypadków użycia osoby i liczby czasownika	65
Jaroslav Bauer, Predikační kategorie slovesa a kategorie osoby	62
Modálnost výpovědi a kategorie slovesného modu	89
Poznámka k referátu M. Ivićové	101
Vincent Blanár, Poznámky k antepreteritu v starších slovenských písomnostiach	79
Miroslav Grepl, Několik poznámek k slovesným modům z hlediska modálnosti výpovědi	87
Emil Horák, K problému pluskvamperfekta v slovenčine	75
Ján Horecký, Miesto antepreterita v sústave slovesných tvarov v slovenčine	77
Milka Ivić, O kategoriji lica	62
O pojmovima morfološka/gramatička kategorija	92
O pasivnoj rečenici	100
Odgovori na pitanja	102
Miroslav Komárek, Modální prostředky roviny morfológické a prostředky roviny syntaktické	91
František Kopečný, Ke slovesným kategoriím	93
Imrich Kothaj, O všeobecnom význame imperatívu v ruštine a slovenčine	94
Helena Křížková, Kategorie osoby	67
Poznámky k modu u Mrázka	83
Poznámky k referátu M. Ivićové	101
Roman Mrázek, Poznámky k systému českých slovesných modů	81
Ľudovít Novák, Ku gramatickej kategórii osoby	58
O tretej osobe pri impersonáliách	67
O pôvode slovenského antepreterita	81
Tvorenie imperatívu a kondicionálu	95
Ján Oravec, Forma ako kritérium pri vymedzovaní gramatických kategórií	64
Kategoría osoby	61
Jozef Ružička, Kategoría slovesného rodu	98
Mihailo Stevanović, O funkcijama glagolskih oblika u predikatu	100
Beleške uz referat M. Ivić	168
Karel Svoboda, K pojetí modálnosti a k systému modálních významů	84
H. Ю. Шведова, Высугупление по докладу Г. Горака	73

ROZHLADY

Ján Horecký, Súčasný stav vo fonológii	151
Šimon Ondruš, Bilancia prvej generácie štrukturalistov	158
Viktor Krupa, Nové cesty glottochronológie	167

ZPRÁVY A POSUDKY

Medzinárodné sympóziu m o štruktúrnych typoch slovanskej vety a ich vývine. J. Oravec	103
Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre Slovánský jazykový atlas. A. Habovštiak	171
Sympóziu m o slovanských historických slovníkoch. V. Blanár	173
III. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku. M. Majtánová-M. Majtán	177
Morfológia slovenského jazyka. J. Horecký	179
G. Herdan, Quantitative Linguistics. J. Horecký	182
Ervin Koschmieder, Beiträge zur allgemeinen Syntax. J. Ružička	184
A. V. Isačenko, Sprachwissenschaft und Akustik. J. Ružička	186
A. D. Apresian, Идеи и методы современной структурной лингвистики. K. Buzás-syová	188
A. V. Isačenko und Hans-Joachim Schädlich, Untersuchungen über die deutsche Satzintonation. E. Kriaková	190
Krystyna Pisarkowa, Predykatywność określeń w polskim zdaniu. J. Mlaček	193
F. R. Palmer, A Linguistic Study of the English Verb. J. Šimko	194
Polské štúdie o stredoanglickom a staroanglickom poriadku slov. J. Šimko	196
Josef Skulina, Severní pomezí moravskoslovenských nářečí. A. Habovštiak	198
Teorie informace a jazykováda. V. Krupa	203

СОДЕРЖАНИЕ

Великая годовщина	105
Милош Докулић, К понятию морфологической категории	13
Гейза Горак, Предикационные категории словацкого глагола	3
Милка Ивич, О корреляциях между отдельными морфологическими характеристиками глагола и разными типами предикации в славянских языках	43
Ян Качала, Второе сказуемое и интенциональная структура	129
Елена Кржижкова, Место морфологии в генеративной модели языка	54
Йозеф Мистрик, Опыт семантического анализа сказуемых категорий при помощи точных методов	120
Роман Мразек, К понятию грамматических категорий глагола в произведении Исаченко: <i>Грамматический строй русского языка II и коллективной Настольной грамматики русского языка I</i>	46
Штефан Пециар, Функции глагольной приставки <i>na-</i> в словацком языке	138
Йозеф Ружичка, Морфология словацкого языка	37
Вилиам Шванцер, Модели рациональных языков	107

ВЫСТУПЛЕНИЯ

Пржемысл Адамец, Две заметки по залогу	99
Чеслав Бартула, О некоторых употреблении лица и числа глагола	65
Ярослав Бауер, Предикационные категории глагола и категория лица	62
Модальность высказывания и категория глагольного наклонения	89
Замечания к докладу М. Ивич	101
Винцент Бланар, Замечания по антепретериту в древних словацких письменных памятниках	79
Мирослав Грелл, Несколько замечаний по глагольным наклонениям с точки зрения модальности высказывания	87
Эмил Горак, К проблеме давнего прошедшего времени в словацком языке	75
Ян Горедки, Место антепретерита в системе глагольных форм в словацком языке	77
Милка Ивич, О категории лица	62
О понятиях морфологической и грамматической категории	92
О страдательном залогe	100
Ответы на вопросы	102
Мирослав Комарек, Модальные средства морфологического плана и средства	

синтаксического плана	91
Франтишек Копечны, К глагольным категориям	93
Имрих Котхай, О общем значении повелительного наклонения в русском и словацком языках	94
Елена Крякижкова, Категория лица	67
Замечания к наклонению у Мразка	83
Замечания к докладу М. Ивич	101
Роман Мразек, Замечания по системе чешских глагольных наклонений	81
Людovit Новак, Грамматическая категория лица	58
Третье лицо безличных глаголов	67
О происхождении словацкого антепертерита	81
Образование повелительного и условного наклонений	95
Ян Оравец, Форма как критерий для установления грамматических категорий	64
Йозеф Ружичка, Категория лица	61
Категория залога	98
Михаило Стеванович, О функциях глагольных форм в сказуемом	58
Замечания к докладу М. Ивич	100
Карел Свобода, К понятию модальности и к системе модальных значений	84
Н. Ю. Шведова, Выступление по докладу Г. Горака	73

ОБЗОРЫ

Ян Горецки, Современное положение в фонологии	151
Виктор Крупа, Новые пути глоттохронологии	158
Шимон Ондруш, Первое поколение структуралистов	167

СООБЩЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ

Международное совещание о структурных типах славянского предложения и об их развитии. Я. Оравец	103
Заседание Международной комиссии по Общеславянскому лингвистическому атласу А. Габовштиак	171
Совещание по славянских исторических словарях. В. Бланар	173
Третье заседание Международной комиссии по славянской ономастике. М. Майтанова—М. Майтан	177
Морфология словацкого языка. Я. Горецки	179
Г. Хердан, Квантитативная лингвистика. Я. Горецки	182
Эрвин Кошмидер, К общему синтаксису. Й. Ружичка	184
А. В. Исаченко, Языкознание и акустика. Й. Ружичка	186
А. Д. Апресян, Идеи и методы современной структурной лингвистики. К. Бузашшиова	188
А. В. Исаченко и Ханс-Йоахим Шедлих, Исследования по интонации немецкого предложения. Е. Крякова	190
Крыстына Писаркова, Предикативность обстоятельства в польском предложении. Й. Млаецек	193
Ф. Р. Палмер, Лингвистическое исследование английского глагола. Я. Шимко	194
Польские работы по средне- и древнеанглийскому порядку слов. Я. Шимко	196
Йозеф Скулина, Северная граница моравско-словацких говоров. А. Габовштиак	198
Теория информации и языкознание. В. Крупа	203

CONTENTS

The Great Anniversary	105
Miloš Dokulil, To the Conception of Morphological Category	13
Gejza Horák, Predicative Categories of the Slovak Verb	3
Milka Ivíč, On Correlations between Morphological Characteristics of the Verb and Various Types of Predication in Slavonic Languages	43

Ján Kačala, Complement and Intentional Structure	129
Helena Křížková, On the Position of Morphology in the Generative Description of Language	54
Jozef Mistřík, Attempt at a Semantic Analysis of Verbal Categories by Exact Methods	120
Roman Mrázek, To the Conception of Verbal Grammatical Categories in Isačenko's Work <i>The Gramatical Structure of the Russian Language II</i> and in the Collective <i>Handbook of the Russian Grammar I</i>	46
Štefan Peciar, Functions of the Verbal Prefix <i>na-</i> in Slovak	138
Jozef Ružička, Morphology of the Slovak Language	37
Viliam Schwanzer, Models of Rational Languages	107

DISCUSSION

Přemysl Adamec, Two Remarks on the Verbal Category of Voice	99
Czesław Bartula, On Some Cases of the Use of Person and Number of Verbs	65
Jaroslav Bauer, Predicational Verbal Categories and the Category of Person	62
The Modality of Utterance and Category of the Verbal Mood	89
A Remark to the Report by Milka Ivić	101
Vincent Blanár, Some Remarks on the Past Tense in Old Slovak Written Documents	79
Miroslav Grepl, Some Notes on Verbal Moods from the Point of View of the Modality of Utterance	87
Emil Horák, To the Problem of Pluperfect in Slovak	75
Ján Horecký, The Position of Past Tense in the System of the Slovak Verbal Forms	77
Milka Ivić, On the Category of Person	62
On the Notion Morphological and Grammatical Category	92
On the Passive Voice	100
Replies to the Questions	102
Miroslav Komárek, Modal Means of the Morphological Level and Means of the Syntactic Level	91
František Kopečný, On Verbal Categories	93
Imrich Kothaj, About the General Meaning of Imperative in Russian and Slovak	94
Helena Křížková, The Category of Person	67
Remarks on the Mood in Mrázek's Paper	83
Remarks to the Report by Milka Ivić	101
Roman Mrázek, Some Remarks about the System of Czech Verbal Moods	81
Eudovít Novák, On the Grammatical Category of Person	58
The Third Person of Impersonal Verbs	67
On the Origin of the Slovak Past Tense	81
Formation of Imperative and Conditional	95
Ján Oravec, The Form as a Criterion for Defining the Grammatical Categories	64
Jozef Ružička, The Category of Person	61
The Category of Voice	98
Mihailo Stevanović, On Functions of the Verbal Forms in Predicate	68
Remarks to the Report by Milka Ivić	100
Karel Svoboda, To the Conception of Modality and the System of Modal Meanings	84
N. Y. Shvedova, To the Report by G. Horák	73

REVIEW ARTICLES

Ján Horecký, Phonology Today	151
Šimon Ondruš, The First Generation of Structuralists	158
Viktor Krupa, New Developments in Glottochronology	167

REPORTS AND REVIEWS

An International Conference on Structural Types of the Slavonic Sentence and Their Development. By J. Oravec	103
--	-----

A Session of the International Commission for the Slavonic Linguistic Atlas. By A. Habovštiak	171
A Conference on Slavonic Historical Dictionaries. By V. Blanár	173
The Third Session of the International Commission of Slavonic Onomatology. By M. Majtánová — M. Majtán	177
Morphology of the Slovak Language. By J. Horecký	179
G. Herdan, Quantitative Linguistics. By J. Horecký	182
Ervin Koschmieder, Beiträge zur allgemeinen Syntax. By J. Ružička	184
A. V. Isačenko, Sprachwissenschaft und Akustik. By J. Ružička	186
A. D. Apresian, Ideas and Methods of Modern Structural Linguistics. By K. Bužássyová	188
A. V. Isačenko and Hans-Joachim Schädlich, Untersuchungen über die deutsche Satzintonation. By E. Kriaková	190
Krystyna Pisarkowa, Predicativeness of Adverbial Modifier in the Polish Sentence. By J. Mlacek	193
F. R. Palmer, A Linguistic Study of the English Verb. By J. Šimko	194
Polish Studies in Middle English and Old English Word Order. By J. Šimko	196
Josef Skulina, The Northern Border of the Moravian Slovak Dialects. By A. Habovštiak	198
Theory of Information and Linguistics. By V. Krupa	203

J A Z Y K O V E D N Ý Č A S O P I S

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník XVIII, 1967

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor PhDr. Ján Horecký, DrSc.
Výkonný redaktor PhDr. Izidor Kotulič, CSc.

Redakčná rada:

doc. PhDr. V. Blanár, DrSc., doc. PhDr. L. Ďurovič, DrSc., PhDr. Ján Horecký, DrSc.,
PhDr. I. Kotulič, CSc., PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, CSc., doc. PhDr.
Š. Ondruš, CSc., univ. prof. PhDr. E. Paulíny, DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., doc. PhDr.
V. Schwanzer, prof. PhDr. Jozef Štole, CSc.

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu V. Laca

Technický redaktor V. Štefanovič

Povolený výmerom Pov. kultúry č. 959-58.

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48/VII. K-04*71353

Ročné predplatné Kčs 20,—, jednotlivé číslo Kčs 10,—

Tlačia Polygrafické závody, n. p., Bratislava, závod 02
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967

СООБЩЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ

Заседание Международной комиссии по Общеславянскому лингвистическому атласу. А. Габовштиак	171
Совещание по славянских исторических словарях. В. Бланар	173
Третье заседание Международной комиссии по славянской ономастике. М. Майтанова — М. Майтан	177
Морфология словацкого языка. Я. Горецки	179
Г. Хердан Квантитативная лингвистика. Я. Горецки	182
Эрвин Кошмидер К общему синтаксису. И. Ружичка	184
А. В. Исаченко Языкознание и акустика. И. Ружичка	186
А. Д. Апресян, Идеи и методы современной структурной лингвистики. К. Бузашшиова	188
А. В. Исаченко и Ханс-Йоахим Шедлих, Исследования по интонации немецкого предложения. Э. Крякова	190
Крыстына Писаркова, Предикативность обстоятельства в польском предложении. Й. Млачек	193
Ф. Р. Палмер, Лингвистическое исследование английского глагола. Я. Шимко	194
Польские работы по средне- и древнеанглийскому порядку слов. Я. Шимко	196
Йосеф Скулина, Северная граница моравско-словацких говоров. А. Габовштиак	198
Теория информации и языкознание. В. Крупа	203

CONTENTS

The Great Anniversary	105
Viliam Schwanzer, Models of Rational Languages	107
Jozef Mistrík, An Attempt at a Semantic Analysis of Predicational Categories by Means of Exact Methods	120
Ján Kačala, Complement and Intentional Structure	129
Štefan Pečiar, Functions of the Verbal Prefix <i>na-</i> in Slovak	138

REVIEW ARTICLES

Ján Horecký, Phonology Today	151
Šimon Ondruš, The First Generation of Structuralists	158
Viktor Krupa, New Developments in Glottochronology	167

REPORTS AND REVIEWS

A Session of the International Commission for the Slavonic Linguistic Atlas. By Habovštiak	171
A Conference on Slavonic Historical Dictionaries. By V. Blanár	173
The Third Session of the International Commission of Slavonic Onomatology. By M. Majtánová — M. Majtán	177
Morphology of the Slovak Language. By J. Horecký	179
G. Herdan, Quantitative Linguistics. By J. Horecký	182
Ervin Koschmieder, Beiträge zur allgemeinen Syntax. By J. Ružička	184
A. V. Isačenko, Sprachwissenschaft und Akustik. By J. Ružička	186
A. D. Apresian, Ideas and Methods of Modern Structural Linguistics. By K. Bužassyová	188
A. V. Isačenko and Hans-Joachim Schädlich, Untersuchungen über die deutsch Satzintonation. By E. Kriaková	190
Krystyna Pisarkowa, Predicativness of Adverbial Modifier in the Polish Sentence. By J. Mlaček	193
F. R. Palmer, A Linguistic Study of the English Verb. By J. Šimko	194
Polish Studies in Middle English and Old English Word Order. By J. Šimko	196
Josef Skulina, The Northern Border of the Moravian Slovak Dialects. By A. Habovštiak	198
Theory of Information and Linguistics. By V. Krupa	203

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník XVIII, 1967

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Izidor Kotulič, CSc.

Redakčná rada:

doc. PhDr. V. Blanár, DrSc., doc. PhDr. L. Ďurovič, DrSc., PhDr. Ján Horecký, DrSc.,
PhDr. I. Kotulič, CSc., PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, CSc., doc. PhDr.
Š. Ondruš, CSc., univ. prof. PhDr. E. Paulíny, DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., doc. PhDr.
V. Schwanzer, prof. PhDr. Jozef Štöle, CSc.

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu V. Laca

Technický redaktor V. Štefanovič

Povolený výmerom Pov. kultúry č. 959-58.

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48/VII. K-04*71353

Ročné predplatné Kčs 20, –, jednotlivé číslo Kčs 10, –

Tlačia Polygrafické závody, n. p., Bratislava, závod 02
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967